TOPLUMSAL
Tarih
284
AĞUSTOS
2017

Darülelhan, Uzun Hikâye...
Gönül Paçacı

Antep'in Gayri Resmî Tarihi

Ümit Kurt, "Antep Harbi"ne ilişkin resmî anlatılarda milliyetçilikle sınırlanmış dili sorguluyor, hikâyenin diğer tarafına ayna tutuyor.
sayfa 42

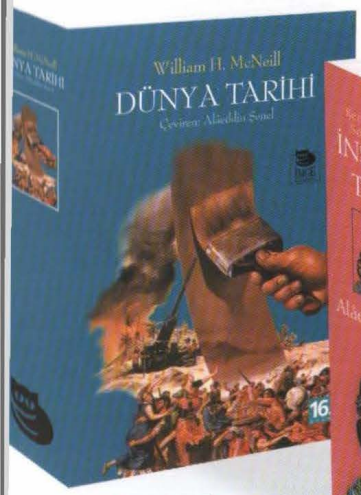

CHP Milletvekili Adayı Kaludi Laskari'nin 1946 Genel Seçimleri Raporu
Çağdaş Görücü

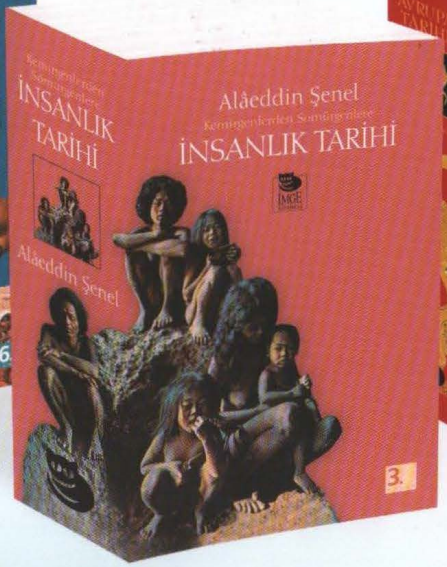
Ölümünün 1900. Yılında Marcus Ulpius Traianus
Mustafa Sayar

İmparatorluğun Son Yıllarında İstanbul'da İranlılar ve Valide Han
Akın Kiren

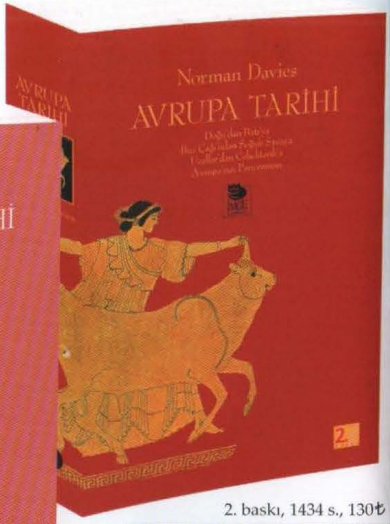
AYLIK TARİH DERGİSİ | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

16. baskı, 872 s., 59₺

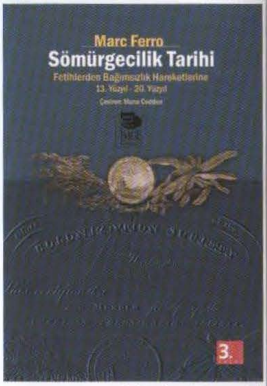

3. baskı, 1108 s., 92₺

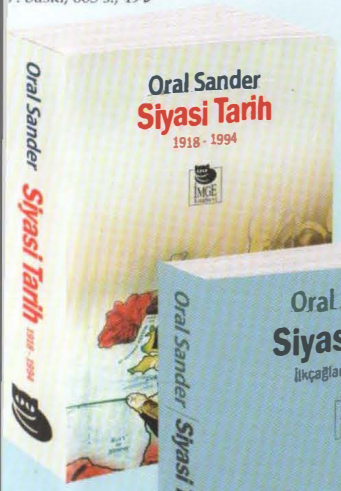
2. baskı, 1434 s., 130₺

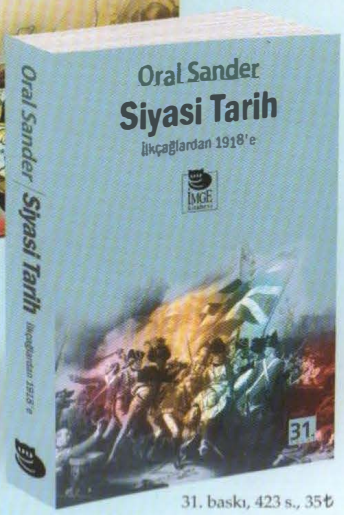
7. baskı, 605 s., 49₺

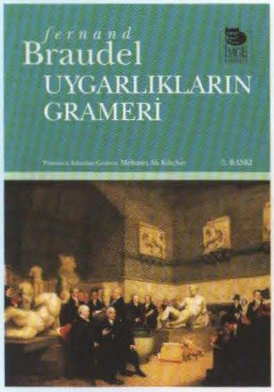
3. baskı, 671 s., 49₺

tarih okurlarının başucu kitapları

31. baskı, 423 s., 35₺

5. baskı, 613 s., 49₺

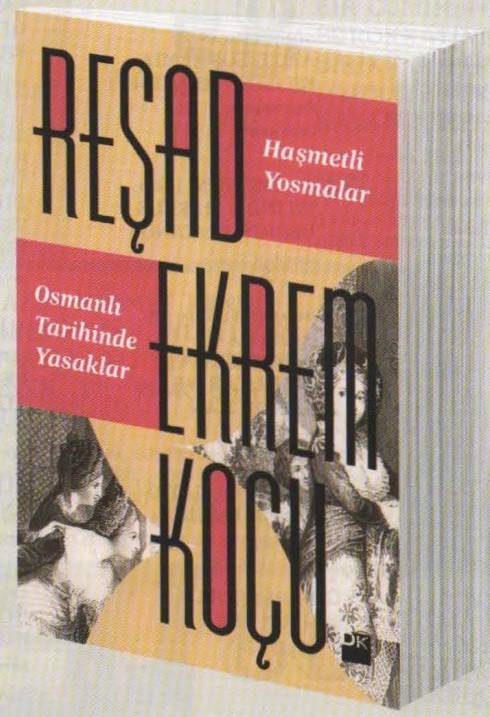
231 s., 19₺

İNTERNETTEN SİPARİŞLERİNİZ İÇİN
imge·com·tr
TÜRKİYE'NİN ve DÜNYANIN HER YERİNE

Reşad Ekrem'in dilinde tarih

gerçek hayattan

daha canlı, daha güzel, daha büyülü...

DK DOĞAN KİTAP

MERHABA,

Bu sayımızda Ümit Kurt'un "Antep'in Gayrı Resmi Tarihi" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Ümit Kurt, *Toplumsal Tarih*'e yazdığı yazılarla bizi farklı şehirlerde Ermeni tehcirinin seyri, yerel yöneticiler ile merkez arasındaki uyuşma ya da ayrışma, "emval-i metruke"nin bu şehirlerin yeniden inşasında nasıl yapı taşı olarak kullanıldığı gibi konularda aydınlatıyor. Bu kez de o zaman bu zamandır körüklenen milliyetçiliğin ve dolayısıyla düşman yaratma zihniyetinin muhatabı olan Ermenilerin Antep'teki kaderine ayna tutuyor; resmi anlatıyı eleştirel bir okumaya tabi tutuyor. Makalenin sonunda gördüğümüz, 1921 yılında *Gazi Antep* gazetesinde yayımlanmış "Defolun" başlıklı yazıdaki sözler 2017'de bize hiç de yabancı değil: "Onlar, Rumlar ve Ermeniler için bu vatan hiçbir zaman nimet olmadı. Onların sahipleri kendilerine kucak açtı. Amerika milyonlarcasını korudu, onlara boş kalan verimli topraklar sundu. Onlar azınlıkları sever, haydi onların kucağına, haydi biraz da onları deneyin. ... Tekrarlıyorum. Biz Ermenilerle birlikte yaşamak istemiyoruz. Haydi onları da biraz rahatsız edelim. Başsız minarelerimizden, kolsuz, ayaksız gazilerimizden utanalım. Haydi, onları Avrupa'nın merhametten yoksun gözlerine sokalım..." diyor gazetenin Z.Y. imzalı yazarı! Dergideki diğer yazıları okurların takibine bırakıyor, sözü 24 Mayıs 2017 gününden bu yana cezaevinde olan arkadaşımız Harun Turgan'a getirmek istiyorum. Vaktiyle Tarih Vakfı Yurt Yayınları'na da fiilen katkıda bulunmuş olan Harun'u eski yayın yönetmenimiz Ahmet Akşit aracılığıyla tanıdım. Herhangi bir konuda sıkıştığımızda "Dur doktora soralım" derdi Ahmet ve her daim alırdık yanıtımızı. Nitekim sonrasında çeşitli kitaplar üzerinde Harun'la birlikte çalışırken anladım Ahmet'in ne demek istediğini. Harun ve aynı koğuşta kaldığı arkadaşları Bülent Uyguner ve Sezgin Kartal, çok değerli Nuriye Gülmen ve Semih Özakça'nın 140 günü aşkın zamandır devam eden açlık grevlerine üç günlük bir açlık groviyle destek verdiler. Ben de buradan onların saygılarını ve dayanışma dileklerini iletiyorum. Umarım hepsi en kısa zamanda aramıza döner.

Eylülde görüşmek üzere,

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
24 ŞUBAT 1912 İSTANBUL'DA TESETTÜR ŞIKLIĞI
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

12 GÖZDEN KAÇANLAR
AZİZE EUPHEMIA KİLİSESİ VE AKIBETİ
Engin Akyürek
Deniz Aslan

24 **ÖLÜMÜNÜN 1900. YILINDA MARCUS ULPIUS TRAIANUS**
Mustafa H. Sayar

36 İMPARATORLUĞUN SON YILLARINDA
İSTANBUL'DA İRANLILAR VE VALİDE HAN
Akın Kıren

42 **ANTEP'İN GAYRİ RESMÎ TARİHİ**
Ümit Kurt

50 **DARÜLELHAN, UZUN HİKÂYE...**
Gönül Paçacı

58 BİR CUMHURİYET BÜROKRATININ ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ
TEK PARTİ DÖNEMİ DAHİLİYE VEKİLİ ŞÜKRÜ KAYA'NIN KİTAPLIĞI
Murat Turan

66 **CHP MİLLETVEKİLİ ADAYI KALUDİ LASKARİ'NİN 1946 GENEL SEÇİMLERİ RAPORU**
Çağdaş Görücü

72 NÂZIM HİKMET KENDİ PİYESLERİNİ ANLATIYOR
"FATMA, ALİ VE DİĞERLERİ", "İNEK" VE "PRAG SAAT KULESİ"
Mehmet Perinçek

80 "OCCUPY GEZİ'NİN KÜÇÜK ÇAPLI PROVASI"
BEŞ YIL SONRA STARBUCKS İŞGALİ
Barış Büyükokutan

84 **ALİ SİRMEN'İN ANILARI**
Can Kıvılcımlı

90 RESİMDE KILIK KIYAFET
GÖZ KAMAŞTIRAN KUDRET
Zerrin İren Boynudelik
Emine Öncel Kurt
Çağla Ormanlar Ok

Kapak Ermenilerin kendi semtlerine savunma amacıyla inşa ettiği duvarlara taş taşıyan Ermeni genç kızlar ve çocuklar (Nurhan Becidyan arşivi).

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 24 Şubat 1912 tarihli nüshasından, sosyalist milletvekili ve Ivry belediye başkanı Jules Coutant'ı ve Jön Türk ihtilali sonrasında İstanbul'daki kadın modasını aktarıyor.

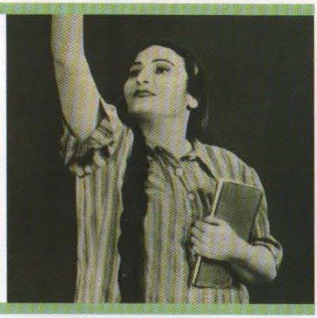

58 BİR CUMHURİYET BÜROKRATININ ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ: TEK PARTİ DÖNEMİ DAHİLİYE VEKİLİ ŞÜKRÜ KAYA'NIN KİTAPLIĞI

Murat Turan, Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarının önemli bürokratlarından Şükrü Kaya'nın, Tek Parti döneminin kültürel, bilimsel ve düşünsel dönüşümlerini ifade etmeye yardımcı olacak özel kitap koleksiyonunu tanıtıyor.

72 NÂZIM HİKMET KENDİ PİYESLERİNİ ANLATIYOR: "FATMA, ALİ VE DİĞERLERİ", "İNEK" VE "PRAG SAAT KULESİ"

Mehmet Perinçek, edebiyattan resme, mimariden tiyatroya kadar birçok farklı alanla ilgilenmiş ve buralarda eserler ortayakoymuş Nâzım'ın yazdığı oyunlara, oyunlarla ilgili yorumlarına ve ilk kez yayımlanan konuşmasına yer veriyor.

80 "OCCUPY GEZİ'NİN KÜÇÜK ÇAPLI PROVASI": BEŞ YIL SONRA STARBUCKS İŞGALİ

Barış Büyükokutan, içinde bulunduğumuz zamanın tarihini, popülizm tartışmaları etrafında, Boğaziçi Üniversitesi'nde beş yıl önce gerçekleşen işgali aktararak anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 284. Ağustos 2017

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Püren Mutlutürk Meral

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
GD Ofset Matbaacılık ve Tic. San. A.Ş.
Atatürk Bulvarı Deposite İş Merkezi A5 Blok 4. Kat No: 407 İkitelli OSB - Başakşehir - İstanbul
Tel : 0212 671 91 00

BASKI TARİHİ
Temmuz 2017

DAĞITIM
Dünya Süper Veb. Ofset A.Ş.
100. Yıl Mah. Hüseyin Karaaslan Cad. 34204 Bağcılar - İstanbul
(0212) 440 24 24

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 90 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
32211

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur

24 ŞUBAT 1912

İSTANBUL'DA TESETTÜR ŞIKLIĞI

L'Illustration dergisinin 24 Şubat 1912 tarihli ve 3600 numaralı sayısının kapağında, işçi önlüğü giymiş, torna başında poz vermiş sosyalist milletvekili ve Ivry belediye başkanı Jules Coutant yer almaktaydı. 1854'te dünyaya gelen Coutant, gençliğinde Ivry'de tornacı olarak çalışmış, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi'ne kaydolmuş, 1893'te ise milletvekili olarak meclise girmeyi başarmıştı. Ardı ardına tekrar seçilerek seçim bölgesinde çok büyük destek kazanmış, 1913'te hayata veda etmişti.[1] Buradaki fotoğrafta Coutant'nın işçi geçmişi ve açtığı meslek okulu gibi işçi sınıfı için gerçekleştirdiği somut kazanımlar vurgulanarak, yaptıkları "iyi sosyalizm" olarak nitelenmektedir.

Derginin iç sayfalarında ise bizi daha doğrudan ilgilendiren bir malzeme bulunmaktaydı. Derginin ortasında yer alan çift sayfalık büyük bir resim, Jön Türk ihtilali sonrasında İstanbul'daki kadın modasıyla ilgiliydi. Kısacık bir metin eşliğinde verilen görüntü, dergide artık o tarihlerde yaygın olarak kullanılan fotoğraf veya fotoğraftan uyarlanmış bir gravür değil, büyük ölçüde hayali bir şekilde kurgulanmış ve bir sanatçı tarafından yapılmış bir resimdi.

Bu resmi yapan, *L'Illustration* dergisiyle uzun bir işbirliği olan Louis Rémy Sabattier adında bir sanatçıydı. 1863'te Annonay'de doğan Sabattier, 1878'de Saint-Étienne Güzel Sanatlar Okulu'na girmiş, ardından da Paris'e giderek Jean-Léon Gerôme ve Gustave Boulanger adındaki meşhur ressamların atölyelerinde çalışmıştı. Osman Hamdi Bey'in hayatıyla biraz aşinalığı olanlar bu iki ismi hemen hatırlayacaklardır, zira her ikisinin de onun Paris'teki hocaları oldukları her zaman söylenmiştir. Aslında bu bilgi pek doğru değildir. Osman Hamdi'nin Paris'te Güzel Sanatlar Okulu'na kaydolmadığı, dolayısıyla o kurumda hocalık yapan bu iki ressamın resmen öğrencisi olamayacağı kesindir. Ona mukabil, Paris'teki sergilere katıldığında Osman Hamdi'nin kendini Boulanger'nin öğrencisi olarak tanıttığı, dolayısıyla gayrı resmi bir şekilde atölyesine devam ettiği anlaşılmaktaysa da bu durum Gérôme için söz konusu değildir. Gérôme'la tanışmış olması muhtemelse de bu ilişkinin bir hoca-talebe ilişkisi olmadığı, daha sonra geliştiği anlaşılmaktadır.[2]

Sabattier'ye dönecek olursak, bir resmi 1895'te ilk defa *L'Illustration*'un sayfalarında yayımlanmış ve genç ressam o tarihten sonra 1935'teki ölümüne kadar dergiyle verimli işbirliğine devam etmişti.[3] Sabattier'nin bu resimleri dergi için çok önemli bir işlev görmekteydi. Bu tür resimlerden maksat, okurlara fotoğrafın bazen kuru ve yalın olan anlatımından daha artistik bir görüntü sunmanın ötesinde, belli sebeplerden dolayı fotoğraflanmamış veya fotoğraflanamamış sahneleri canlandırmaktı. Bunların iki örneğini dergimizde daha önce yayımlamıştık. Biri, 18 Aralık 1909 tarihli nüshada yer alan ve gene iki sayfalık büyük bir resim niteliğindeki Kahire görüntüsüydü.[4] Modern Kahire'nin havasını vermek için gerçekleştirilmiş bu resimde Ezbekiyya (Özbekiye) mahallesinde bir taraftan Avrupalı kadınlar ve otomobiller, bir taraftan da yerli halk ile develer görünmekteydi. Gerçek bir fotoğrafta istendiği kadar çarpıcı bir şekilde bir araya getirilmesi zor, hatta imkânsız olan bu unsurları okura sunarak "sanal bir gerçeklik" yaratmanın tek çaresi, Sabattier'nin sanatına müracaat ederek kendisinden bu konuda bir "kompozisyon" istemekti. Bundan farklı bir kullanımın örneğini ise 10 Şubat 1923 tarihli nüshanın kapağında bulmak mümkündü.[5] Burada resmedilen sahne, Düsseldorf'taki Fransız karargâhında ikisi general biri bürokrat, üç Fransız yetkilinin bir araya gelişiydi. Buradaki maksat, mevcut olmayan bir fotoğrafın yerine mümkün olduğunca gerçekçi bir şekilde olayı canlandırmak ve sanatı gayet gerçekçi ve belgeci bir amaçla bir "gerçek" görüntü boşluğunu kapatmak için kullanmaktı. Zaten resmin altındaki ibarede Sabattier'nin çalışması bir "kompozisyon" olarak nitelendirilerek okurun aldatılmamasına dikkat edilmişti.

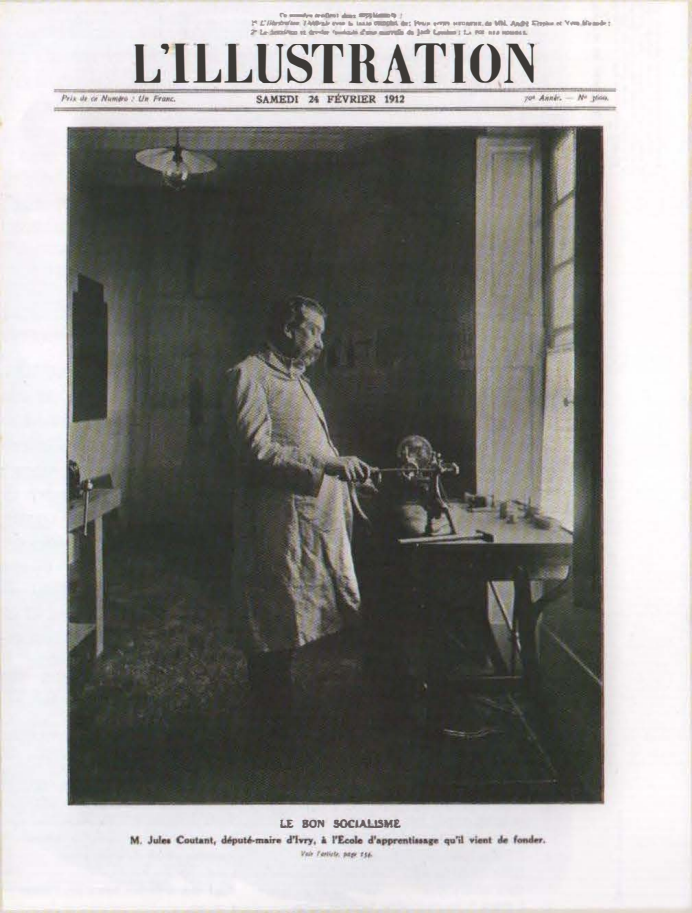
Burada verdiğimiz kompozisyon daha çok Kahire'deki sokak sahnesinin mantığına benzer şekilde, fotoğraf yoluyla yakalanması hemen hemen imkânsız olan bir sahneyi canlandırmaktaydı. Metinden de anlaşıldığı üzere, buradaki ana amaç, 1908 ihtilalinden sonra "Türkiye"de yaşanan değişimi okurlara göstermekti. Batılıların ve özellikle Fransızların gözünde bu değişimin en önemli işaretlerinden biri, kadınların statüsünün değişmesi, özgürleşmeleri ve bunun bir göstergesi olarak da kıyafetlerinin gelenekselden moderne, şarklılıktan Avrupailiğe, alaturkadan alafrangaya, kapalıdan açığa doğru yol almasıydı. Bu merakın birçok örneğini *L'Illustration*'dan daha önce aktarmıştık.[6]

Bu defa da derginin amacı ihtilalden neredeyse dört sene sonra İstanbul sokaklarında kadın modasının uğradığı değişikliği belgelemekti. Artık peçe giderek tüle dönüşmüş, kara çarşafın yerini neredeyse Paris modasını hatırlatan türden giysiler almaya başlamıştı. Bunu en iyi ispat eden de resmin ön planında yer alan üç kadının haliydi. Metinde "Parisli arkadaşlarından birini gezdiren iki şık hanım" diye tasvir edilen bu kadınlardan en sağdakinin Paris'ten gelen biri, yanındakilerin de onun İstanbullu arkadaşları olduğu anlaşılmaktadır. Çarpıcı olan, bu üç kadını birbirinden ayırmanın zorluğuydu: Fransız kadınını şapkasından dolayı tanımak mümkün idiyse de her üçü de gayet hafif bir tülle yüzlerini örtmüşlerdi; kıyafetleri ise benzer şekilde vücut hatlarını gösteren kuplarıyla dikkat çekiyordu. Zaten arkada yer alan diğer kadınlar bu tezadı vurguluyordu. Hepsi yüzlerini tamamen örten peçelerle gizlemişti, vücutlarını da koyu renkte çarşaf ve feracelerle sarıp sarmalamışlardı.

Bu resme bakınca Louis Sabattier'nin işlevinin önemini anlamak kolaylaşıyor. Zira derginin de itiraf ettiği gibi, aslında burada tasvir edilen türden açık ve modern giyimli kadınlara değil İstanbul'da, Beyoğlu'nda bile rastlamak pek mümkün değildi. Dolayısıyla burada amaçlanan gerçek manada İstanbul kadınlarının giyimini belgelemekten çok, bu yeni modanın ileride nereye doğru gittiğini anlatmaktı. Bu durumda ihtiyaç duyulan fotoğraf değil, bu hayal ve kurguyu verebilecek bir kompozisyondu.

Bu görüntüyü bir tür "olumlu Oryantalizm" olarak nitelemek mümkündür. Kadın görüntüleri ve kıyafetleri her zaman Oryantalizmin genellikle harem ve erotizm üzerinde odaklanarak ele aldığı başlıca konuların arasında yer almıştır. Fakat Osmanlı modernleşmesi ve Batılılaşmasıyla birlikte Oryantalizmin kadın algılayışı değişik şekiller almaya başlamıştır. Bir taraftan harem ve cinsellik odaklı damar devam ederken, diğer taraftan tanık olunan değişimin etkisiyle bu kadınların dönüşümü de kendi başına bir alt tema oluşturmaya başlamıştır. 1908 ihtilaliyle birlikte bu süreç iyice hızlanmış, gelenek ile modernlik, eski ile yeni, Şark ile Batı arasındaki mesafenin kapanmaya başlaması, kadınların statüsü ve kıyafeti üzerinden okunmaya başlamıştır.

Bu olgunun sadece Batı'ya has olduğunu ve esas itibariyle Oryantalizmin ürünü bir kurgu ve hayal dünyasına dayandığını düşünmek fazlasıyla basitleştirici olur. Yerel bağlamda da değişim ve gelişme kapsamında kadına önemli bir rol biçilmiş, bunun büyük bir kısmı da kadının vücuduyla kıyafetinin bir simge haline gelmesiyle mümkün olmuştur. Unutmamak gerekir ki bugün hâlâ belirli ideolojik kavga ve mücadeleler erkeklerin kadın vücudu ve kıyafeti konusundaki görüş ve dayatmaları etrafında şekillenmektedir. Fakat burada söz konusu olan geç Osmanlı döneminde de bu meselenin çok önemli bir yer tuttuğunu görmek zor değildir. Bunun en mülayim örneklerinden biri herhalde Osman Hamdi Bey'in tablolarında sıklıkla rastlanan "feraceli kadın" tiplemesidir. Kâh cami kapısı önünde, kâh türbe basamaklarında, kâh At Meydanı'nda resmetmiş olduğu feraceli kadınların ortak

L'ILLUSTRATION

Prix de ce Numéro : Un Franc. SAMEDI 24 FÉVRIER 1912 70e Année. — No 3600.

LE BON SOCIALISME

M. Jules Coutant, député-maire d'Ivry, à l'Ecole d'apprentissage qu'il vient de fonder.

Voir l'article, page 134.

İyi Sosyalizm. Ivry'nin milletvekili ve belediye başkanı Bay Jules Coutant, yeni kurmuş olduğu meslek okulunda.

özelliği –biraz Sabattier'yi hatırlatacak şekilde– gerçekle tartışılır bir ilişkileri bulunmasıdır. Cami önlerinde rengârenk feraceli kadınların görünmesini, Sultan Ahmed Camii'nin önünde neredeyse Paris modasını andıran kıyafetleri ve şeffaf tülden peçeleriyle gezinen kadınları, toplumsal bir gerçeklikten ve derginin hayal gücünün ve Oryantalist ikilemlerinin bir yansıması olarak görmemek gerekir. Kısa da olsa zengin olan resim altı metninde de söylendiği gibi, bu imajların kısmen ilham kaynağı, İzzet Melih adını taşıyan, *Leyla* isimli bir oyunu yeni yayımlamış olan bir Osmanlı vatandaşıydı. Söz

Bugün hâlâ belirli ideolojik kavga ve mücadeleler erkeklerin kadın vücudu ve kıyafeti konusundaki görüş ve dayatmaları etrafında şekillenmektedir. Fakat geç Osmanlı döneminde de bu meselenin çok önemli bir yer tuttuğunu görmek zor değildir.

çok, ressamın bir kurgusunun tezahürü olarak görmek gerekir.[7] Daha geç tarihlerde ise, özellikle 1908 ihtilalinden sonra değişen toplumla ilgili hiciv ve mizahın en sık rastlanan temalarından biri, kadınların kıyafetinin değişimi ve bu değişimin henüz ağırlıklı olarak geleneksel bir toplumda garipsenmesi olmuştur.

Dolayısıyla Sabattier'nin "Jön Türk şıklığı" adıyla yarattığı ve kurguladığı bu görüntüyü sadece kendisinin konusu İzzet Melih'in sonradan Devrim soyadını alacak olan meşhur yazar olduğunu tahmin etmek zor değil. 1887-1966 yılları arasında yaşamış olan İzzet Melih Bey, şair, romancı ve oyun yazarı olarak ünlenmiş, 1919'da Kabaağaçlızade Şakir Paşa'nın kızı –dolayısıyla da "Halikarnas Balıkçısı" Cevat Şakir'in kız kardeşi – Fahrünnisa Hanım ile (geleceğin ressamı Fahrelnissa Zeid [1901-1991]) evlenmiş, bu evlilikten Nejat ve Şirin Devrim adında iki çocuğu olmuştu.

İzzet Melih Bey'in bu resmin oluşumundaki aracılığının en ilginç tarafı, dergide de belirtildiği üzere yeni yayınlamış olduğu *Leyla* isimli oyunuyla birlikte tam da değişen Türkiye'de kadının statüsü ve kadın erkek ilişkilerine odaklanmış olmasıydı. Paris'te 1912 yılında yayımlanan bu eser,[8] 19 Mart 1909 günü İstanbul'da *Variétés* tiyatrosunda oynanmış, Fransa'daki yayının önsözünü Pierre Mille yazmıştı.[9]

Leyla, biri Osmanlı, diğeri Fransız iki çiftin aralarında geçenler ve özellikle Leyla'nın kocası Nazmi'nin onu Fransız dostları Juliette Sénire ile aldatmasıyla ilgili bir oyundur. Oyunun en belirgin teması ise, harem gibi geleneksel kurumların çöküşü ve terkiyle birlikte özgürleşen Türk kadınının bu değişime henüz doğru dürüst oturamaması nedeniyle gene de yarı hapis ve edilgen bir şekilde yaşamak zorunda kalışıdır. İzzet Melih'in başlıca amacı, geleneksel sistemi tenkit etmekle beraber, bunun ortadan tam olarak kalkmaması nedeniyle ailelerin gerçek bir özgürleşmeden istifade edemediklerini vurgulamaktır.[10]

JÖN TÜRK ŞIKLIĞI

Yeni Türkiye'nin genç kadınları İslam geleneğinin tedbirli ciddiyetini nasıl Paris modasının hafifliğiyle bir araya getirebiliyorlar.

Türkiye'de fikirlerle birlikte kadın modası da gelişiyor. Yeni çekilmiş fotoğraflarla ilginç bir Türk tiyatro oyunu olan *Leyla*'nın yazarı Bay İzzet Melih tarafından bize yollamış olduğu çizimlere dayanarak burada yayımladığımız resimde yer alan birkaç siluet sayesinde peçe adıyla bilinen klasik örtünün nasıl incecik bir tüle, Kuran'a göre Türk kadınını baştan aşağı kapatması gereken bir tür palto olan geleneksel çarşafın nasıl giderek zarifleşen kapüşonlu bir pelerine dönüştüğünü görmek mümkündür... Ön planda Parisli arkadaşlarından birini gezdiren iki şık hanım modanın bugünkü... veya yarınki son halini göstermektedir. Gerçekten de ressamımız bir gülümsemeyi görebilmemiz için peçe tüllerini iyice şeffaflaştırmaya karar vermiş, biz de bu hoş girişkenliğinden dolayı kendisine müteşekkiriz. Dolayısıyla bu kadar modernleşmiş birçok genç Türk kadınının arabasız olarak İstanbul'un Müslüman sokaklarında, hatta Beyoğlu'nun Avrupalı kalabalığının arasında bu şekilde gezdiklerini iddia edemeyiz.

DİPNOTLAR

1 http://ihovam.free.fr/spip.php?article160&lang=fr.

2 Bu konuda bkz. Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), s. 114-117, 245-249.

3 https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_R%C3%A9my_Sabattier; http://simonayrhoneaggio.fr/Louis-SABATTIER.html.

4 E. Eldem, "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Kahire'den Bir Görüntü", *Toplumsal Tarih*, 153 (Eylül 2006), s. 10-11.

5 E. Eldem, "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Sultan Vahideddin Sürgünde", *Toplumsal Tarih*, 277 (Aralık 2016), s. 4-6.

6 Mesela bkz. E. Eldem, "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Meşrutiyet Türkiye'si", *Toplumsal Tarih*, 118 (Ekim 2003), s. 8-11; "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Şark Görüntüleri - 2", *Toplumsal Tarih*, 156 (Aralık 2006), s. 8-11; "*L'Illustration*'dan Seçmeler: Türk Devrimlerinin En İnanılmaz", *Toplumsal Tarih*, 194 (Şubat 2010), s. 6-7.

7 Bkz. E. Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 221-227.

8 İzzet Melyh, *Leila, pièce turque en 1 acte* (Paris : Librairie théâtrale, 1912).

9 Pierre Mille (1864-1941): Fransız yazar ve gazeteci. Pierre Mille'in Osman Hamdi'yle ilişkisi konusunda bkz. E. Eldem, *Nazlı'nın Değişen Osman Hamdi Bey'in Çevresi, Nazlı'a Guesthouse: Osman Hamdi Bey'e Circle* (İstanbul: Homer, 2014).

10 Ekrem Akurgal, "Une critique de la famille turque du début du XXe siècle: Leila d'Izzet Melih", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (1985), s. 169-170.

ÉLÉGANCES JEUNES-TURQUES. — Comment les jeunes femmes de la Turquie nouvelle concilient les sévérités prudentes de la tradition musulmane avec le charme léger des modes de Paris.

Dessin de L. Sabattier.

En même temps que les idées, la mode féminine évolue en Turquie et notre gravure, documentée par des photographies récentes et les croquis originaux aimablement communiqués par M. Izzet-Melih — auteur d'une curieuse pièce turque moderne, Lellah — permet de noter, en diverses silhouettes, les transformations du voile classique (yetchi) en soiette et du tchartchaf traditionnel (le manteau qui, de la tête aux pieds, doit, d'après le Coran, envelopper la femme turque) en une courte pélerine avec coiffe, de plus en plus gracieuse... Les deux élégantes du premier plan, qui promènent sous de leurs ombrelles parisiennes, représentent le dernier état de la mode d'aujourd'hui... ou de demain. Sans doute, en effet, il a plu à notre dessinateur — et il peut lui savoir gré de cette indiscrétion charmante — de beaucoup écourter les voilettes afin de nous donner la vision d'un sourire, : i tous en marquons affermir que beaucoup de jeunes Turques, à ce point modernistes, osent ainsi circuler sans voiture dans les rues musulmanes de Stamboul et même parmi les foules européennes de Péra...

250 Kişi Kurşuna Dizilmiş

2 AĞUSTOS 1917

TANİN

Berlin 1 Ağustos– Ruslar Ternopol'den rıcat etmezden akdem 250 kişiyi kurşuna dizmişlerdir.

Üç Harp Senesinin Bilançosu

5 AĞUSTOS 1917

TANİN

Berlin 3– İtilaf Devletleri'nin zayiat ve masarif-i harbiyesi hakkında malumat: Gayet ihtiyatkârane yapılan tahminata nazaran bidayetten 1917 senesi 1 Temmuz'una kadar Itilaf Devletleri'nin umum zayiatı 18 milyon kişiyi tecavüz ediyor. Bu miktar Danimarka, Norveç, Isveç, Flemenk memleketlerinin toplam nüfusuna muadildir.

İtilaf Devletleri'nin geçen üç harp senesi zarfındaki masarif-i harbiyesi takriben 258 milyar marka baliğ olmuştur. Halbuki müddet-i mezkûre zarfında Düvel-i Merkeziye masarif-i harbiyesi ancak 102 milyar marka baliğ olmuştur.

Amerika'da Siyasî Cereyanlar

6 AĞUSTOS 1917

SABAH

1914 senesinden beri Amerika'da kalıp bu defa Avrupa'ya avdet eden bir Avusturyalı oradaki müşahedatıyla Ingiltere'nin Amerika'da çevirdiği fırıldaklar hakkındaki ihtisasatını yazmıştır. Bu zat diyor ki: "Daha harbın bidayetinden beri Amerika matbuatının kısm-ı azamı Almanya aleyhine dönmüştür. Fakat bu münaferet Almanlara karşı adavet ve itilafı sevdiklerinden değil esbab-ı maliye ve ticariyeye matuf idi." Bir Amerikalı bana: "Amerika matbuatı bitaraflık veya hakikat için değil para için çalışmaktadır" demiştir.

Amerika'yı harbe sürükleyen esbab şunlardır. Harbin ikinci senesi nihayetinde, Itilaf Devletleri Morgan ve Şirketi ile sair birtakım hususi şirketlere eşya-yı harbiye bedeli olarak dört buçuk milyar dolar borçlu idi. Tahtelbahir muharebesinin teşdidiyle İtilaf'ın muhtelif cephelerdeki hezimetleri Amerika'yı düşündürmeye başlamıştır. Bu azim borç müessesat-ı hususiye ile akdedilmiş olmakla beraber servet-i millinin dahi büyük bir kısmını teşkil etmekte idi. Vaziyet şu merkezde idi. Şayet Ingiltere harbi kaybedecek olur ise bu meblağ şüpheli bir surette Ingiltere'nin zimmetine kaydedileceği gibi Almanya'nın dahi teveccühünü kaybedecek ve belki de bugünkü müttefiklerinin adavetini kazanacaktı. Fakat Amerika Itilaf lehinde harbe iştirak ile mezkûr dört buçuk milyarı temin, Itilaf'ın muhabbetini celp ve sulh konferansında mühim bir mevkî ihraz edebilecekti. Bütün bunlardan maada, harbe iştirak etmek, bir lüzum-ı mübrem hükmünü almış ordusu ile donanmasını tezyid için büyük bir fırsat idi. Bu suretle Amerika düşmanı olan Japonya'ya karşı hazırlanmış ve zamanında hudutlarını Panama Kanalı'na kadar tevsi etmek tarikini temin etmiş oluyor. Bunlardan başka harp zamanında teessüs etmiş olan mühimmat fabrikalarını dahi düşünmek lazımdı.

İşte Amerika, bir arzu ve hevesle değil fakat bu gibi birtakım menfaatleri uğruna harbe atılmıştır. Amerika ahalisinin kısm-ı azamı sulhperver olup bunları harbe teşvik için pek azim müşkülata maruz kalınmaktadır. Şimdiye kadar askere yazılanların miktarı bunu pek güzel ispat etmektedir.

Amerika'nın Kararı

7 AĞUSTOS 1917

TANİN

Berlin 5– Gazeteler, New York'tan Londra'ya keşide olunan bir telgrafnameyi iktibas ediyorlar. Beyan olunduğuna göre Amerika, Almanya ezilmedikçe, sulhtan bahsetmemeye karar vermiştir. Bundan maada Amerika münferit bir sulh akdetmemeyi müttefiklerine vaat etmiştir. Washington Hükümeti ile müttefikleri arasında müstakil sulhun şeraitine dair bir muahedename imza olunacağı zannedilmektedir.

İğtişaş Tahkikatı

8 AĞUSTOS 1917

TANİN

Berlin 5– Petersburg memurin-i adliyesi temmuzun on altısından on sekizine kadar şehr-i mezkûrda vuku bulan iğtişaşat hakkında icra eyledikleri mahremane istintak ve tahkikat neticesinde Bolşevik denilen maksimalistler rüesasının hıyanet-i vataniye ile taht-ı ithama alınmasına karar vermişlerdir. Bu rüesa meyanında Lenin dahi bulunuyor.

Japonya'nın Müracaatları

8 AĞUSTOS 1917

TANİN

Berlin 4– Japonya'nın Petersburg sefiri Sibirya'da ve Sahalın Ceziresi'nde Amerikalılara vâsi' müsaadat-ı iktisadiye verilmesinden ve Sibirya'da sevkü'l-ceyş itibarıyla mühim demiryollarının inşası Amerikalılara tevdi edilmesinden dolayı Rusya hükümet-i muvakkatesi nezdinde teşebbüsatta bulunmuştur. Sibirya ve Aksa-yı Şark'a Amerikalıların ziyadece hulul ve nüfuz eyledikleri Japonya mahafilinde fevkalade infiale mucip olmuştur. Japonya Parlamentosu'nda Japonya'nın Rusya ve Amerika ile olan münasebatının tavzih edilmesi hususunda Başvekil'den izahat talep edilmiştir.

İtalyan Sosyalistleri Grev Yapacaklar

12 AĞUSTOS 1917

SABAH

Berlin 11 Ağustos– Avanti gazetesinin ihbaratına göre parlamentodaki Sosyalist Fırkası, Londra Konferansı'nın hitamından sonra derhal yeni bir içtima akdetmeye karar vermiştir. Sosyalist

mebuslar bu içtimada Londra Konferansı, kıştan evvel muharebeyi hitama erdirebilecek bir neticeye müncer olmayacak olur ise İtalya'da umumi bir grev ilan eylemek niyetinde bulunuyorlar.

Biraz Terbiye

17 AĞUSTOS 1917

TANİN

Son vapurla Adalara gidenler her akşam gayet çirkin bir manzara karşısında kalıyorlar. Her akşam vapurun güvertesi bazı kimseler tarafından adeta bir meyhaneye kalp edilmekte ve daima birtakım aşüftelerin de refakat ettiği bu meclis nihayet iğrenç bir manzara arz etmektedir. Umumi bir vesait-i nakliye olan bir vapurda ailelerin, kadınların karşısında ispirtonun tesiri ile herhangi bir namuslu adamı kızartacak ahvalin bu suretle vukua gelmesine bilemeyiz nasıl cevaz veriliyor. Kaptan efendilerin ve memurin-i aidesinin bu gibi münasebetsizliklere müsamahakâr davranmamaları icap eder. Her zamandan fazla vakar ve ciddiyeti istilzam eden böyle bir harp zamanında, vapur gibi, namuslu aileler, kızlar taşıyan bir yerde alenen ayş ü işret en adi kavaid-i ahlakiye ile telif edilemeyecek ve ahlaken en ziyade sukut etmiş milletlerde bile tesadüf olunamayacak terbiye noksanıdır. Makam-ı aidinin nazar-ı dikkatini celbederiz.

Amerikan Ordusu

18 AĞUSTOS 1917

TANİN

Amsterdam 15— Reuters Ajansı Londra'dan bildiriyor: Londra'ya gelen Amerikan kıtaatı, ahalinin alkışları arasında bugün şehrin sokaklarını dolaşmıştır.

Mısırlıların Papa'ya Telgrafnamesi

22 AĞUSTOS 1917

SABAH

Bern 19 Ağustos— Doktor Mansur Nihat, İngiliz esareti tahtında yaşayan Mısır ahalisi namına Papa'ya şu telgrafnameyi keşide etmiştir:

Zulüm ve i'tisaf altında yaşayan milletler ve akvam Papalık makamından hakiki bir bitaraflık, müsaadekârlık ve insaniyetperverlik intizar ettiler. Halbuki makam-ı mezkûrun son notasında ancak akvam-ı mazlumeden birinin ismi yâd edilmiştir. Irlanda, Trablus, Fas, Hindistan ve tahsisen Mısır ahalisi bu notada sükût ile geçiştirildi. Milliyet, insaniyet prensipleri namına Mısır'ın İngiltere tarafından ilhakına karşı şiddetle protesto ederiz.

Sulh Lehinde Muazzam Bir Muhtıra

24 AĞUSTOS 1917

SABAH

Bern 23 Ağustos— Manchester Guardian gazetesinin verdiği malumata göre muhik ve devamlı bir sulh akdi için mümkün olduğu kadar yakın bir zaman zarfında bir fırsat elde etmeye çalışması zımnında Loyd George'ca bir muhtıra takdim edilmiştir. Bu muhtıra hemen iki yüz elli bin kişi ve dokuz bin azayı ihtiva eden İngiliz amelesi murahhasları, tarafından imzalanmıştır.

İttifak-ı Murabba ve Düşmanları

25 AĞUSTOS 1917

İKDAM

Berlin 23 Ağustos— Alman Başvekili salı günü Reichstag Meclisi'nin encümen-i esasisinde İtilaf Devletleri'nin muahedad-ı hafiyesi ve Türkiye'nin taksimi tasavvuratı hakkında yeni beyanatta bulunmuştur. [...] Başvekil memalik-i müttefike ile olan münasebat hakkında demiştir ki: Bizim ile müttefiklerimiz arasında mevcut sıkı münasebata tevfikan aramızda daimi surette teati-i efkârda bulunmayı kararlaştırdık. Düşmanlarımıza gelince, Reichstag Meclisi'nin tatilinden beri bunların mevcudiyetine üç devlet daha inzimam eylemiştir. Bunlar Siyam, Liberya ve Çin hükümetleridir. Bu memleketlerin bize karşı husumet göstermesi için esbab-ı makule yoktur. Bunlar sırf İtilaf Devletleri ile Amerika'nın tazyiki ile biz karşı ilan-ı husumet eylemişlerdir. [....] Müttefiklerimiz ile olan münasebata gelince, yalnız münasebat-ı siyasiyede değil her türlü tedabir-i harbiye hususunda dahi aramızda ittihad ve itilaf-ı tam mevcuttur. [...]

Düşmanların Türkiye Hakkındaki Emelleri

Başvekil, düşmanlarımızın evvelce bahs olunmayan muahedat-ı hafiyesine nakl-i kelam ederek demiştir ki: "Ben bu hususta tarih ve zaman sırasıyla malumat vereceğim: 1914 senesi 7 Eylül'ünde düşmanımız olan heyet-i ittifakıye münferit sulh akdetmemek için bir muahede akd eylemişlerdir. 1915 senesi 4 Mart'ında Rusya akd-i sulh için şerait-i atiyeyi dermeyan eylemiş ve bu şeraite İngiltere 12 Mart'ta ve Fransa 12 Nisan'da i'ta eyledikleri nota ile muvafakat etmişlerdir. Rusya'ya Boğazların Avrupa sahili ile Midye-Enez hattına kadar Trakya sahili, Marmara Adaları, İmroz ve Bozcaadalar, Bahr-ı Siyah ile Marmara Denizi ile İstanbul Boğazı arasındaki şibh-i cezirenin Sakarya Nehri'ne kadar olan kısmı ile birlikte İstanbul terk olunacaktır. Bu esas tayin edildikten sonra 1915-1916 senesinde yeniden müzakerat cereyan eylemiştir. Bu müzakerat esnasında Ermenistan vilayetleri ile Trabzon, Kürdistan Rusya'ya vaad edilmiştir. Fransa kendisi için Adana, Mersin, Sivas'a ve Harput'a kadar hinterlant ile birlikte Suriye'yi söz ile almıştır. İngiltere'nin hissesine dahi Irak düşmektedir. Filistin için beynelmilel bir idare vaz'ı kararlaştırılmıştır. Sekenesi münhasıran Arap olan Türkiye ve Arabistan'ın taksim olunmayan aksamı ile Haremeyn-i Şerifeyn'in İngiltere'nin hukuk-ı hükümranisi altında bir heyet-i müttefike-i hükümata verilmesi kararlaştırılmıştır. [...]

Sulh Meselesi

28 AĞUSTOS 1917

SABAH

İngiliz Amele Fırkası'nın Sulh Programı

Stockholm 26 Ağustos— Sosyal

Demokrat gazetesi İngiliz Amele Fırkası'nın Stockholm Konferansı'nda serd etmek tasavvurunda bulunduğu beyanatın projesini neşreylemiştir. Beyanatın başlıca noktaları ber-vech-i atidir: 1- Alman emperyalizmi ezilmeli. 2- Harbe nihayet vermek için amele sınıfı birleşmeli. 3- Amele sınıfı Rusya'nın "ilhaksız sulh" düsturunu kabul etmeli. 4- Milletleri bir heyet-i müttehide şekline vaz' eylemeli. 5- Almanya Belçika'yı iade ve tamirat-ı mukteziyeyi kabul etmeli. 6- Balkan milletleri murahhaslarından mürekkep ve yahut beynelmilel bir konferans Balkan meselelerini tesviye eylemeli. 7- Alsas Loren, Fransa'ya iade olunmalı. 8- Avusturya'nın sekenesi İtalyanca tekellüm eden arazisi İtalya'ya terk edilmeli. 9- Müttehid Lehler kendi mukadderatının sahibi olmalı. 10- İstanbul serbest liman olmalı. 11- Afrika'nın hatt-ı üstüva mıntıkasındaki müstemlekat beynelmilel bir murakabe altına alınmalı. 12- Mühim yıyecekler beynelmilel bir idare altına vaz' edilmeli. 13- İşsizliğe karşı tedabir-i mania ittihaz edilmeli. 14- Harb-i iktısadi men olunmalı. 15- Tahrip edilen yerler beynelmilel tamir edilmeli. 16- Efrat veya hükümetler tarafından kavanin-i esasiye-i beşeriyeye karşı ika olunan ceraim hakkında tahkikat-ı adliye icra olunmalı. 17- Hukuk-ı milel yeniden ihdas edilmeli. 18- Hafi diplomasi usulü ilga olunmalı. [...]

Rusya Ahvali Ekmek ve Sulh

28 AĞUSTOS 1917

İKDAM

Stockholm 26-- Bolşevikler müdafaa-i hükümet için mukaddema teşkil edilmiş olan konferanstan kat'-ı rabıta etmişlerdir. Finlandiya gazeteleri Petersburg'da St Nikola Kilisesi önündeki meydanda büyük bir miting yapıldığını ve hazırunun şu kararnameyi kabul eylediklerini haber veriyorlar: "Biz ekmek ve sulh isteriz!" Nümayişçiler mitingi müteakip şehrin sokaklarını dolaşarak tezahüratta bulunmuşlardır.

Moskova Millî Kongresi

29 AĞUSTOS 1917

TANİN

Diktatör Kerenski'nin Nutku

Stockholm 27 Ağustos-- Petersburg Ajansı Moskova'dan bildiriyor: Moskova Millî Konferansı, Kerenski'nin bir nutku ile küşad edilmiştir. Kerenski bu nutkunda ahaliye hakikat-i hali kemal-i samimiyet ile söylemek maksadı ile içtimaa davet edildiğini söyledikten sonra demiştir ki: "Moskova Konferansı'ndan bilistifade hükümet-i muvakkatenin temsil eylediği milli ihtilalci idareye hücum ve taarruz için vaki olacak her nevi teşebbüs kan ve ateş ile ref ve izale edilecektir. Süngü darbesiyle ihtilalci hükümetini devirmek zamanının hulul ettiğini zannedenler aldanıyorlar. Bunlar gözlerini açsınlar, zira bizim nüfuz ve kuvvetimiz milletin ve bizi Alman istilasına karşı müdafaa eden milyonlarca askerin emn ü itimadına istinat ediyor. Hükümet hakikati söyleyebileceği ve bu hakikati yalnız dostlarımızın değil fakat düşmanlarımızın, askerlerimizi imha edenlerin ve aramızda bulunarak hür Rus milleti üzerine atılmak için münasip fırsatı bekleyenlerin de öğrenmeleri lazım geldiği fikrinde bulunuyor. Vatandaşlar! Hükümet hal-i hazırda kendisini öldürebilecek bir tehlike geçiriyor. Kuvvetli, bi iman ve iyi bir teşkilata malik bir düşmana karşı mücadele, azim, fedakârlıklara, vatana karşı derin bir aşk ve muhabbete ve aramızdaki ihtilafat ve münazaatımızı unutmamıza muhtaçtır. Maalesef bunu yapmaya muktedir olanların kaffesi bu icabata tebaiyet etmemekte ve harpten harap ve perişan olan vatana her şeyini feda etmek istememekte ve her gün memleketin zaten vahim olan vaziyetini daha ziyade işkâl etmektedir. Kerenski bazı milletlerin amal-i iftiraknyane beslemelerinden şikâyet ettikten sonra demiştir ki: Fakat bu felaketlere, cephede uğradığımız büyük hezimet inzimam etmiştir. Cephedeki askerlerimiz, vatana karşı vazifelerini unutarak düşmanın tazyiki önünde çekilmişlerdir. Evvelce idare-i müstebite önünde titremiş olanlar bu suretle kendi milletlerine yeni esaret zincirleri takarak şimdi ellerinde silahlar bulunduğu halde idareye karşı kıyam ediyorlar. Fakat bunlar bilmelidirler ki bizim sabır ve tahammülümüzün de bir haddi vardır. Eğer sabır ve tahammülümüzün hududunu aşarlar ise, Çarlık zamanını hatırlatacak bir hükümete çarpacaklardır. Biz bu hususta bi amanız. Zira ancak kuvve-i âliye-i hükümetin vatanın selametini temin edebileceğine kani bulunuyoruz. Bundan başka Rus felaket-i milliyesinden istifadeye matuf her teşebbüsü akim bırakmak için kemal-i ciddiyet ve katiyet ile harekete azmetmiş bulunuyoruz." Kerenski bunu müteakip ordudan bahsetmiş ve orduda anarşi ile tefessühe karşı mümkün mertebe mücadele eden zabitlerin fikr-i fedakârisini ve feragat-ı nefsini kaydetmiştir. Kerenski hükümetin gayeleri hakkında demiştir ki: "Rus İhtilali'nin tahrip devri geçmiştir. Şimdi ihtilalin fütuhatını ve hükümetin mevkiini tarsin etmek zamanı gelmiştir. Bir müddet evvel bir sulh-ı münferit teklifini infial ile reddetmiştik. Bu günlerde ise müttefiklerimize karşı bu zeminde vuku bulan bir müracaata şahit olduk. Onlar da aynı infial ile cevap verdiler. [...]

Kerenski bunlardan sonra hükümetin, askerlerin kalbinden her türlü hıcab-ı askeriyi izale eden tesirat-ı muzırreye karşı orduyu müdafaaya çalışacağını ve askerde zapt u raptı infisaha uğratmak için her türlü maksimalist teşebbüsatına fa'alane mücadele eyleyeceğini beyan eylemiş ve nutkuna şu sözler ile nihayet vermiştir: Rufeka-yı mesaim, memleketin ne kadar derin bir teşkilatsızlık içinde çabaladığını size izah edeceklerdir. Bu fenalığın önünü almak için iktiza eden fedakârlıkları ifa etmeniz ve şahsa

veya fırkalara ait menfaatlerden vazgeçmeniz icap eder."
Kerenski'den sonra Dahiliye, Ticaret ve Maliye nazırları irad-ı nutuk etmişlerdir. Ticaret Nazırı, Rusya'da görülen fevkalade fıkdan-ı emtianın esbabını zikretmiş ve demiştir ki: "İaşe nokta-i nazarından memleketin vaziyeti son derecede müşküldür ve birçok eyaletler büsbütün ekmeksiz kalabilir. Petersburg ile Moskova'nın iaşesi hadd-i asgarisine vasıl olmuştur. Ahiren cephenin yarılması da vahim müşkülat tevlid eylemiştir. Maliye Nazırı Rusya hükümetinin uğradığı mali müşkülatın ekseriyetle hükümet fabrikalarında çalışan amele ücretlerinin fevkalade yükselmesinden ve cibayet olunan rüsum ve vergilerin azlığından ileri geldiğini ve yeniden bilvasıta rüsum ve tekalif-i tarh lüzumu hasıl olacağını, bilhassa şeker, çay ve kibrit gibi şeylerin inhisar altına alınması lazım geleceğini beyan etmiştir. Maliye Nazırı demiştir ki: "Hükümet memleketin selameti için elzem bulunan şu üç şartı: İntizam, fikr-i fedakârı ve müdafaa-i milliyeyi vatandaşların kabul edeceklerini kaviyyen me'mul etmektedir."
Berlin 27– Moskova'dan iş'ar olunuyor: Burada inikadı mukarrer kongrenin arifesinde Moskova Şehremini ile ihtilalci ve demokrat sosyalistler tarafından ahaliye, amele ve askere hitaben iki beyanname neşredilmiştir. Beyannamelerde sükûnet ve intizam muhafaza edilerek kongrenin bila izaç vatanın selametine hizmet etmesine müsaade edilmesi lüzumu beyan edilmiştir. Bu ihtarata rağmen maksimalist sosyalistler ile Amele Sendikaları Meclisi bu kongreyı burjuvazi marifeti addederek böyle bir kongre akdedilmesini protesto etmiştir. Hatta maksimalistler Moskova'da kısmen terk-i eşgal dahi vücuda getirmeye muvaffak olmuşlardır. Birçok fabrikalar, tezgâhlar tatil edilmiş, birçok oteller kapanmıştır.
Kongrenin inikadına tahsis olunan büyük opera tiyatrosu pek çok ahali tarafından ihata edilmiştir. Bunun üzerine Moskova Vali-i Askerisi tedabir-i ihtiyatiye tevessül eylemiştir. Tiyatro binası süvari müfrezeleri ile taht-ı muhafazaya alınmış ve binanın bütün medhalleri seddedilmiştir. [...]

Ziraat Makineleri

29 AĞUSTOS 1917
İKDAM

Ticaret Nezareti, İzmir mıntıkası haricine gönderilmemek şartıyla 200 kadar harman makinesi tedariki için İzmir Ziraat Komitesi'ne 4000 lira tahsisat i'ta eylemiştir. Kezalik Almanya ve Avusturya Macaristan'a ceman dört yüz bin lira kıymetinde muhtelif zıraat makineleri sipariş edilmiştir. Bunlardan 3400 adedi sapan, 260 adedi tesviye ve 500 adedi ekın makineleridir.

Moskova Konferansı'nda

30 AĞUSTOS 1917
SABAH

Stockholm 28 Agustos– Petersburg Ajansı'ndan: Moskova Konferansı'nda ilk Duma azası Zabukov irad ettiği bir nutukta ilk Duma azası namına münferit bir sulh akdini hiddet ve infialle reddetmiştir. İkinci Duma Meclisi azasından Aleksinski irad ettiği nutukta İkinci Duma azasının hükümete ancak şerait-i atiye tahtında müzaherette bulunabileceklerini beyan eylemiştir: "Düşman askerlerinin Rus ve İtilaf topraklarından tard ve tebidine kadar muharebeye müttefikler ile sıkı bir itilâf dairesinde devam etmek, müdafaa-yı milliye esası üzerine zımam-ı idarenin tesis ve teşkili. Ordunun hal ve vaziyetine gelince hatip, idam cezasının orduyu tefessüh ve inhilal ve maraz-ı müthişinden biraz kurtardığını söylemiş fakat hastalığın hâlâ Rus ordusunu pençesi altında bulundurduğunu ilave etmiştir. Başkumandan General Kornilov irad-ı nutuk ile demiştir ki: Anarşiye karşı amansız bir surette harp ediyoruz. Fakat yeni hezimetler tehlikesi memleketi daima tazyik ve tehdit ediyor. Cephede hal ve vaziyet öyle bir haldedir ki bütün Galiçya'yı, bütün Bukovina'yı ve son muzafferiyetlerimizin bütün semerelerini elimizden kaçırdık. Birçok noktalarda düşman hududumuzu geçmiştir. Düşman Rus ordusunu mahvetmek istiyor ve Riga'nın kapılarını çalıyor. Eğer ordumuz, Riga Körfezi'nde durmamız için bize muavenet etmez ise Petersburg yolu vasi bir surette açılmış bulunacaktır. Şimendiferlerimizin hal ve vaziyeti hakkında öyle malumata destres bulunuyorum ki Teşrinisani'ye doğru ordu artık erzak ve zahire alamayacaktır.
Kornilov bu beyanatını teyid için cenub-ı şarkı cephesi kumandanından aldığı telgrafnameyi kayıt ve tezkâr etmiştir. Bu telgrafnamede ekmek ve peksimetlerin fıkdanı tezkâr edilmekte ve hal cephede açlığın hüküm sürmekte olduğunu tazammun etmektedir. Kornilov müdafaa-yı milliye için çalışan fabrikaların istihsalatındaki tenakuzu tezkâr ederek 1916 senesine nispetle 1917 senesindeki top ve gülle imalatının yüzde altmış ve tayyare imalatının da yüzde seksen nisbetinde tenakuz ettiğini söyleyerek demiştir ki: Eğer bu hal devam edecek olur ise askerlerimiz 1916 senesinde Lehistan, Galiçya ve Karpatlardan esna-yı ricatlarında uğradıkları hale giriftar olacaklardır.
General Kornilov teklif ettiği tedbirlerin derhal mevki-i tatbike vaz' olunacakları ve Rus milletinin memleketi kurtaracağı ümidini izhar ile sözünü bitirmiştir. [...]

Moskova Amelesinin Protestosu

31 AĞUSTOS 1917
İKDAM

Stockholm 29– Moskova amelesi Moskova Konferansı aleyhine protestoda bulunmak üzere umumi grev kararı vermişlerdir Tramvay kumpanyası müstahdemini ansızın terk-i eşgalederek arabaları yol ortasında bırakmışlardır

AZİZE EUPHEMIA KİLİSESİ VE AKIBETİ

Temmuz sayısında Gözden Kaçanlar dizimizde Batu Bayülgen'in Antiokhos ve Laodikeia Sarayları yazısına yer vermiştik. Bu ay ise Koç Üniversitesi'nden Prof.Dr. Engin Akyürek, Antiokhos Sarayı'nın MS 5. yüzyılda Azize Euphemia Kilisesi'ne dönüştürülmesini bize yazdı. Akyürek, bir yandan bu dönüşümün izlerini, bir yandan da bu izlerin korunması için yapılanları aktarıyor. İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Görevlisi Dr. Deniz Aslan (DS Mimarlık) ise Euphemia Kilisesi'nin kalıntılarının korunması için tasarladıkları üst örtüyü tanıtıyor. İki farklı katmanıyla Gözden Kaçanlar'ın iki sayısına konu olan bu alan için son sözde alanın bir diğer katmanı olarak eski Adliye Sarayı'nı tasarım ve inşa sürecindeki tartışmalarla anıyoruz. Engin Akyürek ve Deniz Aslan'a değerli katkıları için teşekkür ederiz.

istanbul@arkeologlardernegist.org

EUPHEMIA KİLİSESİ

ENGİN AKYÜREK

Ortodoks Kilisesi'nin önemli "kutsal kadın"larından (azize) biri olan Euphemia'nın yaşamına ilişkin fazla bilgimiz yok. İS 307 yılında Khalkedon'da (Kadıköy) Romalılar tarafından öldürülen bir Hıristiyan lider olduğunu biliyoruz. Ölümünden yüzyıllar sonra yazılmış olan Bizans kaynaklarında anlatılan yaşam öyküsü, onun biyografisi olmaktan çok ondan bir kült yaratmaya yöneliktir. Euphemia'ya ılışkin bu metinler, 9. yüzyılda Theodoros Bestos ve 10. yüzyıl sonlarında Symeon Metaphrastes'e aittir. Anlatılanlardan çıkartabildiğimiz kadarıyla Euphemia, Khalkedon'da Tanrı Ares adına düzenlenen bir pagan festivale katılmayı reddettiği ve Khalkedonlu Hıristiyanların haklarını savunduğu için tutuklanmış ve vali Priscus'un emriyle uzun süren işkencelerden sonra öldürülmüştür. Azizenin ölüm tarihi kaynaklarda 16 Eylül 307 olarak bildirilmektedir. Bugün

Resim 1
1939 yılında ortaya çıkan batı duvarı.

Alman Arkeoloji Enstitüsü.

Sultanahmet'te bulunan Euphemia Kilisesi'ndeki 13. yüzyıl sonlarına ait duvar resimlerinde yer alan azizenin yaşamına ilişkin sahneler, Theodoros Bestos ve Symeon Metaphrastes'in metinlerinden alınmıştır. Euphemia kültünün Bizans Kilisesi'nde önem kazanması, esas olarak 451 yılında toplanan Khalkedon Konsili'nde gerçekleştirdiği mucize ile ilişkilidir. Bu konsil, Euphemia'nın Khalkedon'daki bazilikal planlı büyük kilisesinde toplanmıştır. Bu kilisenin yeri bugün tam olarak bilinemiyorsa da, kentin 1-2 km dışında ve "Konstantinopolis'in muhteşem manzarasına karşı" olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Konsil toplantısında sonuç metni üzerinde piskoposlar bir uzlaşmaya varamayınca Euphemia'nın hakemliğine başvurmuşlar, hazırladıkları iki metni azizenin tabutunun içine koymuşlar, ertesi sabah tabutu açtıklarında Ortodoks çizginin hazırladığı metnin azizenin elinde, monofizitlerin metninin ise ayak ucunda olduğunu görmüşlerdir. Euphemia kültünü popüler yapan bir diğer mucize de, azizenin tabutundan sürekli sızan kanın şifalı olduğuna inanılıyor olmasıdır. Bu inanç, azizenin mezarının bu sağaltıcı kandan bir şişe almak isteyen büyük kalabalıklar tarafından ziyaret edilen bir kült merkezine dönüşmesine yol açmıştır. Khalkedon'daki Euphemia Kilisesi 7. yüzyıla kadar azizenin kutsal kalıntılarını barındırmış, 7. yüzyılda Pers ordusunun Khalkedon'a yaklaşması nedeniyle bu kalıntılar Khalkedon'daki kiliseden alınarak bugün Sultanahmet'te bulunan kiliseye taşınmıştır.

Sultanahmet'teki bu yapı 5. yüzyılın ilk yarısı içerisinde, II. Theodosius'un sarayında önemli mevkilere gelmiş Pers asıllı Antiokhos'un sarayı olarak yapılmıştır. Antiokhos 439 yılında gözden düşünce sarayına el konulmuş ve sarayın kubbeli kabul salonu (*triklinium*) bir kiliseye dönüştürülmüş, Euphemia'nın kutsal kalıntılarının bu kiliseye taşınmasıyla da yapı Euphemia'nın yeni kült merkezi olmuştur. 14. yüzyılın sonlarına kadar yapının varlığını ve işlevini sürdürdüğünü, bu kült merkezini ziyaret eden Rus hacılardan

Resim 2
Euphemia'nın yaşam öyküsü çevriminden sahneler.

Alman Arkeoloji Enstitüsü.

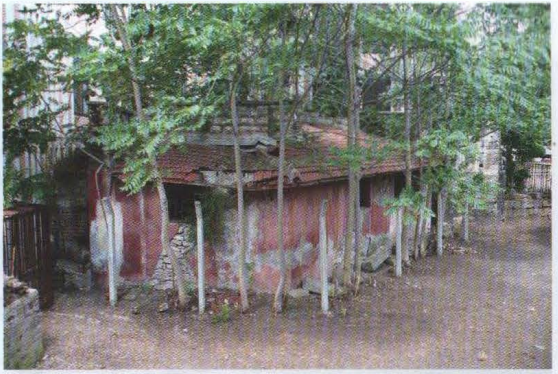
Resim 3
Euphemia'nın tuzaktan mucizevi kurtulması.

Fotoğraf: Naumann – Belting

Resim 4
Euphemia'nın tuzaktan mucizevi kurtulması.

Çizim: Naumann – Belting

Resim 5
Freskoları korumak üzere inşa edilen muhdes yapı.

Fotoğraf: E. Akyürek.

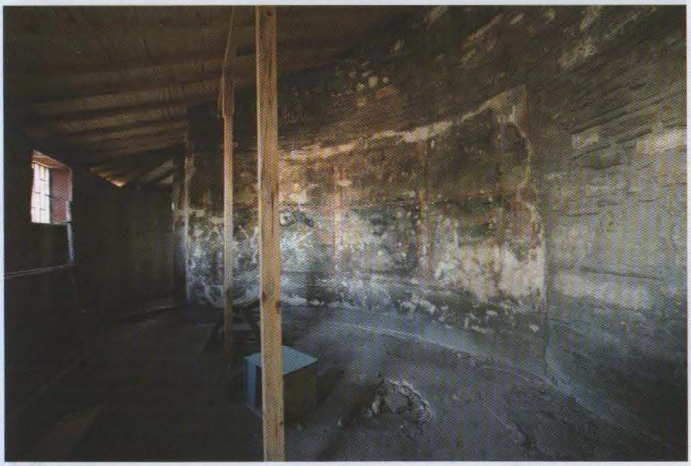
Resim 6
Koruma çalışmalarına başlandığında freskoların olduğu duvar.

Fotoğraf: E. Akyürek.

Resim 7
İlk yüzey temizliği sonrası freskoların durumu (en altta).

Fotoğraf: G. Diklitaş.

öğreniyoruz. Ancak, IV. Haçlı ordusunun Konstantinopolis'i ele geçirmesiyle kurulan Latin Krallığı süresince (1204-1261) kentin birçok yapısı gibi Euphemia Kilisesi de büyük zarar görmüş, Latin işgali sonrasında 13. yüzyılın sonlarında restore edilmiş, içindeki duvar resimleri yenilenmiştir. İstanbul'un fethinden sonra işlevsiz kalan yapı zamanla yıkılarak gözden kaybolmuştur. 1939 yılında bölgedeki cezaevi binası (İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü) ve bazı konutlar yıkıldığında, Euphemia'nın yaşam öyküsünün anlatıldığı 14 sahneden oluşan fresko çevriminin yer aldığı batı duvarı ortaya çıkmış. (Resim 1) bunun üzerine Alman Arkeoloji Enstitüsü, Alfons Maria Schneider başkanlığında 1942 yılında bir kazı çalışması gerçekleştirmiştir. 1950 yılında başlayan Adalet Sarayı inşaatı Euphemia kilisesi gibi, İbrahim Paşa Sarayı'na da büyük zarar vermiş, Antiokhos Sarayı'nın birçok yapısı yok olmuştur. Neyse ki İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin büyük gayretleriyle Euphemia kilisesi bugün görüldüğü kısmıyla yıkımdan kurtarılabilmiştir. Kilise ve yakın çevresindeki arkeolojik kazılar, 1951-1952 ve 1964 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiş ve sonuçları bir kitap olarak yayımlanmıştır: Rudolf Naumann ve Hans Belting, *Die Euphemia-Kirche am Hippodrom zu Istanbul und ihre Fresken* (Berlin 1966).

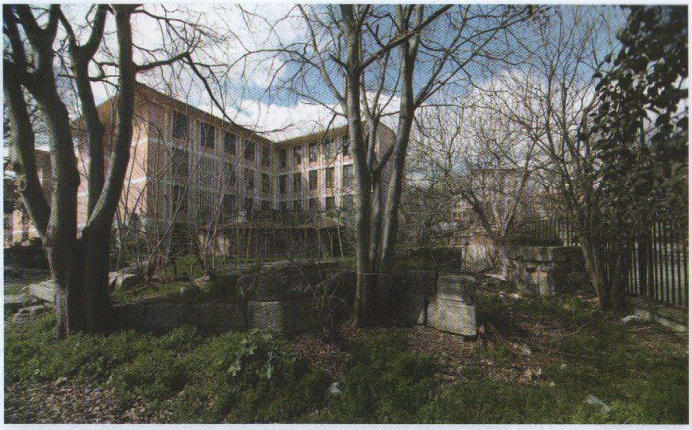

Yapının batı tarafındaki nişinde yer alan iki sıra halindeki 14 sahneden oluşan fresko çevriminde, azize Euphemia'nın yaşam öyküsü resimlenmiştir. Azizenin doğumu ile başlayan çevrim, Euphemia'nın Khalkedonlu Hıristiyanları savunması, mahkemede yargılanması, yapılan çeşitli işkencelerden mucizelerle kurtulması ve ölümü sahneleriyle devam ederek, azizenin Khalkedon Konsili'nde gerçekleştirdiği mucize betimiyle son bulur (Resim 2). Bizans dünyasında aziz yaşamlarını öyküleyici biçimde betimleyen anıtsal resim çevrimlerine çok sık olarak rastlanmaz. Bizans kaynaklarında yaşam öyküsü bilinen 150'nin üzerindeki azizden yalnızca on sekizinin yaşam öyküsü anıtsal bir resim programı olarak günümüze ulaşabilmiştir. Bunlardan tek kadın azize Euphemia'dır ve Euphemia'nın duvar resmine konu olmuş yaşam öyküsü çevrimi de Sultanahmet'teki

bu yapıdadır. Duvar resimleri kazı sürecinde ilk ortaya çıkartıldıklarında iyi korunmuş vaziyetteydiler. Bu aşamada fotoğraf ve çizimlerle belgelenmiş olan sahneler Naumann ve Belting tarafından yayımlanmıştır. Bugün sahnelerin bir kısmı tamamen ya da büyük ölçüde tahrip olmuşsa da, onların çektikleri fotoğraflar ve yaptıkları çizimlerle sahnelerin hepsi belgelenmiştir (Resim 3, 4).

1964 yılında gerçekleştirilen kazıların ardından, freskoların bulunduğu batı duvarı muhdes bir yapı ile koruma altına alınmaya çalışılmıştır (Resim 5). Ancak bu baraka aradan geçen on yıllar boyunca duvar resimlerinin korunabilmesi için yeterli olmamış, resim yüzeylerinde büyük bozulmalar ve kayıplar yaşanmıştır (Resim 6, 7). Uzun yıllar boyunca Sultanahmet'teki adliye binasının otopark alanı içerisinde sahipsiz olarak kalan Euphemia Kilisesi, bakımsızlıktan büyük ölçüde harap olmuştur. Adliye binası 2011 yılında terk edilmiş, bina 2015 yılında İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir. 2012 yılında Vehbi Koç Vakfı sponsorluğunda yapının konservasyonu ve çevre düzenlemesi çalışmaları başladığında, duvar resimleri yer yer dökülmüş, *Sebasteiali Kırk Martyr* gibi birkaç önemli sahne ise tamamen yok olup gitmiş vaziyetteydi. Muhdes yapının çatısı kısmen çökmüş, duvarları çatlamış, etrafında ve duvarların üzerinde büyük odunsu bitkiler çıkmıştı. Naos zemini 20 santim kadar asfalt kaplanmıştı. Bu değerli eser,

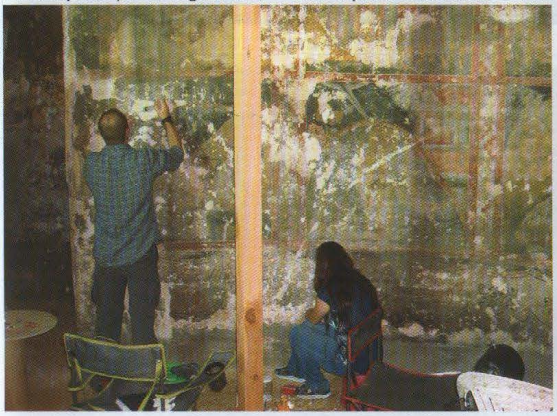
adliye binasının bir köşesine sıkışmış, zamanın yok edici gücüne teslim edilmişti (Resim 8).

Yapının kurtarılması ve İstanbul'un kültürel zenginliğine kazandırılabilmesi amacıyla hazırlamış olduğumuz konservasyon, restorasyon ve çevre düzenlemesi projesi Vehbi Koç Vakfı tarafından kabul gördü ve vakıf yapıda gerçekleştirilecek çalışmalara sponsor olmak için 2012 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na başvurdu. 28 Ocak 2013 tarihli Bakanlık izni ile, İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü kontrolünde yapıda çalışmalara başlandı. İlk olarak İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından alanda bitki temizliği yapıldı ve 1946 kazısından sonra yapı zemininde birikmiş olan moloz ve ne zaman yapıldığı belli olmayan yaklaşık 30 cm kalınlığındaki asfalt kaplama kaldırıldı. Hazırlanan restorasyon ve çevre düzenlemesi projesinin İstanbul 4 No'lu Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylamasının ardından duvar resimleri ve duvarların restorasyonu çalışmalarına başlandı. Freskoların konservasyonu restoratör Gülseren Dikilitaş başkanlığında bir ekip tarafından, (Resim 9) duvarlardaki çalışmalar ise Doç. Dr. Ahmet Güleç denetimindeki ekip tarafından yürütülmektedir.

Resim 8
Çalışmalara başlandığında Euphemia Kilisesi'nin genel görünümü.

Fotoğraf: E. Akyürek.

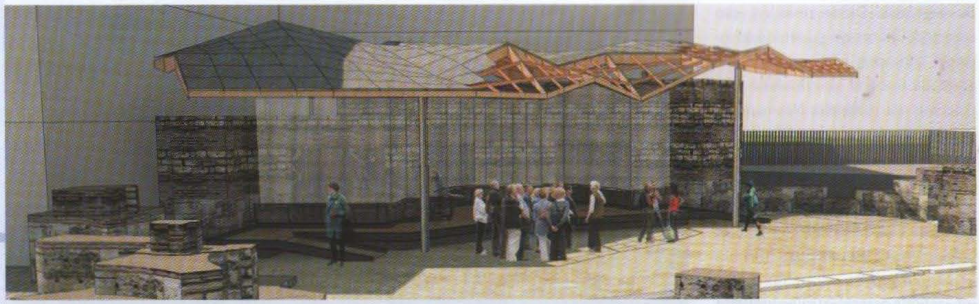
Duvar resimlerinin konservasyonu büyük ölçüde tamamlanmıştır. Duvarların konservasyonu ile ilgili çalışmalar ise halen sürmektedir. Freskoların olduğu batı duvarının bir örtü ile korumaya alınmasının ardından, mevcut muhdes yapının kaldırılarak freskolarda son rötuşların yapılması planlanmaktadır. Batı duvarını örterek freskoları çevre etkilerinden koruyacak bir mimari strüktür projesi DS Mimarlık tarafından hazırlanmış, kurul tarafından onaylanarak yapımına başlanmıştır. Yapının bulunduğu alan Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nin kullanımında olduğundan Euphemia Kilisesi de bu müzenin bir parçası olarak işletilecek ve ziyaret edilebilecektir. Çalışmaların 2017 yılı içerisinde tamamlanması ve müzenin ziyarete hazır hale gelmesi planlanmaktadır. Böylece, yok olup gitmekte olan önemli bir yapı kurtarılmış, İstanbul'un kültür yaşamına bir müze olarak katılmış olacaktır.

Resim 9
Duvar resimleri üzerinde konservasyon çalışmaları.

Fotoğraf: E. Akyürek.

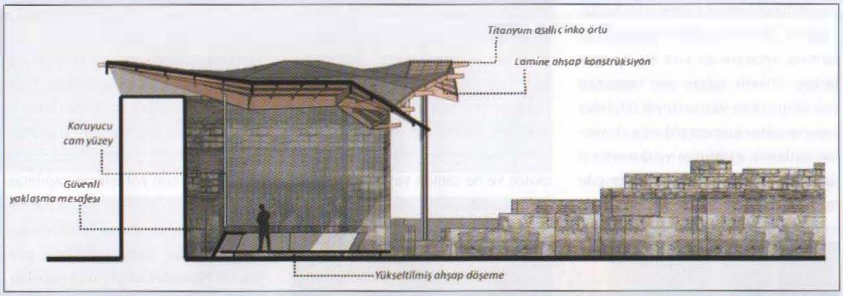
ENGİN AKYÜREK
KOÇ ÜNİVERSİTESİ

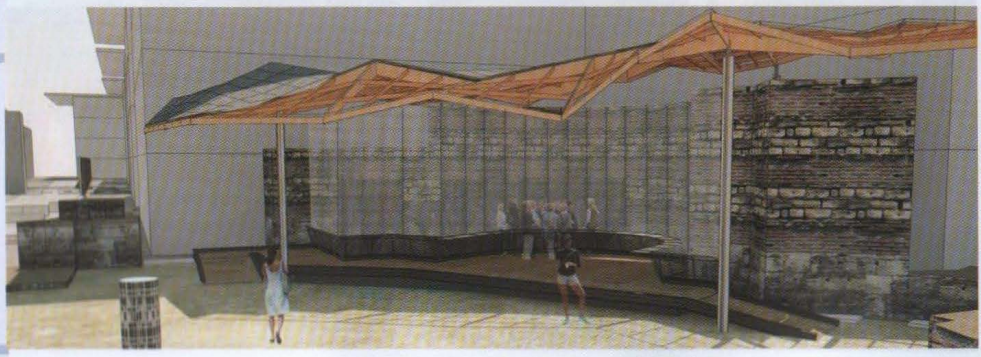

AZİZE EUPHEMIA KALINTILARI İÇİN KORUMA ÇATISI

DENİZ ASLAN

Proje başlangıcında Euphemia Kilisesi ve yakın çevresi mevcut tüm izleri de içine alacak şekilde çok daha geniş bir bağlamda, çok daha bütünleşik bir algıyı benimseyerek ele alındı. Freskoların sergilenmesinde ise yerden yükseltilmiş bir platform ile bir tür yeni ek olarak okunabilecek bir izlek yansıtma kaygısıyla 3 boyutlu bir takının tasarlanması hedeflendi. Şu anki tasarım sadece bir örtü ve freskolar önünde cam bir korumadan ibaret olup, zemin tümüyle çakıl olarak teşkil edilmiştir. Kanımızca belirli bir anlam kaymasına rağmen gelinen son noktada, korunacak ve teşhir edilecek freskolarla dolaysız bir iletişim fırsatı sağlanmıştır. Üst örtü ise hem yeterince gölge oluşturacak hem de bir nebze boşlukta durumuşçasına mevcut duvar ve diğer yapısal unsurların tümüyle dışında kendi konstrüktif diliyle ayrışmakta ve yeni olanı temsil etmektedir. Üst örtü ön cephede herhangi bir taşıyıcı olmaksızın 5 metal kolon tarafından taşınan bir üniform olmayan, katlanmış kaset sistemdir. Kolonlar mevcut yapının ve izlerin temel sistemlerine dokunmayan münferit temeller üzerinde ana kirişleri taşımakta, bu ana doğrultulara dik yöndeki merteklerde üst kaplamayı oluşturan kontrplak ve metal kaplamaya altlık teşkil etmektedir. Sergi alanına yaklaşıldığında öncelik yapısal mevcut duvarların ve freskoların algılanması olup, bunların önündeki yansımaz camlar ve bronz bilgilendirme yüzeyleri mevcut sisteme değmeden yer almaktadır. Tümüyle takılır sökülür nitelikte olan ek unsurlar, gelecekte söz konusu olabilecek herhangi bir değişiklikte hiçbir kalıcı iz bırakmadan yerlerinden kaldırılabileceklerdir. Tüm alanı kaplayan hücreli örtü

içinde serbest olarak duran çakıl, yüzeyin mevcut zeminindeki döşeme harç ve alt yapıların korunması ve drenajın sağlanması için önerilmiştir. Yeni kurguda önerilen çakıl altında kalan ana drenaj hattı, hiçbir şekilde mevcut zeminleri zedelememektedir. Çatı suyu adliye cephesinden alınmakta, böylece alana ek bir su yükü getirilmemektedir. Aydınlatma, örtü konstrüksiyonu içinden yapılmakta, kamaşma yapacak hiçbir aydınlatma unsuru kullanılmamaktadır. Freskoların aydınlatması ise cam paneller ve duvar arasından asimetrik ışık kaynakları ile sağlanmakta olup, aydınlatma için yine yansımaya ve kamaşmaya sebep olmayacak bir düzenek öngörülmektedir. Alanın çevresel algısı sergiledikleri kadar önemli oldu. Daha kentsel bir açılımı tercih etmekle birlikte mevcut koşullar bu anlamda en iyi şekilde değerlendirilmiştir. Alana yaklaşım İbrahim Paşa Sarayı doğrultusundan alanın güney

doğusunda olup, alanı çevreleyen mevcut sınır duvarları bir miktar ötelenerek yeni, geçirgen bir ritmi sağlayan metal elemanlar ve içine monte edilen perfore metal tanıtım duvarı ile kimliklendirildi. Aydınlatma karakteri bu hatta da taşınarak gece algısında bir seçicilik sağlanmış oldu. Bir anlamda da var olan yapılar, kentsel konturlar ve Euphemia Kilisesi arasından toplayıcı ya da sonlandırıcı bir yer tarifi üretilmiş oldu.

SON SÖZ*

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

Henri Prost otuzlu yıllarda hazırladığı İstanbul planlarında Sultanahmet bölgesini "arkeolojik park" olarak gösterse de, İbrahim Paşa Sarayı ve daha sonra Antiokhos ve Lausos Saraylarının kalıntılarının bulunacağı alan Vilayet ve Adalet Sarayı için ayrılır. 1939 yılından itibaren planı gereği bu alanda yapılan yıkım ve kazılarla, kalıntıların gün yüzüne çıkmasına rağmen bir Adalet Sarayı inşa edilmesi için 1949 yılında bir yarışma açılır. Sedad Hakkı Eldem ve Emin Onat'ın birlikte hazırladıkları proje yarışmayı kazanır ancak arkeolojik kalıntılar projenin yarışmada öngörüldüğü gibi yapılmasını engelleyecektir. Projedeki duruşma salonu blokları İbrahim Paşa Sarayı'nın yıktırılan bölümü yerine inşa edilebilirken Antiokhos Sarayı (Euphemia Kilisesi) ve Lausos Sarayı kalıntılarının üzerine denk gelen giriş bölümü ve savcılık ofislerini içeren kısımlar yapılamaz. Bu blokların inşa edilebilmesi için uzun yıllar devam eden tartışmalar bu alanın tarihine ilginç bir boyut katar. Bülent Tanju'nun *Sedad Hakkı Eldem Notları 3: Adliye Sarayı* yazısı bu tartışmaları ve süreci özetler: Sedad Hakkı Eldem, müellifi olduğu projenin uygulanması için onayı gereken Koruma Kurulu'nun bir üyesidir, aynı zamanda devlet memuru olması ve projenin bir devlet projesi olması, ilgili kurul kararlarını önemli ölçüde etkilemiştir. Yine de az sayıda muhalif ses ve finansal sorunların da etkisiyle tartışmalar ve yapım süreci uzayınca, S.H. Eldem daha önce yeterince görkemli olmadıkları için ilgiliyi hak etmediklerini düşündüğü kalıntılar için projesinde bazı revizyonlar yapmıştır.

Sonuçta İstanbul'un Adliye Sarayı için 16. yüzyıldan kalma İbrahim Paşa Sarayı'nın önemli bir kısmı yıkılmıştır. Bizans kalıntılarının bulunduğu alan ise, tüm baskıya rağmen yapılaşmamıştır. Ne var ki kent yaşamına özgün kimliğini sergileyecek şekilde de dahil edilmemiştir. Euphemia Kilisesi'nin (Antiokhos Sarayı) freskli bölümü uzun yıllar bir kulübe içinde gözlerden uzak sağlıksız bir ortamda korunmaya çalışılmıştır. Lausos Sarayı'nın kalıntılarının önemli bir kısmı ise, bugün Fatih Belediyesi'nin ahşap sahne yapısının altında dikkatli gözlerin ilgisini beklemeye devam etmektedir. Kalıntıların başka kısımları da ya çiçek tarhlarının içinde birer peyzaj elemanına ya da evsizlerin siper olarak kullandıkları ve dibinde ateş yaktıkları bir koruma duvarına dönüştürülmüştür.

İstanbul Adliyesi Çağlayan'daki yeni yerine taşınınca Sultanahmet'teki yapı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir. Kaderin bir cilvesi olarak eski Adliye Sarayı binası da artık erken Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihinin önemli bir temsilcisi olarak kültürel mirasımızın bir parçası olmuştur.

Euphemia Kilisesi kalıntılarının korunması için başlatılmış olan yeni proje önemli bir umuttur. Bu umudun büyümesinin, Antiokhos ve Lausos Sarayı kalıntılarını kapsaması ve kentin başka arkeolojik alanları için de örnek teşkil etmesi dileğiyle...

* Bu yazı dizisi Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi adına Zeynep Kuban ve Yiğit Ozar tarafından hazırlanmaktadır.

KENTTE VE KIRSALDA ADANA'NIN KÜLTÜREL MİRASI

Hrant Dink Vakfı, "Hafıza Mekânlarının Yaratıcı Şekilde Yeniden Kullanımı" projesi kapsamında Adana ilini de ele alıyor. Bu bağlamda Nisan ayında saha çalışması tamamlanan proje için çalışmalar devam ediyor. Adana'nın merkezini ve Aladağ'ı kapsayan proje, hem şehir ve kentleşmeye hem de kırsal alanda doğa ile iç içe olan kültürel mirasa odaklanıyor.

Adana'nın merkezine yaklaşık bir saat uzaklıkta yer alan Aladağ ilçesine ulaşım yolu Akören'den geçiyor. Kilikya arkeolojisi literatüründe Akören'de yer alan iki kilise Akören I ve Akören II olarak geçiyor. Bölgede 1990'lı yıllarda, tarihi üzerine önemli sonuçların elde edildiği iki ayrı kazı çalışması yapılmış. Bölgedeki Bizans kültürel mirasının MS 5. ve 6. yüzyıllara ait olduğu ve MS 12. ve 13. yüzyıllar arasında Ermeniler tarafından yeniden kullanıldığı biliniyor. Akören'de yer alan Bizans kiliselerinin MS 1198 yılında inşa edilen Agner Manastırı'nın parçası olarak kullanıldığı çeşitli kaynaklarda yer alıyor. Akören beldesine en yakın köyün isminin Eğner olması da bu tahminin belirgin göstergelerinden biri olarak değerlendiriliyor.

Hrant Dink Vakfı, Akören-Aladağ üzerindeki çalışmalarını Doğa Derneği'nden Alen Mevlat ve Derya Engin'in yardımlarıyla ayrıntılı bir rota çıkararak ve hem kültürel mirasın hem de kadim tarım izlerinin anlatıldığı bir gezi rehberi hazırlama atölyesi gerçekleştirerek sürdürüyor. Çalışmayı sürdüren ekip, Aladağ'da üç gün geçirdikten sonra Adana Seyhan'da araştırmalara devam etti. Bu doğrultuda, şehir merkezinde bir rota belirlemek amacıyla şehri iyi tanıyan ve Mersin Üniversitesi'nde kentsel morfoloji dersleri veren mimar Can Durmuşoğlu da ekibe destek verdi. Böylece mimar Durmuşoğlu'nun da ofisinin bulunduğu Reşatbey Mahallesi'nden araştırmaya başlayarak, mahallede Cumhuriyet döneminin ilk kentsel dönüşümlerini, merkezi yapılanmanın güçlenmesini, jansen planlarının nasıl uygulandığını gözlemlediler. Daha sonra Adana garına geçerek, gar binasının yapısı ve şehir aksları üzerine değerlendirmelerde bulunuldu. Devamında Ziya Paşa Bulvarı'na giderek, 90'lı yıllardan itibaren yaşanan kentsel dönüşümün getirdiği sosyal yapılanma değerlendirildi. Devam eden rotada ise, Atatürk Parkı'nın yanından, artık yok olan Ermeni mezarlığı boyunca yürüyerek "eski şehir"e giren ekip, belediye binasının kamu hayatının dışında kaldığını, insanlardan kopuk hale geldiğini, bunun aynı zamanda başka kamusal binalar, kültür merkezleri ve yeni yapılan büyük cami için de geçerli olduğunu gözlemledi. Ekip daha sonra Abidinpaşa Caddesi'ne geçerek eskiden Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Tepebağ Mahallesi'ni ziyaret etti, 1882 yılında Krikor Ağa Bezdikyan ve Kasbar Ağa Avakyan tarafından yapılan Büyük Saat Kulesi'ni ve o çevrede yakın dönemde yaşanan değişimi değerlendirdi. Merkez Bankası'nın yanındaki alanın Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi'nin yer aldığı konum olduğu, kilise binasının uzun süre Tan Sineması olarak işlev görüp korunduğu, 70'li yıllarda ise kentsel dönüşümün kurbanı olduğu öğrenildi. Saha çalışması sırasında benzer durumda olduğu öğrenilen yapılar hakkında da bir değerlendirme ve sunum üzerinde çalışılıyor.

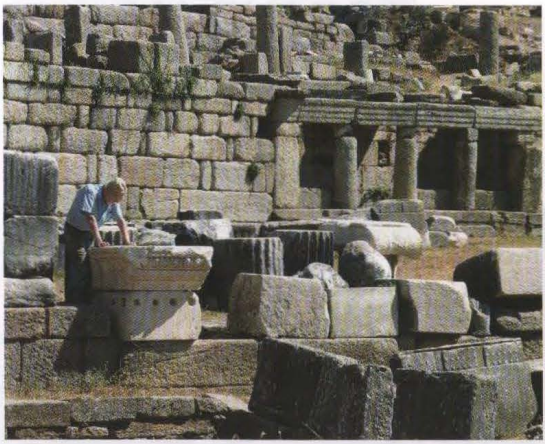
Adana'daki çalışma süresince kullanılan sözlü tarih görüşmelerinin yanı sıra saha çalışmasının ayağında bir sözlü tarih atölyesi yapıldı. Hrant Dink Vakfı'nın deneyimli sözlü tarih projeleri yürütücüsü Emine Kolıvar'ın katılımıyla gerçekleşen bu eğitim çalıştayında, Adana ve Mersin'den katılımcılar yer aldı. Çalıştayda Kolıvar, sözlü tarihin dönüşümü ve yöntemini anlatarak, vakfın tercih ettiği derinlemesine mülakat tekniğini katılımcılara aktardı. Sonraki iki güne ise uygulamalarla devam edildi.

KARİA, KARİALILAR VE MYLASA SEMPOZYUMU

Bu yıl onuncusu düzenlenen Karia, Karialılar ve Mylasa Sempozyumu'nun ana teması "Karia'nın sikkeleri" olarak belirlendi. 4-5 Ağustos 2017 tarihlerinde Milas'ta yapılacak sempozyumda Türk, İtalyan, Fransız, Alman ve İsveçli arkeologlar Karia sikkeleri veya Karia kültürü ve arkeolojisi hakkında çeşitli bildiriler sunacak.

Karia uygarlığının ve beylikler döneminde Menteşe Beyliği'nin başkentliğini yapan Milas'ta gerçekleştirilen sempozyum bu yıl Karia arkeolojisine değerli katkılarda bulunan Türk arkeolog Prof. Ramazan Özgan ve Karialıların Milas yakınlarındaki kutsal kenti Labranda'da yıllarca çalışan İsveçli arkeolog Pontus Hellström'a ithaf ediliyor.

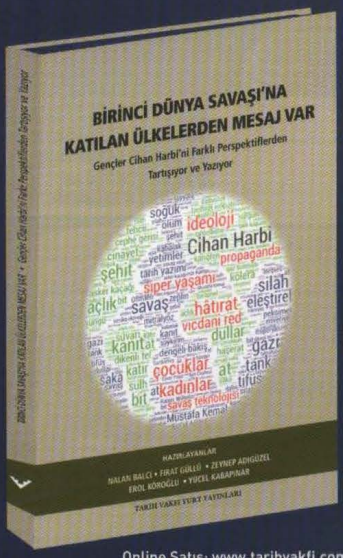
Özgan, Ortakent, Seferihisar, Adilcevaz, Toprakkale ve Eskihisar-Yatağan'da kazılara katıldı; Datça Knidos kazılarında kazı başkanı olarak görev yaptı. Labranda'yı ilk kez 1960 yılında ziyaret eden Hellström ise 1988-2003 yıllarında bu bölgede kazıların başkanlığını yürüttü.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KATILAN ÜLKELERDEN MESAJ VAR

Gençler Cihan Harbi'ni Farklı Perspektiflerden Tartışıyor ve Yazıyor

Bu kitap, kolektif ve deneysel çalışma sürecinin sonunda ortaya çıkan öğrenci ürünlerinin tarih eğitiminin demokratikleşme sürecine katkı sağlaması ve yeni yapılacak projelere umut vermesi için hazırlanmıştır.

Öğrenciler, maruz kaldıkları, eğitim süreçlerine katılmak için kendilerine fırsatlar tanındığında, öngörülerimizin çok ötesinde işler yapabileceklerini, nasıl bir eğitim almak istedikleri konusunda çok makul yaklaşımlar geliştirebileceklerini bu proje ile göstermekte ve seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Elinizdeki bu kitap söz konusu serüvenin nihai ürünü olarak, tüm bu çalışmalar sırasında üretilmiş materyallerden yapılmış bir derlemeyi içermektedir.

Online Satış: www.tarihvakfi.com

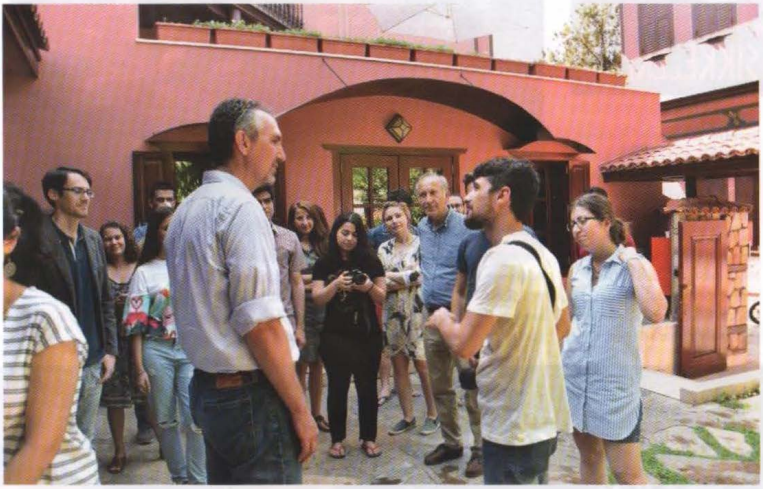
Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

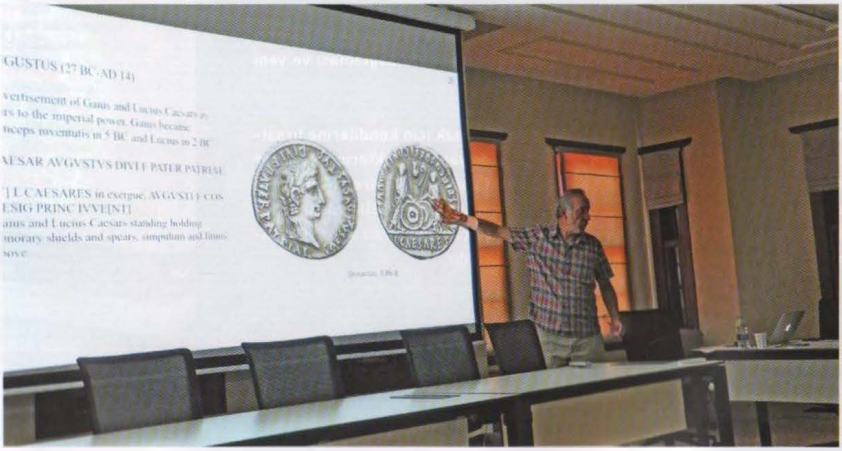
KOÇ ÜNİVERSİTESİ AKMED NUMİSMATİK YAZ OKULU'NUN ARDINDAN

Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde 3-14 Temmuz tarihleri arasında Prof. Dr. Oğuz Tekin ve Dr. Peter van Alfen tarafından yürütülen "Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu" 20 öğrencinin katılımıyla tamamlandı.

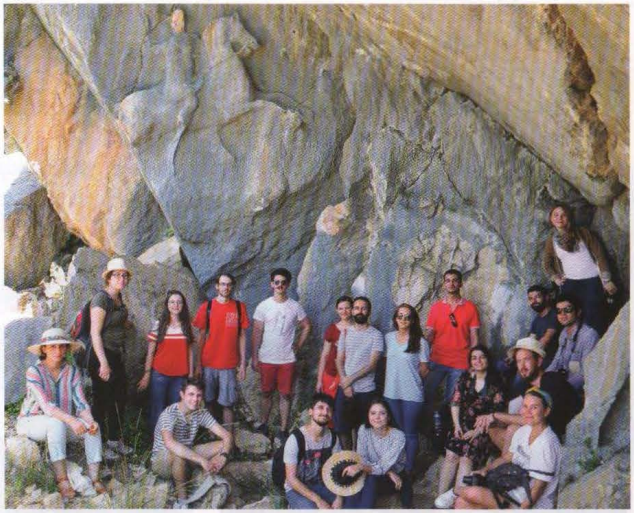

AKMED'de düzenlenen ve iki hafta süren (3-14 Temmuz 2017) "Para Tarihi ve Numismatik Yaz Okulu" tamamlandı; öğrenciler 15 Temmuz'da Antalya'dan ayrıldılar. Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin yanı sıra İtalya, İngiltere, Almanya ve Polonya'dan gelen lisans ve lisansüstü düzeyde 20 öğrenci Prof. Dr. Oğuz Tekin ve Dr Peter van Alfen tarafından verilen dersleri izledi; Antalya Müzesi ve civardaki ören yerlerini (Perge, Myra, Andriake, Termessos) ziyaret ettiler. Kursu başarıyla tamamlayan öğrencilere sertifikaları verildi.

Antalya Müzesi'ne yapılan ziyarette Peter van Alfen, "Yüzyılın Definesi" olarak da adlandırılan Elmalı Definesi hakkında bilgi verdi. Söz konusu define MÖ 5. yüzyıla ait olup Ege coğrafyasındaki kentlere ait 2000 civarında gümüş sikkeyi kapsıyordu. Define, 1984 yılında Elmalı'da bulunmasının ardından yurtdışına kaçırılmış ve açılan dava sonucu 1999'da tekrar Türkiye'ye iade edilmişti. Antalya'da ikamet eden bir koleksiyonere yapılan ziyarette öğrenciler sikkeleri inceleme fırsatı buldular; Lydia Krallığı, Pers kralı sikkeleri ve Hellenistik krallıkların sikkelerinin yanı sıra çeşitli kent-devletlerinin sikkeleri ile Bizans sikkeleri elden ele dolaştı. Perge ören yerine

yapılan gezide kentin belli başlı yapı kalıntılarının yanı sıra uzun yıllardır kapalı bulunan tiyatro da gezildi. Myra ören yerinde ise kazı başkanı Prof. Dr. Nevzat Çevik ile sohbet edildi ve Öğretim Görevlisi Süleyman Bulut öğrencilere kazı sikkeleri konusunda bilgi verdi. Daha sonra Andriake'ye gidilerek Likya Uygarlıkları Müzesi olarak yeniden düzenlenen Granarium (tahıl deposu) ziyaret edildi. Yaz Okulu'nun son gününde harabeleri Gullük Dağı üzerine dağılmış olarak yer alan Termessos'a gidilerek, hamam yapısı, gymnasium, tiyatro, sarnıçlar gibi kentin çeşitli kamusal yapıları ile Alketas'ın mezarı görüldü.

Numismatiğe yeni başlayanları hedefleyen kurs, eski Yunan, Roma ve Bizans numismatiğine giriş niteliğinde olup, öğrencilere bir yandan temel numismatik bilgisini verirken, diğer yandan arkeoloji, tarih ve sanat tarihi alanlarındaki çalışmalarda numismatiğin bir araç olarak nasıl kullanılabileceğini göstermeyi amaçlıyordu. Belli başlı konular arasında, "Antikçağ darphaneleri ve sikke darp tekniği", "sikkeler üzerindeki yazılar ve tasvirler", "sikkenin icadı ve Lydia Krallığı sikkeleri", "Perslerin kralı ve satrap sikkeleri", "Hellenistik krallıkların sikkeleri", "Roma sikkeleri", "Roma koloni sikkeleri", "Roma İmparatorluğu dönemindeki şehir sikkeleri" ve "Bizans sikkeleri" sayılabilir.

ÇEKÜL AKADEMİ GÜZ DÖNEMİ BAŞLIYOR

ÇEKÜL Akademi'nin koruma, işlevlendirme ve restorasyon ana başlıklarını içeren Kentsel Koruma Eğitimleri Güz Dönemi eğitim programı belirlendi. Belediyelerin koruma, restorasyon, işlevlendirme, müzecilik alanlarında çalışan uzmanları kapsayacak biçimde hazırlanan eğitimler, konusunda uzman ÇEKÜL Akademi eğitmenleri tarafından veriliyor.

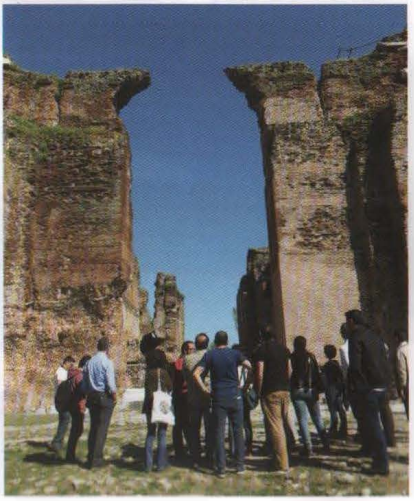

Kültürel ve Kentsel Koruma Eğitim Programı 2009 yılında, üye belediyelerinin koruma alanında çalışan kadrolarının niteliklerinin yükseltilmesi amacıyla Tarihi Kentler Birliği'nin Emirgan'daki merkezinde başlatılmıştı. Düzenlenen eğitimlerde belediyeler bünyesinde çalışan mimar, şehir plancısı, mühendis, sanat tarihçisi, arkeolog ve proje uzmanlarından oluşan teknik kadrolara kentsel koruma ve kentsel gelişim stratejileri, kültürel korumada proje yönetimi, taşınmaz kültür varlıklarının bakım-onarım esasları, kültür turizmi, kültürel mirasın işlevlendirilmesi, korunan alanlarda yeni yapılaşma ilkeleri, alan yönetimi, somut olmayan kültürel miras başlıklı eğitimler verilmişti.

ÇEKÜL Akademi'nin bu yılki güz programında üç yeni eğitim başlığı yer alıyor. "Kent Bellekleri: Kent Arşivi Oluşturma, Dijitalleştirme ve Belgeleme" başlıklı eğitimde, kentsel ve küresel koruma kapsamında kentlerin kültürel belleklerini oluşturan merkezlerin günümüzün değişen dinamiklerine uygun hale getirilmesi için gereken yöntem ve teknolojiler üzerinde durulacak. Katılımcılar bu eğitimle kent arşivlerinin kent ve kentli için önemi, bir arşivin nasıl oluşturulacağına dair bilgileri ve günümüzde arşivleme çalışmalarında kullanımı yaygınlaşan dijitalleştirme süreci hakkında kapsamlı bilgi alabilecek, temel kavramları uygulama örnekleriyle görecek. ÇEKÜL Bilgi ve Belge Merkezi Koordinatörü Ayşen Kılıç Özarslantürk tarafından verilecek olan eğitim, belediyelerin kentsel kültürel mirası koruma alanında çalışan uzmanları ile kent belleği müzelerinde çalışanları bir araya getirecek.

Bu dönem içeriği ve eğitmen kadrosu güncellenen "Kent Müzeleri: Müze Yönetimi ve Sürdürülebilirlik" eğitimi, kent müzelerinin çağdaş bir anlayış, metodoloji ve teknoloji doğrultusunda, kültürel ve ekonomik açıdan sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlıyor ve kentlilik bilincinin gelişmesinde kent müzelerinin önemine vurgu yapıyor. Eğitim, İstanbul Social Enterprise'ın genel müdürü Hakan Elbir ve müze bilimi alanında eğitim alan, konusunda atölye çalışmaları ve seminerler düzenleyen Mine Küçük tarafından verilecek. "Koruma Alanları İçin Kentsel Tasarım Rehberleri" eğitiminde katılımcılar, tasarım rehberlerinin hazırlanmasına yönelik kavramsal altyapı ve stratejik bilgiler edinecek. Belediyelerin koruma alanında çalışan birim yöneticileri ile tasarım rehberi hazırlamakla yükümlü teknik personel, imar müdürlüğü ve kentsel tasarım müdürlüğü uzmanlarının faydalanabileceği eğitim, ÇEKÜL Kent Çalışmaları Koordinatörü, Mimar Alp Arısoy ve ÇEKÜL Kent Çalışmaları biriminden Mimar Audrey Aydın tarafından verilecek.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

"HATIRLAMA VE UNUTMA POLİTİKALARI" TARAMA SONUÇLARI SUNUMU RAPORU YAYINLANDI

Ocak ayı içerisinde Tarih Vakfı'nda Imagine Centre for Conflict Tranformation ile birlikte "Politics of Memory and Forgetting: Network Building for Historians and History Educators in the Context of Armenia- Turkey Relations" (Hatırlama ve Unutma Politikaları: Tarihçiler ve Tarih Öğretmenleri Ermenistan-Türkiye İlişkileri Bağlamında Ağ Kuruyor) başlıklı bir toplantı yapılmıştı. Toplantının ana teması tarih dersleri ve ders kitapları bağlamında her iki ülkede hayata geçirilen ötekileştirme, düşman yaratma ve ayrımcılık uygulamaları hakkında analiz üretmekti.

Devam eden süreçte ise iki ülkeden katılımcıların ayrı ayrı yürüteceği, ders kitapları analizlerinin yer alacağı bir rapor kaleme alınacağı belirtilmiş; rapor yayınlanmadan önce, elde edilen bulgular Nisan ayı içerisinde yine Tarih Vakfı'nın ev sahipliği yaptığı bir organizasyonda katılımcılarla paylaşılmıştı; ayrıntılı rapor ise Temmuz ayı içerisinde kamuoyuyla paylaşıldı. 130 sayfalık raporda yer alan bazı başlıklar şöyle: Türkiye'deki Tarih Ders Kitaplarında Tarih Eğitimi ve Tarihi Anlatının Analizi, Ermenistan'daki Tarih Ders Kitaplarında Tarih Eğitimi ve Tarihi Anlatının Analizi, Tarih Ders Kitapları Ürünleri ve Gelişimi için Rehber Prensipler, Tarih Eğitimi ve Öğretim Metotları İçeriği ve Rolü için Rehber Prensipler. Raporun tamamına ulaşmak için:
http://caucasusedition.net/analysis/history-education-in-schools-in-turkey-and-armenia/

EMEK TARİHİ KONFERANSLARI

DİSK, TARİH VAKFI ve TÜSTAV'ın ortak çabalarıyla düzenlenen emek tarihi konferansları dizisinin ilki Kasım 2013'te "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Bağlamında, Emek Hareketi Tarihinin Kaynakları", ikincisi Ekim 2015'te "Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi Sınıfının Oluşumu" başlığı altında gerçekleştirilmişti. 28-29 Ekim 2017'de İstanbul'da düzenlenecek olan üçüncü konferansta ise "Emek ve Cumhuriyet: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi'ne Eleştirel Bakışlar, 1923-1980" konusu ele alınacak. Konferansın amaçları Türkiye'de işçi sınıfı ve emek-sermaye mücadeleleri sorunsalını yeniden tarih yazıcılığının gündemine taşımak; Cumhuriyet tarihini, aşağıdan tarih perspektifiyle yeniden ele almak; Türkiye emek ve işçi sınıfı tarihçiliğinde ortaya çıkan bilgi birikimini eleştirel bir çerçevede değerlendirmek. DİSK'in, 50. kuruluş yıldönümü vesilesiyle ve Cumhuriyet dönemi emek hareketleri açısından önemi nedeniyle konferansın temel gündemlerinden birini oluşturması hedefleniyor. İki gün sürecek konferans boyunca, Türkiye işçi sınıfı ve emek-sermaye mücadelelerinin ulus-devlet kuruluş süreci, uluslararası denge ve güç mücadeleleri, etnik, mezhepsel, dinsel bölünmeler ve toplumsal cinsiyet etrafında nasıl şekillendiği; Cumhuriyet tarihinin temel siyasal, sosyoekonomik ve ideolojik süreçlerinden nasıl etkilendiği ve bu süreçleri ne dereceye kadar belirleyebildiği tartışılacak.

Organizasyon komitesi, tebliğ özetlerini değerlendirmek amacıyla 21 Temmuz'da sempozyum çalışmalarını başlattı. Komitede yer alan isimler şöyle: Erden Akbulut, Erol Ülker, Doğan Çetinkaya, Erdem Kabadayı, Aziz Çelik, Zafer Aydın, Hakan Koçak ve Serkan Öngel.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI'NDAN YENİ KİTAP

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti: Paris Merkezli Yazışmaları, Kopya Defterleri (1906-1908)* adlı kitabı yayımladı. Kitabın sunuş ve çevrimyazıları Çiğdem Önal Emiroğlu ve Kudret Emiroğlu'na ait.

1905'te Bahattin Şakir'in Paris'e gelerek Ahmet Rıza grubuna katılması ve Doktor Nazım'la birlikte Şura-yı Ümmet gazetesinin çıkartılmasını ve örgütlenme konularını ellerine almaları, 1908'de Meşrutiyet'in daha çıkarak ilan ettirilmesinin başlangıç noktasını oluşturuyordu.

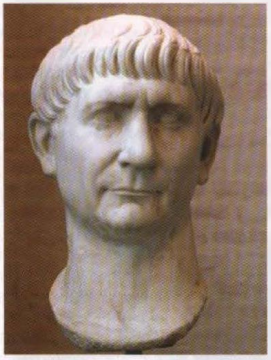
Doktor Bahattin Şakir ve Doktor Nazım'ın Paris'ten, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adına, kişilere örgütlenme amacıyla ve örgüt şube ve üyelerine iletişim amacıyla gönderdikleri resmi yazılar, bütün örgütlenme sorunlarını, tartışma konularını ve bu arada zihniyet yapısını ortaya koyuyor.

İttihat ve Terakki'nin örgütlenme, şube açılışı, illegal örgüt gazetesinin dağıtılışı, Selanik-Manastır örgütleriyle ittifak, tüzük çalışmaları, Ermenilerle ittifak, silahlanma gibi, 1906 Mart'ından 1908 Mart'ına kadarki zaman dilimindeki yazışmalarının kopyaları iki defterе çıkartılarak saklanmıştı. İttihatçılığın iktidar öncesi tarihinin birinci elden belgelerini oluşturan 570 yazışma ilk defa eksiksiz olarak okurla buluşuyor...

ÖLÜMÜNÜN 1900. YILINDA MARCUS ULPIUS TRAIANUS

MUSTAFA H. SAYAR

Roma tarihi yazarı Cassius Dio'nun anlattığına göre, İspanya'nın Sevilla şehri yakınlarındaki İtalica isimli Roma kolonisinde MS 53'te doğan Marcus Ulpius Traianus MS 98'de Roma imparatoru olmuş ve 116 yılında Mezopotamya cephesinde Parthlara karşı savaşan Roma ordusunu yönetirken geçirdiği beyin kanaması nedeniyle cepheden Antiocheia'ya geri getirilerek tedavi edilmeye çalışılmıştır. Burada iyileşmeyince deniz yoluyla Roma'ya götürülmek istenirken daha da kötüleşince Antalya'nın Gazipaşa ilçesi yakınlarında bulunan Selinus şehri sahiline çıkarılmış ve burada 7/8 Ağustos 117'de 64 yaşında hayatını kaybetmiştir.

Marcus Ulpius Traianus.

Cassius Dio'nun anlattığı bu olayın 1900. yılı, içinde bulunduğumuz Ağustos ayının ilk haftasında Antalya'da Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi'nde ve Gazipaşa'da Traianus'un hayatını kaybettiği yerde düzenlenen bir bilimsel toplantıyla eskiçağ tarihçileri, eskiçağ mimarlık tarihçileri ve arkeologlar tarafından değerlendirilecektir.

TRAIANUS'UN AİLESİ VE İLK YILLARI

Traianus'un ailesi onun doğumundan birkaç kuşak önce İtalya'nın Umbria bölgesindeki Tuder kasabasından İspanya'ya gelmişti. Ailenin bilinen en eski mensuplarından biri olan Marcus Trahius, Italica şehrinde Apollon'a adanmış bir kutsal alan yaptıran kişi olarak bilinmektedir. Böylece Traianus'un eyaletin mali yönden güçlü ve bölgenin önde gelen Romalı ailelerinden birine mensup olduğunu anlamaktayız. Aileden önce dedesinin mi yoksa babasının mı Roma senatosuna alındığını tespit etmek mümkün olamamaktadır. Eğer kendisiyle aynı adı taşıyan babası Marcus Ulpius Traianus bu aileden Roma senatosuna ilk alınan kişi ise, o takdirde ya imparator Claudius tarafından ya da Nero'nun ilk imparatorluk yıllarında senatör yapılmış olmalıydı. Bu dönemde bazı senatörlerin siyasi faaliyetlerinin sonucu hızla idama kadar giderken bazı senatörler de siyaset alanında süratle yükselmekteydi Traianus'un babası 60/61 yılında Praetor ve 66/67 yılında memleketi olan Baetica eyaletinin valiliğine atanmıştı. 69 yılında Traianus'un babasının doğuda X. legio Fratensis'e komuta ederken Vespasian'ın imparator yapılmasına katkıda bulunduğu ve sonra Ortadoğu'da çıkan isyanları bastırdığı anlaşılmaktadır. Vespasian onu çok güvenilir bulduğundan 73/74 yılında Roma senatosunun en seçkin tabakası olan *patrici* grubuna aldırdı ve hemen sonrasında 74 ile 77 yılları arasında Suriye valisi olarak atadı. Burada gösterdiği başarılardan ötürü *ornamenta triumphalia* ile ödüllendirilen baba Traianus, *vir triumphalis* rütbesiyle oğlu Traianus'a da senatörlük yolunu açmış oldu.

Bu durumda Traianus'un babası yaklaşık MS 30 yılı civarında dünyaya gelmiş olmalıydı ve böylece daha sonra MS 96 yılında imparator olan senatör Marcus Cocceius Nerva ile aynı zamanda Roma'da senatoda görev yapmıştı. Belki Roma senatosundaki bu çalışma arkadaşlığı nedeniyle 98 yılında hayatını kaybeden Nerva, erkek çocuğu olmadığı için 97 yılı Ekim ayı sonuna doğru Marcus Ulpius Traianus'un aynı adı taşıyan oğlunu yerine imparator olması için evlat edinmişti. Böylece genç Traianus'un Nerva'nın yerine imparator olması neredeyse kesinleşmiş gibiydi.

Tralanus'un babası hakkında ayrıntılı bilgiler mevcut olmasına karşın annesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Adının Marcia olduğu ve ailesinin imparator Tiberius zamanın-

Traianus'un imparatorluğu döneminde İspanya, Gallia, Germania eyaletlerinin ve Ren sınırının durumu.

dan beri senatör sınıfına mensup olduğu tahmin edilmektedir. Marcus Ulpius Traianus ve Marcia'nın oğulları Traianus'un 18 Eylül 53 tarihinde doğduğu bilinmektedir. Ancak doğum yeri tarihçi Eutropius'un yazdığı gibi İspanya'daki Italica kolonisi olamaz, çünkü babası, onun doğduğu 53 yılında büyük ihtimalle Roma'da görev yapmaktaydı. (Harita) Bu nedenle doğum yerinin Roma olması kuvvetle muhtemeldir. Traianus'un hayatını konu alan çağdaşı bir yaşam öyküsü mevcut olmadığından, çocukluğu ve gençliği hakkında fazla bilgi yoktur. Hiç şüphesiz gramer ve hitabet eğitimi almıştı. Çağdaşı ve çok yakın ilişkisi olan Genç Plinius da onun senatörlük dönemine ilişkin fazla bilgi vermemektedir. Sadece babasının Suriye valiliği sırasında Suriye'de askerî *tribun* olarak görev yaptığı bilinmektedir; yine babasının 79/80 yılında ya da 80/81 yılında prokonsül olarak Asia eyaletini yönettiği anlaşılmaktadır.

PRAETORLUK VE GERMANIA SEFERİ

Genç Traianus babasına eşlik etmiş olmalıydı ve Asia eyaletinin başkenti Efes'te belki de onun yönetimine yardımcı olan memurlardan biri olarak görev yapmıştı.

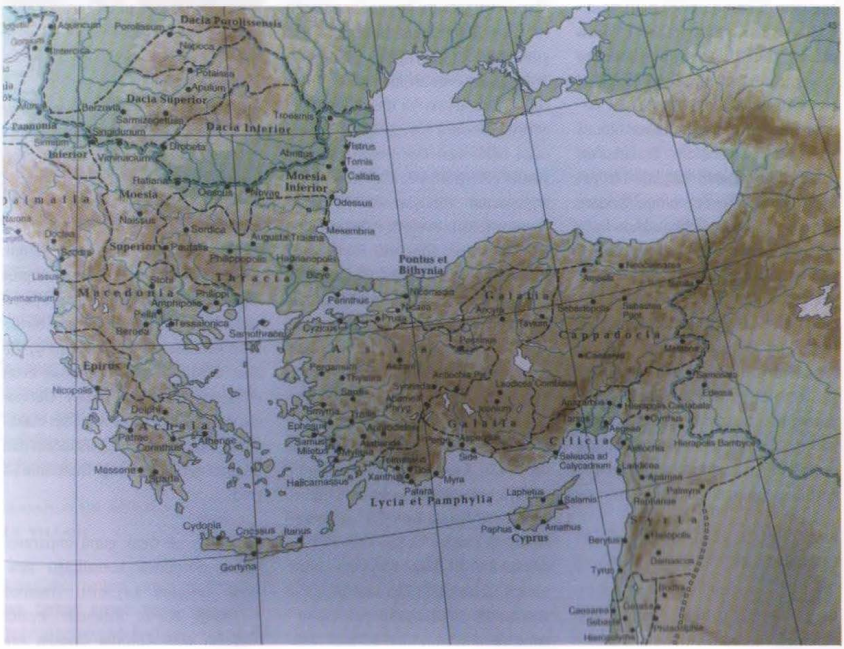
Flavius hanedanın son mensubu olarak 81 yılında Roma imparatoru olan Domitianus tarafından 83 yılında henüz 30 yaşında olan genç Traianus'a *Praetor*'luk görevi verildi. Traianus iki ya da üç yıllık bu görevden sonra konsül olarak atanmayı beklerken Domitianus onu 35 yaşına geldiği 88 yılında VII. Gemina lejyonunun konuşlandığı Hispania Tarraconensis eyaletine lejyon komutanı olarak gönderdi. Aynı yılın sonuda Traianus, komutasındaki lejyonla İmparator Domitianus'a isyan eden Yukarı Germania valisi Antonius Saturninus'un üzerine yürüme emrini aldı. Traianus ve bölgeye Roma'daki Pretorian muhafız alayı ile birlikte kuzeye doğru hareket eden Domitian Yukarı Germania'ya varmadan Aşağı Germania valisinin bu isyanı bastırdığı anlaşılmaktadır. Bu olay sırasında Domitianus ile yakınlaşma imkânı bulan Traianus 91 yılında konsül oldu. 96 yılının Eylül ayında Domitianus'un öldürülmesi sonrasında onunla yakın çalışma ortamında bulunmuş olan 66 yaşındaki senatör Marcus Cocceius Nerva imparatorluk tahtına oturdu. Nerva'nın derhal imparator ilan edilmesiyle eyaletlerdeki lejyon komutanları ellerindeki askeri birliklere güvenerek ayaklanmaya fırsat bulamayınca Roma Imparatorluğu'nda başlaması çok mümkün olan bir iç savaş önlenmiş oldu. Nerva imparator olur olmaz önce yerine geçecek kişiyi hemen belirlemesi gerektiğini anladı ve hep yanında bulunarak önemli idari ve hukuki yetkiler verdiği Traianus'u Senato karşısında da devleti yönetmeye yetkin kişi olarak tanıtmayı başararak, 97 yılında evlat edindi. 44 yaşındaki konsül Marcus Ulpius Traianus, Yukarı Germania eyaleti valisi ve orada konuşlanmış birliklerin komutanı oldu. Traianus 97 yılı Ekim ayında Nerva tarafından evlat edinildikten sonra Yukarı Germania'daki Roma eyalet valisinin makamının bulunduğu Mogontiacum'dan (Mainz) ayrılarak Aşağı Germania'ya geldi.

98 yılının 28 Ocak günü imparator Nerva dördüncü konsüllüğü sırasında hayatını kaybetti. Traianus o sırada büyük ihtimalle eyalet başşehri olan Colonia Claudia Ara

Agrippinensium'da (Köln) bulunmaktaydı Nerva'nın öldüğü haberini Şubat ayının ilk günlerinde Traianus'a getiren, kendisinin ölümünden sonra yerine imparator olan ve kendisi gibi Italica şehrinden gelen bir aileye mensup olan akrabası Publius Aelius Hadrianus idi. Hadrianus 98 yılında Mogontiacum'da konuşlanmış olan bir lejyonda *tribun* olarak görev yapmaktaydı.

Traianus 99 yılı sonbaharına kadar Germania eyaletlerinde kaldı ve imparatorluk sınırları dışındaki insan topluluklarına karşı askeri birlikleri sevk ve idare etme ve böylece Roma Imparatorluğu'nu koruma ve büyütme yetkinliğine sahip olduğunu Ren sınırındaki uygulamalarıyla göstermiş oldu. Ren ve Tuna sınırında imparator olmadan önce başladığı sınır güvenliğini artırıcı önlemlere imparator olduktan sonra da devam etti (Tacitus, Germania 42). Aşağı Germania'da kurulan Ulpia Noviomagus (Nijmegen), colonia Ulpia Traiana (Xanten) ile Yukarı Germania'daki civitas Ulpia Sueborum Nicrensium (Ladenburg) yerleşmelerinin kurulması bu önlemler kapsamında değerlendirilmelidir. 97 ile 98 yıllarına tarihlenen ve Mainz ile Koblenz arasında bulunmuş olan mil taşları da Ren sınırı boyunca uzanan yolun yapımını belgelemektedir.

Traianus'un 98/99 kışında Tuna sınırına ulaştığı anlaşılmaktadır (Plinius, Panegyricus 12, 3; 16, 2). Buradaki sınır güvenliğini artırıcı önlemler de tıpkı Ren sınırında olduğu Domitian zamanındaki stratejik öncelikler dikkate alınarak hazırlanmıştır. Tuna sınırında güvenliği artırma kapsamında Vindobona (Viyana) ve Vrigetio (Komarom/Estergom) lejyon karargâhlarını da tahkim ettirmiştir. Özellikle bugün Romanya ile Sırbistan arasındaki sınırda bulunan Demir Kapı olarak tanımlanan bölgede kanallar genişletilmiş ve yol kavşaklarının savunma sistemleri güçlendirilmişti. Tuna üzerinde bulunan Aşağı Moesia donanma üssü Sexaginta Prista'nın (Rusçuk) inşası tamamlandı. Böylece Traianus imparatorluğa kuzeyden gelecek tehditleri daha imparatorluğunun ilk yılında herhangi bir sıcak çatışmaya girmeden sadece emrindeki askeri gücü karşısındaki Germen kabilelerine ve diğer toplulukları Roma devletine saldırmaktan caydıracak şekilde kullanarak önlemeyi başarmıştı. Bu önemli başarısı herhangi bir savaş yapılmamış olmasına rağmen Roma'da zafer olarak algılandı ve kutlandı. Germenler de artık Roma devletinin düşmanı olarak tanımlanmamaya başladı. Barışçı bir ilişki içinde bulunulan Germania, Traianus dönemi altın sikkeleri üzerinde 100 yılına kadar resmedilmeye devam etti. Traianus 98 ve 99 yıllarında Ren ve Tuna sınırlarında aldığı önlemler ve yaptığı incelemelerle sadece sınır güvenliğini sağlamayı hedeflemiyordu; aynı zamanda Domitianus döneminde büyük ölçüde çöküntüye uğramış olan sınır boyundaki askeri birliklerin imparatorluğa bağlılığı ve disiplini ile savaşma azmini artırmaya yönelik uygulamalar yaptı. Bunların başında kendisinin de bizzat katıldığı harp oyunları, askeri manevralar ve tören geçişleri gelmekteydi (Dion Chrysostomos, Söylev 12, 16 vd.). Ayrıca askerlerle yakından ilgilenmekte, adlarını öğrenip, ihtiyaçlarının neler olduğunu onlarla sohbet ederek sormakta, silahları bizzat denetlemekte, hasta ve bitkin olanlarla şahsen ilgilenmekte,

Traianus'un imparatorluğu döneminde Tuna ve Fırat havzalarındaki Roma eyaletleri.

Traianus Forumu ve çevresindeki dükkânlar ile diğer yapılar, Roma.

Fotoğraf: Mustafa H. Sayar.

ordugâhta her şeyi gözden geçirdikten sonra uykuya çekilmekte ve tüm birlik komutanlarından da aynı şekilde davranmalarını istemekteydi (Plinius, Panegyricus 13, 18 vd.). Traianus kendisini hem imparator ve önder ve hem de asker olarak tanımlamaktaydı (Plinius, Panegyricus 10, 3).

99 yılı sonuna doğru iki buçuk yıl uzak kaldığı Roma'ya döndüğünde etrafındaki kişilere bir imparatorda olması gereken tüm özelliklere sahip olduğunu göstermişti. Son kararı veren olmasına rağmen konuştuğu kişilerde onları ciddiye aldığı izlenimini uyandıran Traianus, senatörler arasında da saygınlık uyandırmıştı ve bu nedenle daha sonra kendisine en iyi hükümdar anlamına gelen *optimus princeps* unvanı verilmişti. İç politikadaki uygulamaları ve sevecen yaklaşımları nedeniyle de *indulgentissimus princeps* (bağışlayıcı, hoşgörüye sahip hükümdar) olarak da tanımlanmıştır.

ROMA'DAKİ YAPI FAALİYETLERİ

Traianus, Roma'ya döner dönmez imparatorluk ailesinin birlik ve beraberliğini vurgulayacak önemli bir propaganda aracına başvurdu.[1] Başkentte üzerinde her birini dörder atın çektiği iki savaş arabasının bulunduğu üç kemerli bir zafer takı inşa ettirdi. Bu arabalardan biri tanrılaştırılmış Nerva diğeri de Traianus içindi. Böylece artık Nerva Traianus Germanicus adıyla imparator olan Traianus ve selefi Divus Nerva Germanicus'un birlikte Germania bölgesinde zafer kazandıkları propagandası yapılmaktaydı. Hiç şüphesiz bu anıtın yapımına Tuna cephesinde barış imzalandıktan sonra karar verilmişti.

Traianus'un Roma'ya imparator olarak dönmesi sonrasında yaptığı en büyük inşaat projesi Nero ve Domitianus dönemlerinde yangınlarla büyük ölçüde tahrip olmuş olan Circus Maximus'u genişleterek yenilemekti. Roma halkının sosyal yaşamında çok önemli yeri olan bu yapıyı Traianus seyirci kapasitesini 5000 kişi daha artırarak genişletti. Böylece 620 metre uzunluğu ve 140 metre genişliğiyle Circus Maximus 150.000 seyircinin oturabileceği büyüklüğe ulaşmıştı. Traianus'un bu inşaat faaliyeti sırasında yapılmasını emrettiği en önemli değişiklik ise imparatorluk locasının yıktırılmasıydı. Böylece imparatorun bir halk adamı olarak algılanmasını sağlamıştı. Hiç şüphesiz imparatorun Circus Maximus'ta oturduğu yer çok iyi korunarak halkın bulunduğu oturma sıralarından o bölgeye geçiş sıkı denetim altına alınmaktaydı. 99 yılında tamir edilmesine başlanan ve özellikle dış cephesi görkemli bir şekilde yenilenen yapının inşaatı 103 yılında tamamlandı.

Nero döneminden kalma Domus Aurea 104 yılında bir yangında ağır hasar görünce Traianus bu bölgede büyük bir hamam yapılması için Şam kökenli saray mimarı Apollodoros'a talimat verdi. 107 yılına kadar tamamlandığı tahmin edilen 337 metre uzunluğunda 296 metre genişliğindeki yapı hem Kapitol ve Domitianus Sarayı gibi artık Roma'nın şehir siluetinde dikkat çekmekteydi, hem de yeni bir Akropol gibi şehre hâkim konumdaydı. Forumun etrafındaki sütunlu avlu 111 yılında tamamlanmış olup, kütüphane olarak kullanılan mekânların inşası, burada kullanılan tuğlaların üzerlerindeki damgalardan anlaşıldığına göre 115 yılına kadar sürmüş olmalıydı.

Traianus dönemi yapı faaliyetinin en önemli eserlerinden birisi de 112 yılında açılışı yapılan Traianus Forumu olup daha önceki imparatorların yaptırdığı forumların hepsinden daha büyüktü.[2] Bu devasa yapı projesine orada ele geçen damgalı tuğlalardan

Circus Maximus, Roma.

Fotoğraf: Mustafa H. Sayar.

edinilen bilgilere göre birinci Dacia seferi ile ikinci Dacia seferi arasındaki bir dönemde 102 ile 105 yılları arasında başlanmış olmalıydı. Forumda 113 yılında açılışı yapılan yaklaşık 35 metre yüksekliğinde kabartmalı sütun ve 5 metre yüksekliğindeki yuvarlak kaidesi üzerinde bulunan Traianus'un heykeli ile 40 metre yüksekliğe ulaşmaktaydı. Sütun üzerinde Traianus'un Dacia seferinin Roma devlet propagandası kapsamında tasvir edilen sahneleri resmedilmişti.[3] 117 yılında ölen Traianus'un külleri de bu sütunun dibine defnedilmişti. Sütunun kaidesine Traianus'un defnedilmesinden sonra, Hadrianus döneminde etrafındaki avlunun inşaatı tamamlanmıştı.

Bu bölgede inşa edilen Divus Traianus ve Diva Plotina tapınaklarının yapımlarının tamamlanmasıyla birlikte yapı faaliyetinin 121 ile 125 yılları arasında gerçekleştiği, bu bölgede bulunan tuğla damgalarından anlaşılmaktadır. Forumun bulunduğu yer nedeniyle Roma şehrine giren herkes mutlaka bu yeni forumdan ve Traianus sütununun ve mezarının önünden geçmek zorundaydı. Forumun yanındaki Quirinal tepesi yamacına da Traianus pazarı denen ve çok katlı 500 odadan oluşan bir yapı inşa edilmişti.

Traianus döneminde sadece Roma'da değil eyaletlerde ve özellikle İtalya yarımadasında da önemli imar faaliyetleri gerçekleştirildi. Ancona limanının genişletilmesi, Centumcellae-Civitavecchia limanının inşası, Napoli'den Puteoli'ye uzanan Via Domitiana ulaşım yolunun tamamlanması, yarımadanın başka bölgelerinde yeni altyapı çalışmaları ve yol inşaatları bu imar faaliyetlerinin önde gelenlerindendir.[4] Traianus'un eyaletlere gösterdiği özeni ve yaptığı yatırımları vurgulayan önemli bir anıt da Beneventum'daki kemerli anıtsal tak yapısıdır.[5]

1. VE 2. DACIA SEFERLERİ

101 yılı ilkbaharında Tuna havzasının kuzeyinde yaşayan bugünkü Romanya topraklarındaki Dacia'lılara karşı Roma devleti bir sınır ötesi harekât başlattı. Bunun nedeninin Dacia bölgesinden Roma'nın Tuna sınırına yönelik saldırı ve sınır ihlallerinin artması olduğu tahmin edilmektedir (Cassius Dio 68, 6, 1). Tuna'nın kuzeyindeki harekâta yedi lejyonun tamamı ve üç lejyonun bazı birlikleri ile Britannia ve Fırat sınırından birer keşif birliğinin yanı sıra düzenli yardımcı birlikler ve imparatorluğun her tarafından farklı savaşçı gruplar katılmaktaydı. Bunların yanı sıra Roma devletinin Tuna donanması ve Traianus ile birlikte hareket eden imparatorun muhafızları da bu sefere katılıyordu. Roma birliklerinin sayısına ve teçhizat üstünlüğüne bakıldığında, bu askeri gücün Roma devletinin o tarihe kadar bir araya getirdiği en büyük ordu olduğu görülmektedir. 102 yılına kadar süren bu seferin ilk aşamasında Traianus, Margus Irmağı'nın Tuna Nehri'ne döküldüğü yerdeki lejyon karargâhı olan Viminacium'dan yola çıkarak Lederata mevkiinde Tuna Nehri üzerinde gemilerden oluşturulan bir köprü üzerinden Dacia topraklarına geçmiş ve bölgenin hâkimi Kral Decebalus'un elinde bulunan bölgeleri ele geçirmeye başlamıştı. Bu seferin hedefi Demir Kapı geçidinin arkasında bulunan Dacia krallığının başşehri Tapae idi. Decebalus'un birliklerini Tapae yakınlarında ağır bir yenilgiye uğratan Traianus'un komutasındaki Roma birlikleri Demir Kapı geçidini ele geçirerek Erdel yada Transilvania olarak tanımlanan bölgenin dış savunma hattını yarmış oldular (Cassius Dio 68, 8, 1). Decebalus ise Tapae civarında ikinci bir Roma taarruzunu beklemek yerine, Roma'nın saldırısını durdurmak için birliklerine güneybatıya doğru ilerleyerek Tuna Nehri'nin karşı kıyısına geçip Aşağı Moesia bölgesindeki Roma eyaletine saldırma emrini verdi. Kendisi ise Tapae civarındaki dağlardaki kalelerde mevzilendi. Traianus bunun üzerine Aşağı Moesia eyaletine yardıma gitmek zorunda kaldı. Onun bölgeye gelmesiyle birlikte savaşın gidişi değişti ve Decebalus'un birlikleri 101 yılı sonunda ağır bir yenilgiye uğradı.

Bu zaferi kazandığı yerde Traianus daha sonra Adamklissi anıtı adı verilen zafer anıtını yaptırmıştı.[6] Bu önemli askeri başarı sonrasında Roma birlikleri Tuna Nehri'nin kuzeyinde bir ileri harekât başlattı (Cassius Dio 68, 8, 3) ve Romalılar Decebalus'un bazı dağ kalelerini ele geçirdi; Domitianus zamanında Decebalus'un eline geçen bazı alay sancakları geri alındı (Cassius Dio 68, 9, 3). Bir Dacia kalesinde de Decebalus'un kızkardeşi esir alındı (Cassius Dio 68, 9, 4). Bu gelişmeler üzerine Decebalus barış istedi ve Romalıların tüm isteklerini kabul etti (Cassius Dio 68, 9, 6). 102

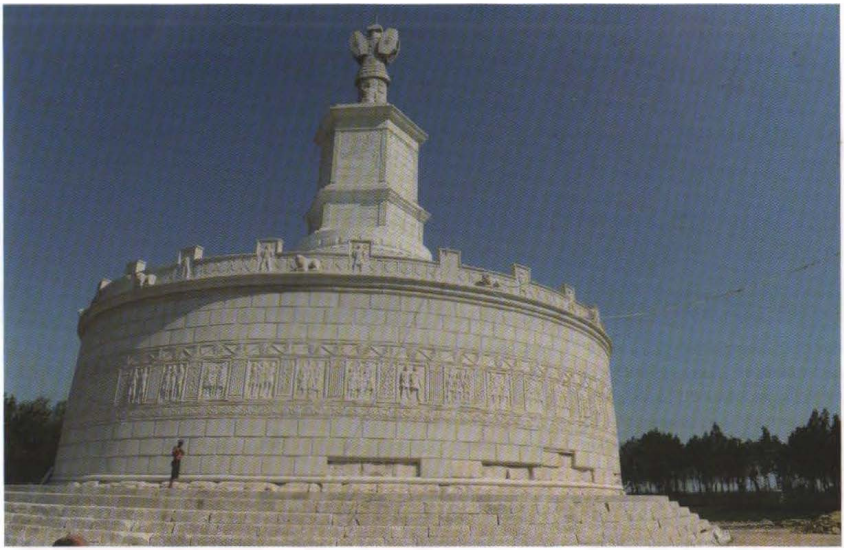
yılında yapılan barış anlaşmasıyla Decebalus'un başında olduğu Dacia krallığı Roma devletine bağlı bir krallık haline getirildi. Decebalus bu anlaşma çerçevesinde tüm tahkimat yapılarını kendi eliyle tahrip edecek, elindeki savaş makinelerini ve ağır silahları Romalılara teslim edecek, 89 yılında yapılan anlaşma sonrasında İmparator Domitianus'un kendisine gönderdiği Romalı mühendisleri geri gönderecekti. Ayrıca Roma'ya ait olan topraklarda işgal ettiği yerlerden tamamen geri çekilecek, Roma'nın hâkimiyeti altındaki bölgelerden kedisine asker devşirmeyecek ve Roma birliklerinden kendi tarafına kaçanları iade edecek ve artık Roma ordusundan kaçan hiçbir askeri kabul etmeyecekti (Cassius Dio 67, 7, 4; 68, 9, 5).

Decebalus için çok ağır şartlar taşıyan bu anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Dacia seferinin hedeflerine ulaşmış olduğunu düşünen Traianus 102 yılı sonbaharında Roma'ya geri döndü. Aynı yılın sonuna doğru Roma'da bir zafer alayı düzenledi ve Dacia fatihi anlamına gelen *Dacicus* unvanını aldı (Cassius Dio 68, 10, 2). Bu önemli başarıdan hemen sonra Dacia eyaletini oluşturmasa bile Roma birliklerinin işgal ettiği bölgeleri artık tamamen Roma toprağı olarak düzenlemeyi öngörmüştü. Bu hedefine uygun olarak Tuna Nehri üzerinde Drobeta civarında taştan bir köprü yaptırıp Moesia ile Dacia bölgelerini birbirine bağlayarak geleceğe dönük önemli bir mesaj vermiş oldu. Decebalus ise 102 yılında yapılan barış sonrasında Roma karşıtı bir koalisyon oluşturmaya başladı (Cassius Dio 68, 10, 3). Hatta Parth kralı Pacoros'a da hediyeler göndererek onu da müttefik olarak yanına almaya çalıştı (Plinius, Epistulae 10, 74). Decebalus barış anlaşmasına aykırı olarak Roma ordusundan kaçan askerleri yanında barındırmaya devam ederek, tahrip edilmiş dağ kalelerini yeniden kullanılacak hale getirerek ve Roma'nın müttefiki olan yerel kabilelere saldırınca Traianus ve Roma devleti Dacia bölgesindeki krallığın barış anlaşmasıyla olduğu yerde bir tehlike yaratmadan denetim altında bulundurulmasının mümkün olamayacağını anladı. Dacia krallığının yok edilerek bu bölgede bir Roma eyaleti kurulması zorunlu hale gelmişti.

Traianus 105 yılı Haziran ayında Roma'dan ayrılarak Moesia eyaletine gelip Tuna sınırındaki birlikleri ikinci Dacia seferi için hazırlamaya başladı. Decebalus ise savaş alanında kazanma şansı olmadığını görerek önce kendisine sığınan bir Romalı asker kaçağını kullanarak Traianus'u öldürmeye çalıştı. Daha sonra teslim olma şartlarını görüşme bahanesiyle buluştuğu Romalı General Pompeius Longinus'u beraberindekilerle birlikte esir alarak zaman kazanmaya çalıştı (Cassius Dio 68, 11, 3). Longinus'u elinde tutan Decebalus Romalılardan işgal ettikleri tüm Dacia topraklarından Tuna kıyısına kadar çekilmelerini istedi. Traianus bu istekleri ne kabul etti ne de reddetti. Sadece bekledi ve bu bekleyiş Longinus'un intihar etmesiyle noktalandı. Ancak Longinus intihar ettiğinde mevsim kışa döndüğünden Roma birlikleri ancak 106 yılı ilkbaharında ileri harekâta başlayabildiler. Birkaç koldan ilerleyen birlikler 106 yılı Ağustos ayında Decebalus'un başşehri olan Sarmizegetusa'yı ele geçirdi. Decebalus şehirden kaçtı ancak Tiberius Claudius Maximus komutasındaki bir atlı birliğin takibi sonucunda sıkıştırıldığı yerde tam esir alınmak üzereyken intihar etti (Cassius Dio 68, 14, 3). Decebalus'un kesilen başı Traianus'a sunuldu. Bu önemli askeri başarının yanı sıra Traianus bölgede

Traianus Sütunu ve çevresi, Roma.
Fotoğraf: Mustafa H. Sayar.

Özgün yerinde gerçek boyutlarında yeniden yapılmış olan Adamklissi; Dobruca, Romanya.

Fotoğraf: Mustafa H. Sayar

gizlenmiş olan Decebalus'un hazinesini de ele geçirerek önemli bir başarıya ulaşmış oldu (Cassius Dio 68, 14, 4). Birliklerine övücü bir konuşma yaparak ikinci Dacia seferini sona erdirdi; bölgenin Roma eyaleti olarak düzenlenmesi için gerekli önlemleri almak için bir süre daha bölgede kaldı. 107 yılı yazında Roma'ya döndüğünde Dacia zaferini kutlarken beraberinde Roma'ya büyük bir savaş ganimeti getirmiş ve Dacia eyaletinin kurulmasıyla Roma'nın eyaletlerinin sayısını da artırmıştı.

Adamklissi Anıtı kabartma bloklarından biri üzerinde Romalı bir asker ile bir Dacia'lının mücadelesi.

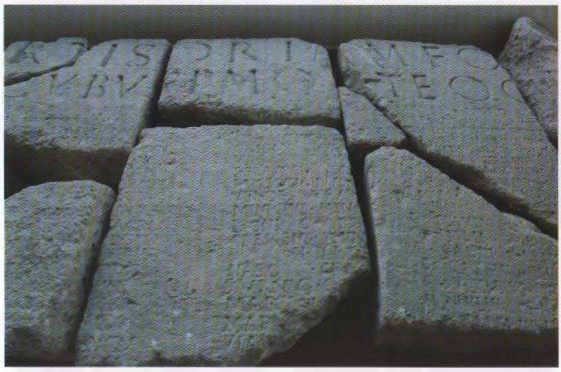
ARABIA BÖLGESİNİN ROMA YÖNETİM SİSTEMİNE DAHİL EDİLMESİ

İkinci Dacia seferi ile aynı yıl içinde Arap yarımadasında da askeri hareketliliğin arttığı anlaşılmaktadır. Arabia Petraea olarak tanımlanan bölgenin dönemin Suriye valisi Palma tarafından Roma eyaleti haline getirildiğini Cassius Dio yazmaktadır (Cassius Dio 68, 14, 5). Bu bölgedeki Legio VI. Ferrata'nın içinden bir seçme birlik (*vexillatio*) ve bazı süvari birlikleri ikinci Dacia seferine gönderilmişlerdi. Komşu eyalet olan Judea eyaleti valiliğine 105/106 yılında Pompeius Falco atanmıştı. Falco daha önce Lycia et Pamphylia eyaleti valisiydi. Arka arkaya aynı rütbede iki eyalet valiliğine aynı kişinin atanması ancak çok önemli sorunların olduğu dönemlerde başvurulan bir atama tarzı olduğundan, bu bölgede de MS 2. yüzyıl başlarında Roma devletinin ciddi tehlikeler yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu tehlikelerin neler olduğunu kaynaklar ayrıntılarıyla aktarmamaktadır. Ancak Nebat kralı II. Rabbel'in ölümü ve yerine geçecek kimsenin olmaması nedeniyle bölgede karışıklık çıkması ihtimaline karşı Traianus'un Arap yarımadasına askeri müdahalede bulunma emri verdiği tahmin edilmektedir. Arap yarımadasına müdahale Suriye eyaleti valisi Cornelius Palma Frontonianus tarafından yönetilmiş olup, önemli başarılar elde edildiği anlaşılmaktadır. Palma'nın heykelinin Roma'da Augustus forumuna dikilmiş olması ve 109 yılında ikinci kez consul olarak atanması Arabia seferinde önemli çatışmaların meydana geldiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Arabia seferine Suriye'deki Roma birliklerinin yanı sıra Mısır'da konuşlanmış Roma birliklerinin de bir bölümünün katıldığı tahmin edilmektedir. Traianus'un *Arabicus* olarak anılacak şekilde bir zafer unvanı almaması ve zafer alayı düzenlememesi askeri harekâtın nispeten dar bir alanda ve kısa zamanda tamamlandığını göstermektedir. Bu olayla bağlantılı olarak basılan sikkelerin üzerinde ise sadece Arabistan'ın fethedildiğini gösteren *capta* yazısı yerine burasının Roma tarafından yönetilen bölgelere dahil edildiğini ifade eden *Arabia Adquista* yazısı darp edilmiştir. Traianus'un ikinci Dacia seferi sonrasında aldığı imparator unvanını aynı yıl bir kez daha almasının Arabia ile ilişkili olduğu ve bu seferin 106 yılı ortasından hemen sonra tamamlandığının göstergesi olduğu anlaşılmaktadır.

PARTH KRALLIĞI İLE SAVAŞ

Kafkasya bölgesindeki Roma dostu yerel kral Axidares 113 yılında Parth krallığı tarafından tahtından uzaklaştırılarak yerine Parthamasiris ismindeki bir başka kral getirildi. Büyük ihtimalle Axidares, Traianus'tan yardım istemişti. Bu bölge Augustus tarafından Roma eyaleti olarak düzenlenmesi gereken bir coğrafi alan olarak tanımlanmıştı. Nero zamanında da buradaki yerel kralın Roma devletinin onayının alınmadan değiştirilmesi Roma ile Parth krallığı arasında büyük bir savaşa yol açmıştı. 66 yılında yapılan anlaşma ile bu bölgedeki yerel krallar Part hanedanlığı ailesinin bir kolu olmalarına rağmen burada kimin kral olacağını Roma devleti belirleyecekti (Tacitus, Annales 15, 28 vdd.; 16, 23 vd.; Cassius Dio 63, 1, 2 vdd.).

Roma'nın onaylamadığı bir kralın bölgenin kralı olarak tanımlanması Traianus için yeterli bir savaş sebebiydi.[7] Traianus, Parthamasiris'i tahtından diplomatik girişimlerle indiremeyince Parth krallığına savaş açmaya karar verdi ve 113 yılı yazında Roma'dan seçkin birlikler ve donanmayla yola çıktı.[8] Atina'da seyahatine ara verdiği sırada Parth kralı I. Osroes'in elçileri kendisiyle görüşmeye geldi ve barışa hazır olduklarını ilettiler. Ancak Traianus'tan tek istekleri halen Parth kralı tarafından tahta oturtulmuş olanı Parthamasiris'e Roma devleti tarafından taç giydirilmesiydi. Traianus bu isteği ve getirilen hediyeleri geri çevirerek gerekli olan her şeyi Suriye'ye vardığında düzenleyeceğini belirterek görüşmeyi sonlandırdı. (Cassius Dio 68, 17, 2 vd.). Bu olay ve sonrasında savaşa kadar giden gelişmeler hakkında yazılı kaynaklar çok azdır. Hem Arrian ve hem de Cassius Dio'nun bu dönemin olaylarını anlattıkları bölümler sadece parçalar halinde günümüze ulaşabilmiştir. Ancak elimizde bulunan bilgilere göre Traianus, Atina'nın limanı Pire'den deniz yoluyla ayrıldıktan sonra sonra Samos ve Ephesos'a da uğradı. Daha sonra Anadolu'nun güney sahili boyunca ilerleyerek Seleukeia Pieria (Samandağ/Hatay) limanına geldi (Cassius Dio 68, 17, 2 3). (Harita) Seleukeia'ya çok yakın olan Antiocheia'ya (Antakya) 113 yılı sonbaharında ulaşan Traianus burada Parth seferi için her türlü idarî, dinî ve askerî hazırlığı yapmaya başladı. Kendisine eşi Plotina, Matidia ve Hadrianus ile onun eşi Sabina eşlik etmekteydi. 114 yılı ilkbaharında bu hazırlıklar sırasında doğuya sefere çıkmadan önce bugün Kel Dağ ya da Cebel Akra adıyla bilinen Kassion Dağı'na çıkarak burada bulunan Zeus Kassios tapınağına Dacia savaşlarında elde ettiği bazı ganimetleri sundu. İmparator ve beraberindeki aile fertleri ve maiyetindeki üst düzey devlet görevlilerinin uzun süre konakladığı Antiocheia bu tarihten itibaren Traianus'un ayrılmak zorunda kaldığı 117 yılı yazına kadar Roma İmparatorluğu'nun fiili başkenti konumundaydı. Kış aylarında doğu cephesinden dönerek burada kalan imparator baharda tekrar doğuya sefere çıkıyordu. Edessa şehrinden yerel kral Abgar elçileriyle Antiocheia'ya hediyeler yolladı. Başlamak üzere olan savaşta tarafsız kalmak isteyen Abgar, Traianus'u şahsen ziyarete gitmedi (Cassius Dio 68, 18, 1). Traianus Suriye'de konuşlanmış olan üç lejyon olan III. Gallica, IIII. Scythica, VI. Ferrata birliklerine ilaveten Kappadokia eyaletindeki XII. Fulminata ve XVI. Flavia lejyonlarıyla birlikte Melitene'ye (Malatya) ulaşarak buradan Fırat Nehri'ni geçti. Ayrıca Mısır, Filistin ve Arabistan bölgelerindeki lejyonlardan da *vexillatio* olarak bazı birlikler bu sefere katıldı. Fırat'ın doğusunda Harput yakınlarında bulunduğu sanılan Arsamosata'yı herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirdi. Daha sonra Fırat sınırının en kuzeyinde Kelkit civarında XVI. Flavia Firma lejyonunun karargâhının bulunduğu Satala'ya ulaştı. Orada Ren ve Tuna sınırından gelen ordu birlikleriyle buluştu. Satala'da kaldığı sırada Kafkaslar ve Doğu Karadeniz bölgesinde hüküm süren birçok yerel kralı kabul etti. Bu yerel hükümdarların bir kısmı hâkim olduğu bölgeyi yönetmeye devam etmek üzere tahtında bırakıldı, bir kısmının yerlerine yenileri atandı. Parthamasiris ise bizzat Traianus'la görüşmeye gelmek yerine imparatora bir mektup yazdı. Bu mektupta kendisini bölgenin kralı olarak tanımladığından Traianus yanıt vermedi. Daha sonra yazdığı ikinci bir mektupta kendisini artık kral olarak tanımlamadığından mektubun içeriğini dikkate aldı. Bu mektupta Parthamasiris, Kappadokia eyaletindeki Roma valisinin barış için aracı olmasını istemişti. Traianus bir buluşma yeri belirlenmesi konusunu görüşmek için valiyi değil onun oğlunu Parthamasiris'e gönderdi (Cassius Dio 68, 19, 1). Bu yazışmalar sırasında Traianus artık Satala'dan ayrılarak daha doğudaki Elegia'ya ulaştı. Parthamasiris de buraya buluşma zamanını kasten geçirerek ve Traianus'u bekleterek geldi. Parthamasiris burada yapılan görüşme sırasında Traianus'tan kendisini bölgenin kralı olarak tanımasını istedi. Traianus ise bu kişiyi zaten istemiyordu; Roma birliklerinin önünde Parthamasiris'e maiyetindeki Parth görevlileriyle birlikte

Adamklissi Anıtı'nın Latince yazıtlı bloklarından parçalar.

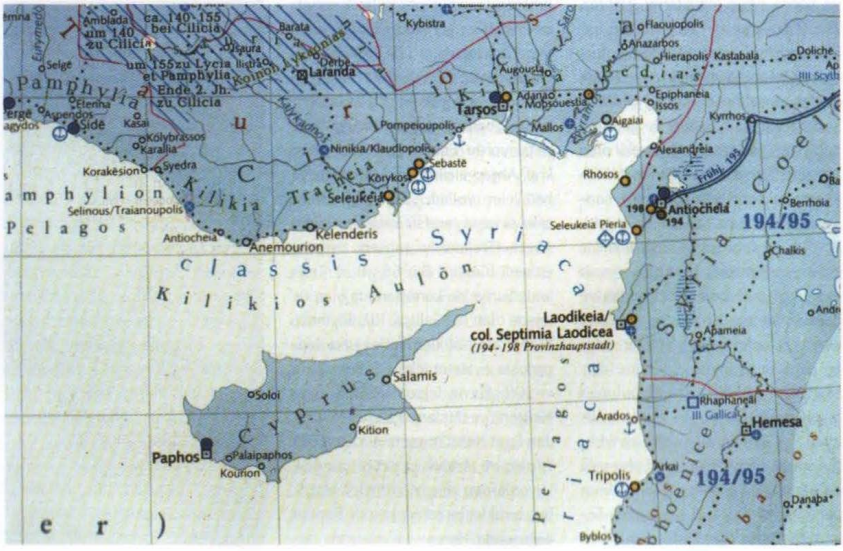
Fotoğraf: Mustafa H. Sayar

ve bir Roma birliğinin nezaretinde derhal bölgeyi terk etmesini emretti (Cassius Dio 68, 19, 2 vdd.). Bu görüşme sırasında Traianus artık bu bölgede herhangi bir kral istemediğini, bölgeyi Armenia adıyla bir Roma eyaleti olarak düzenleyerek başına bir vali atayacağını açıkça ilan etti. Böylece Augustus'un isteğini de yerine getirmiş oluyordu. Esasen bu uygulama Traianus'un Dacia ve Arabia bölgelerinde yaptığından daha farklı değildi (Cassius Dio 68, 20, 3). Ancak Parthamasiris bu görüşmeyi takiben bölgeden ayrılmasından kısa bir süre sonra bilinmeyen kişilerce öldürüldü. Bu olayın arkasında Traianus'un olduğu iddia edildi. Fakat o bu iddiayı Parth kralı Hosroes'e yazdığı bir mektupla reddetti (Arrianus, Parthica 40; Eutropius 8.3.1). Daha sonra yeni kurulan eyaleti idari ve askeri yönden düzenlemeye başladı ve bu arada askeri birlikleri sürekli düşman saldırılarına karşı çeşitli harp oyunları ve taktik manevralarla devamlı hazır tuttu. Lusius Quietus ismindeki süvari komutanı beraberindeki Kuzey Afrikalı atlı birlikleriyle Van Gölü doğusunda Mardi kabileleriyle savaşırken, kışın basmasıyla yoğun kar yağışıyla karşılaşan Roma askerleri yerli halkın sağladığı kış ayakkabılarıyla askeri hareketliliğe devam edebildiler. 114 yılı sonunda yeni kurulan eyaletin tamamında Roma birlikleri denetimi sağlamışlardı. Roma devletinin en doğudaki eyaletinin kurulması ve çevresindeki yerel krallarla ve kabile reisleriyle Roma devletinin hâkimiyetini kabul ettirecek şekilde her türlü direnişin ortadan kaldırılarak tam bir uyum sağlanması sonucunda Roma Senatosu Traianus'a *Optimus* unvanının verilmesi kararını aldı.

MEZOPOTAMYA SEFERLERİ

Traianus bu önemli başarısı sonrasında güneye doğru ilerleyerek Antiocheia'ya dönerken geçtiği Osrohene bölgesindeki Batnae (Suruç) ve Nisibis (Nusaybin) şehirlerini ele geçirdi. Böylece sadece Doğu Anadolu bölgesindeki Parth hâkimiyetini sona erdirmekle sınırlı bir askeri harekâtla yetinmeyeceği, aynı zamanda Kuzey Mezopotamya coğrafyasında önemli stratejik noktalarda askeri üsler kurup yeterli sayıda asker bırakarak bölgede geleceğe yönelik köprü başları tutmayı öngördüğü anlaşılmaktadır. Bu önemli başarısından ötürü kendisine verilmek istenen *Parthicus* (Parthia fatihi) unvanını almayı şimdilik reddetmişti (Cassius Dio 68, 23, 2). Osrohene kralı Abgar ile Edessa'da (Urfa) yaptığı görüşme sonrasında onun da tarafsızlık politikasından vazgeçerek Roma tarafında yer almayı kabul ettiği görülmektedir.[9] Traianus bu görüşme sonrasında Antiocheia'ya ulaştı ve 114/115 kışını orada geçirdi. 115 yılı[10] başında henüz Antiocheia'dayken meydana gelen bir deprem sırasında bulunduğu binanın penceresinden dışarı atlayarak hafif yaralarla hayatını kurtarabildi (Cassius Dio 68, 24, 1 vd.).[11] Bu deprem sırasında kentte büyük hasar oluşmuş ve büyük can kaybı meydana gelmişti. Ölenler arasında o yılın görevde bulunan iki konsülü de bulunmaktaydı. Traianus depremde hasar gören birçok yapının yenilenmesini sağladı (Malalas 11, 9). Bunlar arasında sütunlu cadde başlangıcındaki Orta Kapı ve üzerine Traianus tarafından konan Romulus ve Remus heykeli ile sütunlu caddenin yıkılan revaklarının ve tahrip olan dükkânlarının yeniden inşası, daha önce Iulius Caesar ve Tiberius dönemlerinde yapımına başlanmış tiyatro inşaatı tamamlandı. Traianus Hamamı denen büyük bir yapı. Antiocheia'nın villalar semti olarak bilinen Daphne'de (Harbiye/Antakya) bir Artemis tapınağının temelinin atılması sayılabilir.

Bu olaydan kısa bir süre sonra 115 yılı baharında Traianus birliklerini Fırat havzasına yönlendirdi. Zeugma'da

Dağlık Kilikya'da Selinus Traianopolis'in yeri.

Selinus Traianopolis (Gazipaşa Şekerhan) Traianus Anıtı kalıntısı.

Fotoğraf: Mustafa H. Sayar

bulunan lejyon karargâhı civarında Fırat Nehri'ni geçerek Nisibis'e kadar uzanan yolu takip etti. Nisibis'te kışı geçirmek üzere kalan Roma birlikleri birbirleriyle birleştirilip köprü haline getirilebilen gemiler yapmışlardı. Bunlar arabalara konarak Tigris (Dicle) Nehri'ne taşındı ve oluşturulan köprülerle Roma birlikleri nehrin diğer yakasına iletildi. Parth birliklerinin yoğun bir şekilde karşı koymasına rağmen Traianus ve beraberindeki Roma birlikleri Tigris Nehri'ni geçerek, bölgedeki yerel krallık olan Adiabene'yi Roma egemenliği altına aldılar (Cassius Dio 68, 22, 2; 26, 3 vd. vd.). Yerel kabilelerin reisleri Traianus'a elçiler göndererek Roma hâkimiyetini kabul ettiklerini bildirerek barış yapmak istediklerini iletirken Lusius Quietus ve komuta ettiği Kuzey Afrikalı süvari birlikleri Singara (Sincar) bölgesini ve diğer bazı stratejik noktaları kontrol altına aldı (Cassius Dio 68, 22, 1). Traianus kuzey cephesini güvenceye aldıktan sonra Tigris havzasındaki stratejik noktalarda artçı birlikler bırakıp Fırat Nehri boyunca güneye inerek Parth krallığının başşehri Ktesiphon'a yöneldi. İki nehrin birbirine iyice yaklaştığı yerde bir kanal açarak gemilerini Tigris'e geçirmek istedi. Ancak ordusundaki istihkâm birliklerinin başındaki mühendisler iki nehir yatağı arasındaki yükseklik farkına dikkat çekince bu girişimden vazgeçerek gemilerin arabalarla taşınmalarını emretti. Tigris'e gemilerin ulaşması sonrasında 116 yılı Ocak ayında Ktesiphon'u herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirdi (Cassius Dio 68, 28, 1 vdd.). Parth kralı III. Vologases kaçmayı başarmıştı. Fakat kızlarından biri ve Parth krallığı tahtını Traianus ganimet olarak ele geçirdi ve Roma'ya gönderdi. 116 yılı Şubat ayında Roma Senatosu ona ikinci kez *Parthicus* unvanı verilmesini önerince bu kez bu unvanı almayı kabul etti. Böylece artık Parth krallığı ile sürüp giden sınır ihlalleri ve çatışmaları sona ermiş oldu. Roma'da Traianus Forumu'nda bir zafer takı yapılmasına karar verildi (Cassius Dio 68, 28, 3; 29, 2 vd.).

Bu dönemde basılan sikkelerde *Parthia capta* ifadesi kullanılarak Parth ülkesinin fethedildiği propagandası yapıldı. Artaxata'da Romalılar önemli imar faaliyetlerinde bulundu. Mezopotamia bölgesinde yollar inşa edildi. 116 yılında İran körfezine kadar ilerleyen Traianus, Babil şehri harabelerini de gezdi (Cassius Dio 68, 29, 1; 30, 1). Ancak daha Mezopotamya bölgesinde idari düzenlemeler yaparken Mısır, Filistin, Kuzey Afrika ve Kıbrıs'ta Roma yönetimine karşı isyanlar çıktığı haberini aldı (Cassius Dio 68, 30, 1 vdd.; Malalas II, 273 vdd.).

Roma birliklerinin yeni egemenlik altına alınan bölgelerin her yerinde aynı anda saldırıya uğraması Parth krallığının savunma mekanizmalarını harekete geçirerek bölgedeki yerel yöneticileri kendi tarafına çekme başarısı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Traianus karşı önlem olarak hemen Ktesiphon'a döndü ve Parth prenslerinden Parthamaspates'i kral sıfatıyla tanımladı (Cassius Dio 68, 30, 3). Mezopotamya valisi olan Maximus'u ve süvari birlikleri komutanı Lusius Quietus'u Kuzey Mezopotamya'da kaybedilen Roma topraklarını yeniden Roma egemenliği altına almakla görevlendirdi. Maximus bu görevlendirmeden kısa süre sonra bir çatışma sırasında öldürüldü. Quietus ise Nisibis'i tekrar ele geçirdi ve tekrar Parth tarafına geçen Edessa'yı cezalandırmak için ele geçirip tahrip etti. Tigris kıyısındaki önemli bir Hellenistik dönem şehri olan Seleukeia'da Roma birlikleri tarafından ele geçirilerek tahrip edildi (Cassius Dio 68, 30, 2). Ktesiphon civarına kadar ulaşan isyancılarla Roma birlikleri arasında yoğun çatışmalar meydana geldi. Kuzey Afrika, Mısır ve Kıbrıs'taki isyanlardan başka hem Ortadoğu hem Dacia bölgesinde isyanların çıktığına ve Roma birliklerinin yoğun baskı altında olduğuna ilişkin haberler üzerine Traianus bu bölgelere yanındaki askeri birliklerin bir kısmını göndermek zorunda kaldı. Gönderilen birliklerin gittikleri yerlerde isyanları büyük ölçüde bastırabilmeleri sonucunda Traianus, Mezopotamya bölgesinde kalmaya karar verdi ve kuzeye doğru gitmeye karar verdi. Bugünkü Irak toprakla

Selinus Traianopolis (Gazipaşa Şekerhan) Traianus Anıtı'nın üstten görünümü.

Fotoğraf: Mustafa H. Sayar

rında bulunan Ninova eyaletindeki Hatra şehrine ulaştı.[12] Roma ordusuna direnen şehri kuşattı ve bizzat çatışmalara girerek hayatını tehlikeye atmasına rağmen şehri almak mümkün olamadı ve kuşatmadan vazgeçildi (Cassius Dio 68, 31, 1 vdd.). Oradaki çöl şartları uzun süreli bir kuşatmaya imkân vermemekteydi.

TRAIANUS'UN SON GÜNLERİ

Kuşatmanın başarıyla sonuçlanamadan kaldırılmak zorunda kalınması Traianus'un psikolojik olarak çok sarsmıştı. Artık o güne kadar bilinen yenilmez imparator olma konumunu kaybetmeye başladığı izlenimi uyandırmaya başladığını hissederek ciddi bir çöküntü yaşadı. Kısa bir süre sonra geçirdiği bir beyin kanaması nedeniyle vücuduna inme inince askeri harekâta ara vererek Antiocheia'ya götürüldü. Burada 116/117 kışını geçirirken kısmen felçli vaziyette Roma devletinin işlerini yürütmeye çalıştı. Bu arada iyileşip Mezopotamya'nın tamamını Roma egemenlik alanına katma planları yapmaya devam etti. Ancak Traianus'un sağlık durumu 117 yılının ilk aylarında Antiocheia'da giderek kötüleşince karısı Plotina, muhafız alayı komutanı Attianus ve Genelkurmay başkanı Livianus, artık Suriye eyalet valisi olan ve bu konumuyla Suriye ve Parth cephesindeki tüm birliklere komuta ederek Roma imparatorluğundaki en kudretli adam konumuna gelmiş Hadrianus'u evlat edinerek devlet işlerinin onun tarafından yürütülmesini sağlaması için Traianus'un ikna etmeye çalıştılar. Ancak Traianus iktidar gücünü Hadrianus ile paylaşmaya hazır olmadığından ve Hadrianus'un kişilik özelliklerinin imparatorluğu yönetmek için yeterli olmadığını düşündüğünden güvendiği danışmanları Palma ve Celsus'un da etkisiyle bu önerileri geri çevirdi. Fakat 117 yılı ilkbaharından başlayarak Hadrianus'un devletin en önemli işlerini yönetmeye başladığı ve Parth cephesindeki tüm askeri harekâtı durdurduğu ve tüm doğu cephesinde savunma konumuna geçilmesini emrettiği bilinmektedir.

Traianus'un sağlık durumunun yaz başında giderek bozulması nedeniyle hiçbir konuda karar verememesi nedeniyle Hadrianus doğrudan Parth kralı ile temasa geçerek ateşkes anlaşması yaptı ve Roma birliklerinin bölgeden düzenli bir şekilde çekilmelerini sağladı. Traianus'un sağlık durumunun daha iyiye gitmeyeceği anlaşılınca deniz yoluyla Roma'ya götürülmesine karar verildi. 117 yılı Temmuz ayında önce Seleukeia Pieria limanına nakledildi. Daha sonra buradan bir gemiye konarak karısı Plotina'nın eşliğinde Roma'ya doğru yola çıkarıldı. Ancak Kilikya sahili boyunca batıya doğru yol alan gemide sağlık durumunun daha da kötüleşmesi üzerine sahildeki Kilikya şehirlerine yanaşarak duraklamak gerekiyordu. Batı Dağlık Kilikya kıyısı açıklarında sağlık durumu iyice kötüleşince Selinus şehri sahilinde karaya çıkarıldı ve burada 117 yılının 7/8 Ağustos günü bir balıkçı kulübesinde hayatını kaybetti (Cassius Dio 68, 33, 3). Traianus'un naaşı Selinus'ta hayatını kaybettiği yerde eşi Plotina, Kilikya valisi Bruttius Praesens ve yanındaki diğer Romalı görevlilerin gözetiminde yakılarak külleri bir urne içinde Roma'ya götürüldü. Bir gün sonra Antiocheia'da bulunan ve doğudaki tüm birliklerin komutasını üstlenmiş olan Hadrianus'a Traianus'un öldüğü bildirildi. 9 Ağustos 117 tarihi Hadrianus'un tahta çıktığı gün, *dies imperii* olarak saptanmıştır. Traianus'un ölmeden önce Hadrianus'u evlat edindiğine ve Roma imparatoru olması gerektiğine ilişkin olarak Roma senatosuna gönderilen belgeyi, o güne kadar Roma İmparatorluğu'nda benzeri görülmemiş bir şekilde ölen imparatorun karısı Plotina imzalamıştı. Traianus'un öldüğü yer olan Selinus şehrinin adı da onun anısına Traianopolis olarak değiştirildi ve öldüğü yere de bir anıt yaptırıldı.[13]

Traianus'un öldüğü 117 yılı yazında Fırat'ın doğusunda Roma egemenlik alanı oluşturulabilmişti. Mezopotamia ve Assyria'da Hatra gibi bazı yerlerde Roma birliklerine karşı halen ayaklanmalar devam etmekteydi. Kuzey Mezopotamya'da Lusius Quietus önemli stratejik noktalarda Roma ordusunun denetimi ele geçirmesini sağlamıştı. Güney Mezopotamya'da Traianus'un kral yaptığı Parthamaspates kendi imkânlarıyla bulunduğu konumu savunabilecek durumda değildi. Mutlaka Roma askeri gücünün desteğine ihtiyacı vardı (Cassius Dio 68, 33, 2).

Traianus'un Doğu seferinin asıl amacının Parth imparatorluğu ile Roma'nın Doğu sınırını oluşturan Fırat Nehri arasında kalan bölgenin sürekli bir çatışma konusu ve alanı olmaktan çıkarılması olduğu anlaşılmaktadır. Traianus'un aynı şekilde Mezopotamya bölgesini de düzenlemeyi öngördüğü konusunda kesin bilgiler yoktur. Harekâtın tamam-

lanmasından önce ölmesi, niyetinin ne olduğunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Belki de bu bölgelerden Roma'nın doğu sınırı olan Fırat bölgesine sürekli baskı yapan unsurları uzaklaştırarak sınır bölgesini rahatlatmayı amaçlıyordu. Traianus'un Fırat sınırı ötesine yaptığı harekât sınır bölgelerini taciz eden unsurları sınırdan uzaklaştırmış ama bu sorunların kaynağını kurutarak çözüm getirememiştir. Bölgedeki Roma düşmanı unsurların sürekli olarak sınırdan uzak tutulmaları ancak yeni lejyonların oluşturulmaları ve bölgeye konuşlandırılmalarıyla mümkün olabilirdi. Fakat bu gerçekleştirilemeyince halefi Hadrianus, zaten Traianus'un dış politikasını ve askeri seferlerini onaylamadığından da olsa, yeni eyaletlerin bulunduğu bölgelerdeki birliklerin tamamının geri çekilmesi kararını aldı. Sadece Osrohene bölgesi bu bölgenin yönetim merkezi olan Edessa'da Traianus'un kral olarak tanımladığı Parthamaspates'in konuşlandırılmasıyla Roma'ya bağlı bir tampon bölge olarak muhafaza edildi.

Traianus askeri başarılarını ve Roma'nın gücünü imparatorluğun genişlemesi için kullanan bir imparator olarak tarihe geçti. Roma tarihi yazarı Cassius Dio onun üne düşkün bir kişilik yapısına sahip olduğundan kendisinden önceki imparatorlardan farklı bir dış politika izleyerek sürekli yeni ülkeler fethetmek için savaştığını yazar ve bu nedenle onu *optimus princeps* (en iyi, en mükemmel Roma imparatoru) yerine *bellicossimus princeps* (savaştan haz duyan, savaşmaya düşkün) olarak tanımlar. Roma devletinin Augustus döneminden beri uyguladığı ve *pax Romana* (Roma barışı) olarak tanımlanan politika, sınır boyunca güvenliği sağlamak ve sınırı ihlal eden ya da tehlikeye düşürenler olursa onları askeri operasyonlarla geri püskürttükten ve cezalandırdıktan sonra tekrar sınır gerisindeki karargâhlara çekilmek şeklindeydi.

Selinus Traianopolis (Gazipaşa Şekerhan) Traianus Anıtı'nın içeriden görünümü.

Fotoğraf: Mustafa H. Sayar

Sınırlar dışındaki bölgelerin fethedilmesi genellikle istisnai bir durum oluşturmaktaydı. Roma ordusu genellikle Barbar olarak tanımladıkları sınır ötesinde yaşayan kavimleri askeri güçle caydırmaya yönelik bir savunma stratejisi izlemekteydi. Bu strateji Augustus'un Roma imparatorluğunu onun oluşturduğu sınırlar içinde muhafaza etme doktrinine dayanmaktaydı (Tacitus, Annales 1,11; Cassius Dio 56, 33, 5). Traianus bu doktrini bir kenara bırakarak Roma İmparatorluğu sınırlarını yeni bölgeler fethederek genişletti. Tuna ve Fırat sınırları ötesindeki topraklara Roma egemenliğini genişleterek yeni eyaletler kurmasının gerçek sebeplerini bilmek eldeki kaynakların sınırlı olması nedeniyle şimdilik mümkün olamamaktadır. Görünüşe göre kendisine Roma Senatosu tarafından *optimus princeps* unvanı verilmiş olan Traianus'u Roma İmparatorluğu sınırları ötesinde yeni bölgeleri Roma egemenliği almaya iten en önemli neden, dışarıdan imparatorluğu tehdit eden unsurlardı.

KAYNAKÇA

Bennett, J., *Trajan*, Optimus Princeps, 1997.

Eck, W., "Traian: Der Weg zum Kaisertum", A. Nünnerich-Asmus, *Traian* (Mainz, 2002), s.7-20.

Eck, W., "Traian 98-117", *Die römischen Kaiser*, ed. M. Clauss, 3. baskı (Münih, 2005), s. 110-124.

Millar, F., The Roman Near East 31 BC–AD 337, 1993.

Speidel, M.A., "Bellicossimus princeps", M.A. Speidel, *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit* (Stuttgart, 2009), s. 121-165.

Strobel, K., "Untersuchungen zu den Dakerkriegen Traians", *Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donauraums in der Hohen Kaiserzeit* (1984).

Strobel, K., *Kaiser Traian. Eine Epoche der Weltgeschichte* (Regensburg, 2010).

DİPNOTLAR

1 A. Nünnerich-Asmus, "Er baute für das Volk?!", *Die stadtrömischen Bauten des Traian*, ed. A. Nünnerich-Asmus Traian (Mainz, 2002), s. 97-124.

2 J.E. Packer, *The Forum of Trajan in Rome. A study of the monuments*, 1997; G. Seelentag, *Taten und Tugenden Traians* (Stuttgart, 2004), s. 298-408.

3 L. Rossi, *Trajan's Column and the Dacian Wars* (1971); W. Gauer, *Untersuchungen zur Traianssäule* (1977); F.A. Lepper ve S. Frere, *Trajan's Column* (1988); F. Coarelli, *La colonna Traiana* (1999); T. Hölscher, "Bilder der Macht und Herrschaft", *Die stadtrömischen Bauten des Traian*, s. 127-144.

4 H. v. Hesberg, "Die Bautätigkeit Traians in Italien", *Die stadtrömischen Bauten des Traian*, s. 85-96.

5 F.J. Hassel, *Der Trajansbogen in Benevent Ein Bauwerk des römischen Senats* (1966); Th. Lorenz, *Leben und Regierung Trajans auf dem Bogen von Benevent* (1973)

6 Adamklissi anıtının kabartmalı bloklarından biri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndedir

7 F.A. Lepper, *Trajan's Parthian War*, 2. baskı (Şikago, 1993).

8 O. Linz, *Studien zur römischen Ostpolitik im Principat* (Hamburg, 2009), s. 151-179.

9 Abgar ve Traian dönemi Osroherne politikası hakkında bkz. M. Sommer, "Modelling Rome's Eastern Frontier: The case of Osrhoene", *Kingdoms and Principalities in the Roman Near East*, ed. T. Kaizer ve M. Facella (Stuttgart, 2010), s. 217-226.

10 Malalas depremin 13 Aralık 115 tarihinde meydana geldiğini iddia ederken, Strobel bunun mümkün olamayacağını belirterek depremi 5 Ocak 115 gününe tarihlemeyi önermektedir. Bkz. Strobel, Traian. *age*, s. 348.

11 J. Kobes, "Traian und Antiochia, Kaiserliche Hilfen und Mirakel", B. Edelmann Singer ve H. Konen, *Salutationes. Festschrift für Peter Herz zum 65. Geburtstag* (Berlin, 2013), s. 73-79.

12 Hatra hakkında bkz. E. Safar ve H. Mustafa, *Hatra, The City of the Sun God* (Bağdat, 1974); M. Sommer, Hatra (Mainz, 2003); aynı yazar, *Roms orientalische Steppengrenze* (Stuttgart, 2005), s. 355-390; L. Dirven, *Hatra. Politics, Culture and Religion between Parthia and Rome* (2012)

13 Selinus'un isminin Traianopol isolarak değişmesi hem yazıtlara hem de şehrin sikkelerine yansımıştır. Şehrin ikinci adının Traianopolis Selinus şeklinde birlikte kullanıldığı bir mezar yazıtı için bkz. R. Heberdey ve A. Wilhelm, *Reisen in Kilikien* (Viyana, 1896), s. 149, no. 251; Traianopolis hakkında ayrıca bkz. St. Mitchell, "Traian and the cities of the East", I. Piso ve R. Varga, *Trajan und seine Städte*, Colloquium Cluj-Napoca, 29 Eylül-2 Ekim 2013 (Cluj-Napoca, 2014), s. 226.

İMPARATORLUĞUN SON YILLARINDA İSTANBUL'DA İRANLILAR VE VALİDE HAN

AKIN KİREN

İran rejimine karşı hangi düşünce içinde olurlarsa olsunlar (muhalif veya destekçi), Osmanlı topraklarında, özellikle de imparatorluğun başkentinde Osmanlı halkı ve idarecileriyle kaynaşan İranlılar, iki devlet arası ilişkilerin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu kişilerin varlığı ticaretin gelişmesinde, önyargıların kırılmasında ve karşılıklı kültür alışverişinde etkili olmuştur.

17. yüzyılda Kösem Sultan'ın isteğiyle yapılan ve yıllar boyunca ticaretin önemli bir noktası olan Büyük Valide Han'da 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın ortalarına kadar İranlı tüccarlar faaliyet göstermişlerdir.

http://buyukvalidehan.yildiz.edu.tr

Tarihin bazı dönemlerinde İran topraklarından Anadolu'ya kitlesel göçler gerçekleşti. Bu göçlerin etkisiyle, Bruce Masters'ın dikkat çektiği gibi, beylik dönemlerinden itibaren Osmanlı coğrafyasında yaşayan İranlı sayısı "muhtemelen" diğer ülkelerden gelenlerden fazla olmuştu.[1] Ticaret yapmak, iş aramak, eğitim görmek veya seyahat etmek gibi amaçlarla ya da siyaseten sürgün edilmek ve diplomatik görev gibi sebeplerle Osmanlı kentlerine gelen çoğu Azeri ve Ermeni İranlılar, 19. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da etkin bir topluluk halini aldı. Bu anlamda, fiziksel olarak Avrupa'ya yakın olan Osmanlı toprakları, arayış içindeki bu kişilere ülkelerinden daha büyük fırsatlar sunuyor, iyi bir hayat vaat ediyordu.

1840'lar İstanbul'unu anlatan Charles White, Muharrem ayının onuncu günü Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nde halka kapalı olarak Şiiliğin en büyük simgelerinden taziye merasimlerinin yapıldığını yazmıştı.[2] Ancak White'ın gözleminin üzerinden yalnızca çeyrek asır geçmişken, 1860'ların sonunda, İstanbul'da yaşayan İranlılar çekinmeden *rûzehânî* (matem) meclisi toplayabiliyorlardı. Bazı Batılı diplomat ve seyyahların anılarında, ilerleyen zamanlarda İstanbul'da bu amaçla büyük kalabalıkların toplandığı ve yabancı temsilcilerin İran elçiliğinin davetlisi olarak törenleri izlediği şeklinde ifadeler yer almıştı. Üstelik Sünnî hilafetinin başkentindeki bu anmalar, Şiilere gösterilen diğer başka toleranslarla beraber, İttihad-ı İslam (İslam Birliği) siyasetinin izlendiği II. Abdülhamid döneminde de (1876-1909) devam etmişti.

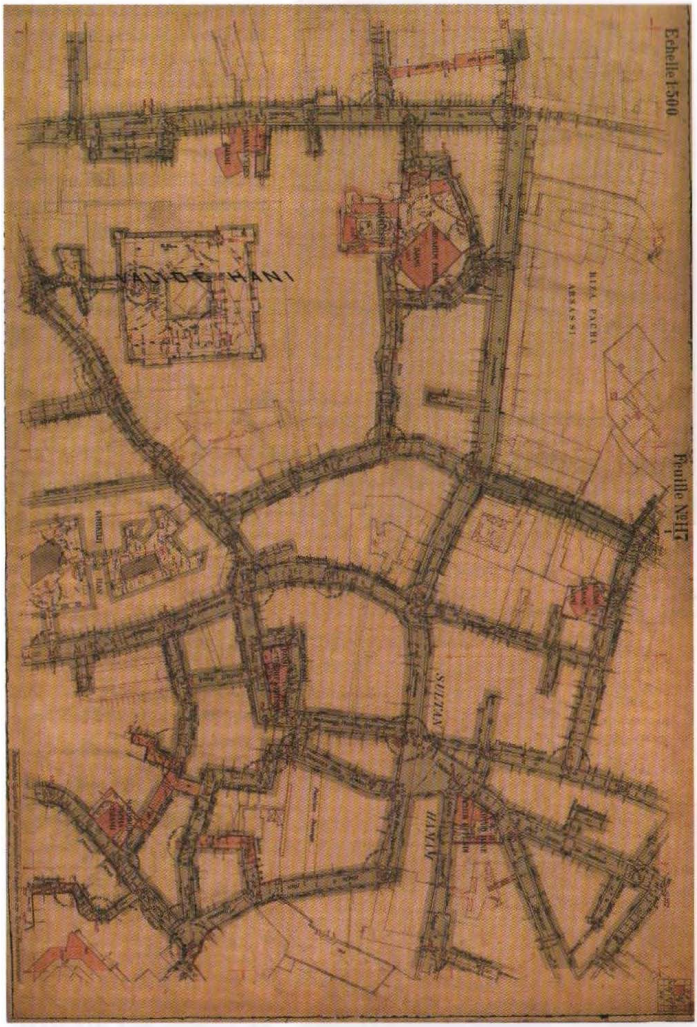
Abdülhamid'in son yıllarında, Osmanlı basını, sütunlarında törenlere geniş bir yer ayırmaktaydı. Basında, 1905 yılındaki törenler sırasında Kaçar Şahı Muzaffereddin'le (1896-1907) birlikte halife sıfatıyla padişaha da sevgi ve saygı gösterildiği, kendisine dualar edildiği yazılmıştı.[3] Bu durumu, Osmanlı yönetiminin dinî hoşgörüsünün Tanzimat'tan itibaren artmasıyla açıklamak mümkündür; ancak bu çok eksik ve kolaycı bir yaklaşım olacaktır. İstanbul'daki Iranlıların sosyoekonomik anlamda gelişmelerinin sonucu artan özgüvenleri, ihmal edilmemesi gereken bir etken olarak karşımızda durmaktadır.

Fariba Zarinebaf-Shahr, İslamî dönemde İran topraklarından Anadolu'ya doğru gerçekleşen kitlesel göçlere işaret etmektedir. Bu göçlerden ilki 13. yüzyılda Moğol ordularının işgalini, ikincisi ise 16. yüzyılda Safevi Devleti'nin kurulmasını müteakip yaşanmıştı. Ancak, Iranlıların Osmanlı sınırlarında, bilhassa İstanbul'da, etkin bir topluluk haline gelmesi 19. yüzyılla birliktedir.[4]

19. yüzyıl, Osmanlı-Kaçar ilişkilerinin, Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail veya Sultan Süleyman ile I. Tahmasb arasındaki Osmanlı-Safevi ilişkilerinden oldukça farklı boyutlara taşındığı bir yüzyıldır. Farklı çalışmalar, bunun sebebini 1823 ve 1847 Erzurum Antlaşmaları, 1830'lardan itibaren Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması (dolayısıyla Tebriz-Trabzon-İstanbul ticaret yolunun açılması) veya Osmanlı Devleti'nin 1875-1878 yılları arasında yalnızlaşması ve 93 Harbi'nde Ruslar karşısında aldığı mağlubiyet gibi gerekçelerle ilişkilendirmektedir. Esasında, Batı teknolojisi ve askeri gücü karşısında yetersizliğini fark eden iki ülke yöneticileri, diplomasinin önemini kavramış ve yeni sorun alanlarından uzak durmak istemişlerdir.[5] Böylece, çoğu İstanbul'a olmak üzere, Osmanlı kentlerine gelen İranlı sayısı hızla artmıştır.

Gökhan Çetinsaya, Osmanlı topraklarının, özellikle de başkentinin İranlı rejim muhalifleri için 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başında, Paris'in Jön Türkler için oynadığı rolü oynadığını ifade etmiştir.[6] Şehrin mesafe olarak yakınlığı dışında İranlılar için pek çok avantajı bulunmaktaydı. Her şeyden önce İstanbul, Avrupa ile İran arasındaki ticaret hattının ara pazarlarından en vazgeçilmeziydi. Örneğin Manchester'dan İran'a gönderilen pamuklu mallar önce İstanbul'a getiriliyor, buradan İran'a sevk ediliyordu. Ancak daha da önemlisi, ipek, tütün ve halı gibi ihraç ürünlerinin en kolay bu yoldan gönderilmesiydi. Bu işlerin kontrolü İstanbul'daki Iranlıların elindeydi.[7] Bununla birlikte İstanbul; Avrupa, Kafkasya, Hindistan ve Mısır gibi yerlere göre İran'da emelleri olan Rus ve İngiliz baskısından daha bağımsızdı. İdeolojik açıdan İran muhalifleriyle benzer idealleri paylaşan Jön Türkler faaliyetlerini aynı dönemde artırmıştı. Şehirde laik ve milliyetçi eğilimler baş göstermişti. Ayrıca İstanbul açık biçimde İslam dünyasında siyasi ve kültürel merkez sayılıyordu.

Diplomatik görevle 1919 yılından itibaren üç yıl süreyle İstanbul'da kalan Han Melik Sasani, İran Sefareti ve

20. yüzyıl başlarında Büyük Valide Han'ın konumunu gösteren plan.

Alman Mavileri, 1913-1914'ü. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, yay. haz. İrfan Dağdelen (İstanbul: İBB Kültür A.Ş., 2007)

konsolosluk defterlerine dayanarak Osmanlı topraklarında bulunan İranlı sayısına dair bilgiler vermiştir. Buna göre, 1880'lerde yalnızca İstanbul'da on altı bin İranlı bulunmaktaydı.[8] Diğer kaynaklardaki rakamlar da göz önünde bulundurulup bir değerlendirme yapıldığında, 20. yüzyılın başlarında, yaklaşık yirmi bini İstanbul'da olmak üzere, imparatorluk genelinde otuz beş bin civarında İranlının bulunduğu söylenebilir. Ancak bu dönemde Osmanlı hâkimiyetindeki birçok yerde İran temsilcilikleri açıldığı ve İran'dan gelenlerin bir kısmının Osmanlı tabiyetine geçtiği gibi gerçekler, sayının daha fazla olması ihtimalini akla getirmektedir.[9]

İranlılar İstanbul'da belli merkezlerde toplanmışlardı. Çoğunlukla şehrin Avrupa yakasındaki semtlerde, önceleri Vezir Han, Sünbül Han ve Yıldız Han, daha sonra ağırlıklı olarak Valide Han gibi hanlar civarında yaşamışlar; halıcılık, ipekçilik, tömbekicilik, şıracılık, helvacılık, dericilik, sabunculuk, kahvehanecilik, matbaacılık, sahaflık, yazmacılık, kuru gıda ve sebzecilik gibi birçok alanda faaliyet göstermişlerdi. Bunun yanında yük taşımacılığı, hamallık, faytonculuk gibi işlerde kethüdalıklar üstlenmiş, bazı amele gruplarının kâhyalığını

صفحه ۱۸۱ ﴿ سال هفتم ﴾ شماره ۲۴

﴿ تعرفه‌ٔ اعلانات مالیه ﴾

اختر

﴿ مطبعه و اداره‌خانه‌ٔ اختر ﴾

﴿ تکرار معنا ﴾

İstanbul'daki İranlılar tarafından 1876 yılının başından 1896 yılına kadar yayımlanan *Akter* gazetesi, Nasirüddin Şah'ın 1 Mayıs 1896'da öldürülmesinin ardından kısa bir süre içerisinde kapanmıştır.

ve ticarethanelerden oluşan handaki yoğunluk,[11] R. Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yaşlı bir Tebrizliden aktardığı ifadelere abartılı haliyle şu şekilde yansımıştır:

> Bura Han değildir, memlekettir, on beş bin İrani oturur, beş yüz bâb hanedir, bir zen ile akdi nikâh eyleyüb âguuşe şevher alan handan çıkar, İstanbul mahallâtında sâkin olur, bu handa oturanların hemmisi nigâra iltifat eylemez bekârandır, amma her kişinin odasında, evinde evlâd yerine beslediği püserânı vardır ki işimizde çırağımız uşağımız, hem evimizde odamızda gülümüz ve bülbüllerimizdir...[12]

Valide Han'ın İranlılar için önemine Han Melik Sasani de dikkat çekmiştir. Sasani'ye göre, İranlılar, yukarıda değinilen Muharrem merasimlerini gerçekleştirmek için söz konusu ayın başından itibaren hanın ortasında büyük bir çadır kurmaktalardı. Ancak daha da önemlisi, Sasani, 1911 (1329) yılından itibaren Osmanlı başkentinde İran sefirliği yapan İhtişamussaltana Mahmud Han'ın atandığı zamanlarda, Valide Han'daki İranlı tüccarların doğrudan Necef'teki Şii ulemayla ilişkili olduğunu, handaki şahısların birtakım unvanlar taşıdığını ve hatta İran başkonsolosunun buradan tayin edildiğini söylemiştir. Ayrıca, "yumuşak huylu ve zayıf karakterli" bir kişinin büyükelçi tayin edilmesi halinde, durumun tamamıyla fiili bir şekil almasının ve konsolosluk işlerinin handan yönetilmesinin kaçınılmaz olacağını ifade etmiştir.[13]

Öte yandan, Valide Han'daki İranlıların etkinliğini artıran sebeplerden bir diğeri matbaacılık işine girişmeleridir. 20. yüzyılın başına gelindiğinde İranlılar, İstanbul'da basımyayım konusunda büyük bir tecrübe kazanmış, Ermeni ile Rum matbaacılarla rekabet edebilecek seviyeye erişmişlerdi. Başlangıçta küçük bazı matbaalar açmışlar, daha sonra bir kısmı birleşerek Şirket-i Sahaf-i Iraniyan adında büyük bir şirket kurmuşlardı. Bu matbaa özellikle dini

yayınların basımında tekel haline gelmişti.[14] Bununla birlikte, İranlıların bu konudaki aktif tutumu Sünnî kesimde ve Osmanlı yönetiminde ciddi bir tedirginliğe yol açmıştı. 1893 yılında, Acem matbaalarında izinsiz olarak Kuran-ı Kerim basılıp satılmasıyla ilgili gerekli işlemin yapılmasının Maarif Nezareti'nden istenmesi, duyulan rahatsızlığı gösteren sayısız örnekten yalnızca biridir.[15] Ne var ki Osmanlı yönetimi bu hususta yetersiz kalmış ve izinsiz basılan eserlerin dağıtılmasının önüne geçememiştir.[16]

İranlıların ticaret yoluyla ekonomik güçlerini artırmaları ve matbaacılık birikimleri sayesinde, İran sınırları dışındaki ilk Farsça gazete de 13 Ocak 1876 tarihinden itibaren Valide Han'da yayımlanmaya başlamıştı.[17] Önceleri siyasi meselelerden uzak duran *Ahter* isimli bu gazete, elçi Muhsin Han Muinü'l Mülk'ün himayesinde kuruldu ve ilk zamanlar İran yönetiminden destek gördü. Şah ile hükümeti, *Ahter*'i Osmanlı topraklarındaki unsurlarına ve Farsça okuyabilen Osmanlı tebaasına erişebilmek için iyi bir araç olarak düşünmüştü. Bu nedenle, gazete, başlangıçta İran'daki yönetimi öven yazılar yayımlamıştı.[18] Nikki Keddie'nin değerlendirmesine göre, ilk yıllarında, sonradan Londra'daki İranlılar tarafından çıkartılmaya başlayan *Kanun* gazetesinden daha ılımlı bir çizgide bulunmuş, İran'a girişi nadiren yasaklanmıştı.[19] Ancak zamanla, İranlıların hem Osmanlı coğrafyasında nispeten daha modern hukuki düzenlemeler, kurumlar ve Batı ürünleriyle karşılaşması hem de ticari çıkarlarının sarsılmaya başlaması, bu kişilerin kendi ülkelerinde şartların değişmesini istemesine sebep oldu. Böylece, aralarında Mirza Ağa Han Kirmanî, Şeyh Ahmed Ruhî, Malkom Han ve Cemaleddin Afganî'nin bulunduğu aydınların katkılarıyla *Ahter*, İran adına modernleşme ve reform çağrılarının sözcüsü konumuna geldi.[20]

İstanbul'dan İran yönetimine karşı İranlılar tarafından yapılan çağrıların zirveye çıkışı, Nasirüddin Şah'ın Mart 1890'da İngiliz Gerald Talbot'a ülkesinde tütün ekimi, alımı ve satımı tekelini içeren elli yıllık bir imtiyaz vermesi sonucu gerçekleşti. Bu imtiyazın ardından, modern İran tarihinin en önemli ayaklanmalarından biri yaşandı. Tütün protestoları olarak bilinen olaylar esnasında ve ardından 1892 yılında Cemaleddin Afganî (Esadabadi)'nin İstanbul'a gelerek adeta buradaki kitlenin liderliğini üstlenmesiyle, *Ahter* çevresinde kenetlenen İranlılar, modernleşme ve reform çağrılarının ötesine geçerek, açık biçimde İran'da değişim istemeye ve kamuoyunu bu yönde etkilemeye başladı.[21] Dolayısıyla, *Ahter*, 1880'lerin ortasından itibaren Nasirüddin Şah'a (1848-1896) karşı yürütülen dış muhalefetin en güçlü odağı oldu. *Ahter*'in etkisi belki de en somut şekilde ünlü İngiliz oryantalist Edward Browne'ın tespitinde tanım bulmuştur. Gazetenin, İran'ın yanı sıra Kafkaslar, Türkistan, Hindistan ve Mezopotamya'da büyük bir üne kavuştuğunu belirten Browne, 1914'te yayımlanan eserinde, bazı *Ahter* okurlarının kendilerini *Ahteri-mezheb* olarak tanımladığını söylemiş ve onun birleştirici yönüne dikkat çekmiştir.[22] Doğal olarak, İran yönetimi ve İstanbul sefareti söz konusu durumdan rahatsız olmuş ve iki ülke ilişkilerinin zaman zaman gerilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Ayrıca, bekleneceği üzere *Ahter*'in İran'a girişi de yasaklanmıştır. Bu husus, yani İstanbul'daki İranlıların ülkelerindeki iktidara karşı muhalif eylemler içerisinde bulunmaları, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında kendilerinden bahsedildiğinde akla gelen ilk hususlardandır.

Yurtdışındaki İranlıların kamuoyunu rejime karşı yönlendirmesi, müstebit dedikleri Şah'ın, 1 Mayıs 1896'da Cemaleddin Afganî'ye yakınlığıyla bilinen Rıza Han Kirmanî tarafından öldürülmesine kadar devam etti. Suikastın hemen ardından Osmanlı yönetimi *Ahter*'e karşı o ana kadar sürdürdüğü tutumu değiştirdi ve gazete birkaç ay içerisinde kapandı.[23]

Öte yandan, Şah'ın öldürülmesi iki ülke ilişkilerinde kısa süreli bir gerilime yol açtı. İran hükümeti, suikastın azmettiricisi olduğu gerekçesiyle Afganî'nin teslim edilmesini istedi; II. Abdülhamid yönetimi ise bağlantısını ispatlayacak delile ulaşılamadığı, Afganî'nin iddia edildiği gibi İranlı değil Afgan olduğu ve teslim edilen diğer İranlıların işkenceye maruz bırakılarak idam edilmesi gibi gerekçelerle bunu reddetti. Bu nedenle, Şah'tan on ay sonra Afganî'nin kan-

19. yüzyılın İslamcı reformistlerinin en etkililerinden olan Cemaleddin Afganî (Esadabadi).

İran'da hüküm süren Kaçar hanedanının dördüncü hükümdarı Nasirüddin Şah (1848-1896).

serden hayatını kaybetmesine kadar ilişkiler soğuk bir havada devam etti.[24] 1897 yılında normale dönülmesinden sonraysa İstanbul'daki Iranlılar, 1905 yılında İran meşrutiyet hareketinin ilk kıvılcımlarına dek siyasal faaliyetlerden büyük ölçüde uzak durdu.[25] Şah'ın öldürülmesi, *Ahter*'in kapatılması ve Afganî'nin yaşamını yitirmesi gibi gerekçelerin yanında, babasının yerine tahta çıkan Muzafferüddin Şah'ın iktidarına selefinin son yıllarına kıyasla daha reformist başlaması, yaklaşık on yıllık süre içeride ve dışarıda Iranlı muhalifleri sessiz kalmaya itti.

Bu arada, Muzafferüddin Şah 1900 yılında gerçekleştirdiği Avrupa seyahati dönüşü İstanbul'a uğramış, burada büyük törenlerle karşılanıp özenle ağırlanmıştı. Osmanlı arşiv belgeleri ve dönemin İstanbul basını, 30 Eylül-4 Ekim 1900 tarihleri arasında İstanbul'da kalan şahın, padişahın "misafir-i hassü'l-hass"ı olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Ziyarette, padişah ile şah, iki ülke tarihinde o zamana dek görülmedik düzeyde yakın bir görüntü sunmuştu. Şah, daha Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına girdiği andan itibaren her fırsatta padişahın ülkesinde bulunmaktan ne kadar memnun ve müteşekkir olduğunu dile getirmişti.[26] Hatta 1 Ekim 1900 tarihli *İkdam* ve *Servet* gazetelerine göre, padişahı görür görmez elini öpmüştü.[27] Bu iddia şüpheli de olsa, nihayetinde iki hükümdarın bu denli yakın görünmesi İstanbul'daki Iranlıların sonraki tavırlarını etkilemiştir.

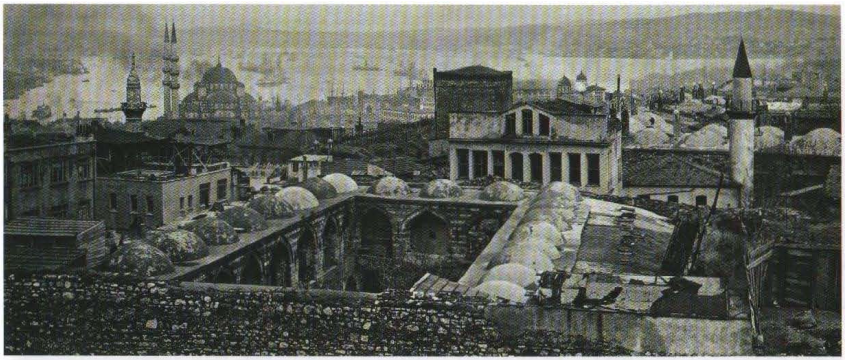
Iranlıların ülkelerinin yönetimine yönelik eleştirileri, İran meşrutiyet hareketinin hemen öncesinde ve devamında yeniden arttı. Bu dönemde İstanbul'daki Iranlılar anavatanlarında baskıdan çekinen entelektüelleri yönlendirmede oldukça başarılı oldu. Gerçek anlamda yeniden örgütlenmeleri ise 1908 yılı sonrasındadır. Haziran 1908'de, İran Meclisi'nin Muhammed Ali Şah (1907-1909) tarafından bombalatılmasından birkaç hafta sonra, İstanbul'da Encümen-i Saadet adında bir örgüt kuruldu. John Gurney tarafından "Muhammed Ali Şah'a karşı aleni ilk siyasal eylem" olarak tanımlanan bu örgütün kurucuları, Valide Han'da haftada iki kere toplanan, onu tüccar, yirmisi esnaf Iranlılardı. Bunun yanında, şehirde Farsça basın yeniden canlandırılmaya çalışıldı. Encümen-i Saadet'le aynı tarihlerde *Şems*, Haziran 1909'da *Sürûş* gazetesi kısa süren yayın hayatına başladı.[28] Tüccar grubunun sesi olan ve İran'da Rus nüfuzuna karşı çıkan *Şems*'in ilk sayılarından itibaren, takipçilere Valide Han'da toplanarak ülkelerindeki muhaliflere gönderilmek üzere yardım toplamaları çağrıları yapıldı.[29]

Diğer taraftan, İran muhalefetinin İstanbul'da oluşması zaman zaman Osmanlı yönetiminin onlardan faydalanma isteğiyle açıklanmıştır. Ayrıca, faaliyetlerine izin verilmesinin temel sebebi, siyasi çekişmelerden ötürü rakip Kaçarları zor durumda bırakmak niyetiyle ilişkilendirilmiştir. Bize göre bu yorumlar Iranlıların kendi iç dinamiklerini görmezden gelmekte veya hafife almaktadır. Osmanlı yönetimi, doğal olarak, İran iktidarına karşı elinde böyle bir koz bulundurmayı çıkarına görüyordu. Ancak, 19. yüzyılın başlarından itibaren İran'da oluşan şartlar, elli yıla yakın iktidar süren Nasırüddin Şah'ın

30 Eylül 1900 tarihli *İkdam* ve *Servet*'in ilk sayfalarında Muzafferüddin Şah'ın fotoğrafları yer almaktaydı. Ayrıca kendisinden Padişah'ın "misafir-i hassü'l-hass"ı olarak bahsedilmişti.

Büyük Valide Han'ın üstten görünümü.

beklentileri karşılayamaması ve meşrutiyet çağrılarının cevapsız kalması gibi etkenler düşünüldüğünde, hem Istanbul'da bir muhalefet oluşması hem de bunun kitlenin kendi tepkisiyle gerçekleşmesi normaldir. Bunun yanında, muhalefet içerisinde, sürgün edilmiş Iranlılar ve Valide Han çevresindeki tüccarlar öne çıkmaktaydı. Bu iki gruptan ilki zaten şah yönetimiyle uzlaşamadığı için yurtdışına çıkmış/çıkartılmıştı. Dolayısıyla muhalif eylemlerde bulunmamaları neredeyse imkânsızdı. İkinci grup ise muhalif kimliğini Iran'daki ticari çıkarlarının sarsılmaya başlamasıyla edinmişti.

Sonuç olarak, muhalefetin doğmasına zemin hazırlayan veya onu besleyenin Osmanlı yönetimi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Osmanlı yönetimleri, reel-politik davranarak, mevcut durumdan fırsat bulduklarında yararlanmıştır. Hatta bu yararlanma, 1892 yılında II. Abdülhamid'in isteği sonucu Şiî ulemadan iki yüz kişiye Afganî aracılığıyla mektup gönderilmesi örneğinde görüleceği üzere, zaman zaman yakınlaşma arayışıyla gerçekleştirilmiştir.[10] Ancak bu tarz girişimlerin etkisi de oldukça sınırlı kalmıştır. Bunun yanı sıra, İran rejimine karşı hangi düşünce içinde olurlarsa olsunlar (muhalif veya destekçi), Osmanlı topraklarında, özellikle de imparatorluğun başkentinde Osmanlı halkı ve idarecileriyle kaynaşan Iranlılar, iki devlet arası ilişkilerin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu kişilerin varlığı ticaretin gelişmesinde, önyargıların kırılmasında ve karşılıklı kültür alışverişinde etkili olmuştur.

DİPNOTLAR

1 Bruce Masters, "The Treaties of Erzerum (1823-1848) and the Changing Status of Iranians in the Ottoman Empire", *Iranian Studies* 24 (1-4) (1991): 3.

2 Charles White, *Three Years in Constantinople; or, Domestic Manners of the Turks in 1844*, c. 1 (Londra: Henry Colburn Publishers, 1846), s. 220-221.

3 Erika Glassen, "Muharram Ceremonies (Azadari) in Istanbul at the end of the XIXth and the beginning of the XXth Century", *Les Iraniens de Istanbul*, ed. T. Zarcone ve F. Zarinebaf-Shahr (Paris, Tahran, Istanbul: IFEA/IFRI, 1993), s. 114-115; Han Melik Sasani, Istanbul'daki Iranlıların bu kazanımlarının, Sipehsalar Hacı Mirza Hüseyin Han ve Hacı Mirza Sefa sayesinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Sasani'ye göre, özellikle Sipehsaların kudreti sayesinde, tıpkı Iran'daki gibi ağıt yakma meclisi toplama imkânı elde edilebilmişti. Han Melik Sasani, *Payıtahtın Son Yıllarında Bir Seğir*, çev. Hakkı Uygur (Istanbul: Klasik, 2006), s. 85.

4 Fariba Zarinebaf-Shahr, "Diaspora in Ottoman Turkey", *Encyclopædia Iranica*, ed. Ehsan Yarshater, c. 7 (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 1996), s. 373.

5 II. Abdülhamid döneminde iki ülke ilişkilerini inceleyen bir çalışma için bkz. Akın Kiren, *II. Abdülhamid Dönemi Pan-İslâmist Uygulamaları Ekseninde Osmanlı-İran İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi, 2017.

6 Gökhan Çetinsaya, "Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Osmanlı-İran İlişkileri", *KÖK Araştırmalar Osmanlı Özel Sayısı* (Ankara: KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 2000), s. 13.

7 Tsutomu Sakamoto, "Istanbul and the Carpet Trade of Iran since the 1870's", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 214.

8 Sasani, *age*, s. 74-79.

9 Celal Metin, *Emperyalist Çağda Modernleşme: Türk Modernleşmesi ve Iran (1800-1941)* (Ankara: Phoenix, 2011), s. 200.

10 *Age*, s. 203.

11 Iranlıların 18. yüzyılın ortalarından itibaren kullanmaya başladığı Büyük Valide Han, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra da 1931 yılına kadar Iranlılara ikametgâh olarak hizmet vermişti. Bu sene, valiilik tarafından ikamet amaçlı kullanılamayacağına dair karar alınmasıyla, yalnızca ticarethane ve imalathanelere ev sahipliği yapmaya başladı. Ayrıca, hanın yönetimi 1940'ların sonuna kadar Iran kökenli odabaşıların elinde kaldı. Bkz. Ayşegül Baykan, Z. İ. Boynudelik, B. Sevingen ve B. Uluoğlu, *Tarihi Belleğimiz İçinde Büyük Valide Han* (Istanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), s. 49, 95.

12 Reşat Ekrem Koçu, "Büyük Valide Hanı", İstanbul Ansiklopedisi, c. 6 (İstanbul: Istanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1963), s. 3309.

13 Ancak yine de bu merasimlerin özellikle kama ve zincir vurmak gibi şiddet içeren yönlerinin, Istanbul'daki Iranlıların tamamı tarafından desteklenmediği hatırlatılmalıdır. Sasani, şehirde yaşayan Iranlı yenilikçilerin bu durumdan utanç duyduklarını ve insanların dini duygularından dünyevi amaçlar için faydalanılması olarak gördüğü bu yönteme kendisinin de karşı olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Sasani, *age*, s. 17, 85-86.

14 Metin, *age*, s. 202.

15 Bu belgeyi tercih etmemizin sebebi, belgede matbaanın sahibi olarak Tahir isminin geçiyor olmasıdır. Bahsedilen bu şahsın *Akhter* gazetesinin sahibi Aga Muhammed Tahir Tebrizi olduğu açıktır. Bkz. BOA MF.MKT., 173/66, 22 Zilhicce 1310 (7 Temmuz 1893).

16 Bkz. Baykan, *age*, s. 55-59.

17 Büyük ihtimalle *Akhter*'den birkaç yıl önce İstanbul'da Iran kökenliler tarafından *Türkistan* adında bir gazete daha yayımlanmıştı. Ancak bu gazete hakkında pek bir şey bilinmemektedir. Anja Pistor-Hatam, "The Persian Newspaper Akhtar as a Transmitter of Ottoman Political Ideas", ed. *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 141.

18 Agm, s. 142.

19 Nikkie R. Keddie, *Qajar Iran and the Rise of Reza Khan: 1796-1925* (Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 1999), s. 45.

20 Metin, *age*, s. 209.

21 Tütün protestoları sırasında *Akhter*'in etkisi için bkz. Hitoshi Suzuki, "Iranians in Istanbul and the Tobacco Protest", *Journal of Asian and African Studies* (1986): 143-175; Idem, "A Note on the Jan. 20, 1891 Akhtar Article Concerning the Persian Tobacco Concession", *Annals of the Japan Association for Middle East Studies* 1 (1986): 310-331.

22 Edward G. Browne, *The Press and Poetry of Modern Persia* (Cambridge, University Press, 1914), s. 18.

23 Pistor-Hatam, *age*, s. 141-142.

24 Kiren, *age*, s. 217-221.

25 Metin, *age*, s. 232.

26 İkdam, sayı 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 30 Eylül / 1-2-3-4-5 Ekim 1900: *Servet*, sayı 837, 838, 839, 840, 841, 842, 30 Eylül / 1-2-3-4-5 Ekim 1900; *Tercüman-ı Hakikat*, 30 Eylül / 1-2-3-4-5 Ekim 1900.

27 İkdam, sayı 2248, 1 Ekim 1900, s. 2; *Servet*, sayı 838, 1 Ekim 1900, s. 3.

28 John Gurney, "E.G. Browne and the Iranian Community in Istanbul", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 165-167.

29 Fariba Zarinebaf-Shahr, "The Iranian (Azeri) Merchant Community in the Ottoman Empire and the Constitutional Revolution", *Les Iraniens d'Istanbul*, s. 210-211.

30 Cemaleddin Afgani ve yanındakiler aracılığıyla Şiî ulemaya mektup gönderilmesi hakkında bkz. Nikki R. Keddie, "The Pan Islamic Appeal: Afghani and Abdülhamid II", *MES* 3/1 (Ekim 1966), s. 64; Mangol Bayat-Philipp, "Mirza Aqa Khan Kirmani: A Nineteenth Century Persian Nationalist", *Towards a Modern Iran: Studies in Thought, Politics and Society*, ed. Elie Kedourie and Sylvia G. Haim (Totowa, New Jersey: Frank Cass, 1980), s. 68.

ANTEP'İN GAYRİ RESMÎ TARİHİ*

ÜMİT KURT

Farklı bölgelerden sürgün edilen Ermeniler için bir çeşit transit bölge olagelen Antep'te tehcir Anadolu'nun diğer vilayetlerindekine göre oldukça geç bir tarihte başladı. Bunda, Antep Mutasarrıfı Şükrü Bey ve kazanın askerî komutanı Hilmi Bey'in tehcir kararına karşı olmasının payı vardı. Öte yandan, idarecilerin bu tutumuna rağmen, özellikle şehrin ileri gelenlerinden Ali Cenani ve Fadıl Beyler Ermeniler aleyhine çalışmalar yaparak, merkezi sürgün konusunda ikna etmeye yönelik büyük çaba sarf etmişti.

Antep Ermenilerinin tehcir edilmesi süreci Anadolu'nun diğer vilayetlerinde yaşayan Ermenilere göre oldukça geç bir tarihte başlar: 30 Temmuz-1 Ağustos 1915.[1] Ama Antep, bu tarihe kadar bilhassa Zeytun, Maraş, Sivas, Elbistan, Gürün ve Furnuz gibi bölgelerden sürgün edilen Ermeniler için bir çeşit transit bölge olagelmiştir. Ermeniler burada bulunan Akçakoyun ve Katma tren istasyonlarından Halep'e gönderilir; dolayısıyla Antepli Ermenilerin yaşanacaklardan haberi vardır. Zaten 3 Mayıs 1915 tarihinde şehre 300 kişilik bir Ermeni sürgün kafilesi gelir. Tamamı kadın ve çocuklardan oluşan ve Zeytun'dan gelen bu sürgünler, Antep'ten 15 dakika uzaklıkta bulunan ve Kavaklık olarak bilinen bir alanda bekletilirler. Sürgünlerin şehre doğru yaklaşabilmesi veya onlara yardım etmek için jandarmalara rüşvet ödemek gereklidir. Gece olduğunda burada bekletilen sürgünler saldırılara maruz kalır ve sahip oldukları varlıklar talan edilir; soyulurlar. Temmuz ayının son haftasına kadar gelmeye devam eden bu kafilelere yönelik saldırıları Nisan 1915'in sonunda şehre gelen Teşkilat-ı Mahsusa'nın gedikli, rütbeli üyelerinden ve çete başlarından Ali Bey organize eder.[2]

Antep'in Temmuz sonuna kadar tehcir edilecek bölgelere dahil olmamasında, Antep Mutasarrıfı Şükrü Bey ve kazanın askeri komutanı Hilmi Bey'in bu karara karşı olmasının payı vardır.[3] Zaten bu tablo da bize, soykırım sürecinde merkez ile yerel idareciler arasında mutlak bir uyum olmadığını açıkça gösterir. İdarecilerin bu tutumuna rağmen, özellikle şehrin ileri gelenlerinden Ali Cenani ve Fadıl Beylerin Mart 1915'ten itibaren Ermeniler aleyhine çalışmalar yapmaya ve merkezi sürgün konusunda ikna etmeye yönelik büyük çabaları vardır.[4] Hükümete, "Ermenilerin burada camilere saldırmak, Türkleri öldürmek, kadınlara tecavüz etmek ve Türklere ait evleri yakıp yıkıp, talan etmek için hazırlıklar" yaptıklarına dair telgraflar çekerler. Bunun üzerine Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, yardımcısı Fahri Paşa'yı durumu yerinde tetkik etmesi için bölgeye gönderir. Fahri Paşa ise telgraflarda geçen olayları doğrulayacak hiçbir delile rastlanmadığı raporunu verir.[5]

Temmuz ayının sonuna doğru İttihat ve Terakki'nin Halep Kâtip-i Mesulü Cemal Bey, Antep'e gelir. Zaten gönderilmesindeki amaç da şehrin tanınmış ve muteber kişilerini İstanbul'un Antep'teki Ermenilerin sürgün emrini alması için rica etmeleri husu-

Antep Harbi'nde bomba yapım atölyesinde çalışan Ermeniler.

Makalede kullanılan bütün fotoğraflar Nurhan Becidyan'ın özel arşivinden alınmıştır. Kendisine teşekkürederiz.

Ermeni tarih yazımında "Antep'in Kahramanca Savunulması" olarak tarif edilen Antep Harbi'nde cephede savaşan Ermeni kadınlar.

sunda ikna etmektir. Bu çabalar sonuç verir ve 29 Temmuz'da İstanbul tehcir emrini alır. Şehirde toplanan İttihatçılar, hemen Antep'ten gönderilecek ilk Ermenilerin listesini hazırlar. Bu sırada, Antep Ermenilerinin tehcir edilmesine direnen Mutasarrıf Şükrü Bey ve askeri komutan Hilmi Bey istifa eder. 30 Temmuz'da sürgün emri "kazanın tellalı" tarafından duyurulur. 1, 4, 8, 11, 13 Ağustos 1915'te içinde büyük ölçüde Antepli Gregoryen Ermenilerin bulunduğu toplam altı konvoy sürgün edilir.[6] Bunları Eylül 1915'te Katolik Ermeniler ve Aralık 1915'te de Protestan Ermenilerin tehciri takip eder.[7] Antep'te yerel idari, siyasi ve sivil aktörler Ermenilerin sürgün edilmesi adına merkezi idareden çok daha cevval ve işgüzar bir biçimde hareket ederler. Burada bilhassa iki yerel aktörden bahsetmek gerekir: Bunlardan biri Antep Mebusu ve Antep İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucusu, üyesi ve reisi olan Ali Cenani, bir diğeri ise Ermenilerin tehcir edilmesine her daim karşı çıkan ve karar alındıktan sonra istifasını veren Antep mutasarrıfı Şükrü Bey'in yerine atanan Ahmed Bey'dir.

Ali Cenani ve Ahmed Bey, hem Antep Ermenilerinin topyekûn tehcir edilmesi sürecinde aktif rol alır, hem de toplumun büyük bir kesimini bu sürece dahil eder ve bölgedeki yerel unsurları da harekete geçirirler. Antep Ermenilerinin sürgün edilmesinden sonra da, geride bırakmak zorunda kaldıkları mal, mülk ve bütün servetin el değiştirmesi ve talan edilmesi sürecinde de en önde yer alırlar. Özellikle Ahmed Bey, yerel aktörleri Ermenilerden kalan malların ve mülklerin kendilerinin olacağı garantisiyle bu sürece dahil eder. 15.000'e yakın Ermeninin mallarına el koymak amacıyla bir yürütme komitesi bile oluşturulur. Bu komiteyi temsilen şehrin ileri gelenlerinden Debbağ Kimazade, Nuribeyoğlu Kadir ve Hacıhalilzade Zeki, Der Zor'a giderler.[8] Mallarına konmak istedikleri Antep Ermenilerinin içinde bulundukları koşulların onların Antep'e geri dönmesini ve hayatta kalmalarını imkânsız kılacağını kendi gözleriyle görüp emin olmak isterler. Der Zor'dan döndükten sonra ise mal paylaşımını hızlandırırlar.

Aralık 1918 ve Ocak 1919 itibariyle sürgünden sağ kurtulabilen Antep Ermenileri bölgeye geri dönmeye başlar; ancak dönmeyenler de vardır. Antep'e dönenler arasında Antepli olmayan Ermeniler de mevcuttur. Bilhassa Sivas, Kayseri ve Erzurum Ermenileri de daha güvenli buldukları bu şehre yerleşirler.[9] Milli mücadele döneminde Antep

Antep Harbi'nde Fransızlar ve Ermeniler tarafından tahrip edilen Eyüpoğlu Camii.

Antep Harbi'nde Ermeni mahallelerini korumak için duvar ören Ermeni gençler.

ilk önce Halep'te General Allenby kumandasındaki bir askerî birlik tarafından Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak 17 Aralık 1918'te işgal edilir.[10] 23 Ocak 1919'da işgal kuvvetlerinin başındaki General McAndrew, Ermenilerin tehciri ve mallarının talan edilmesine aktif olarak katıldıkları ve bu süreçte halkı galeyana getirdikleri gerekçesiyle yerel memurlardan muhasebeci Nesim, Defter-i Hakani memuru Eyüp Sabrı, Evkaf memuru Hakkı, Antep İttihat ve Terakki Cemiyeti ikinci reisi Taşçızade Abdullah, *Antep Haberleri* gazetesi sahiplerinden Kâhyazade Hüseyin Cemil Göğüş, Mennanzade Mustafa, Imamzade Mustafa, Incozade Hasan, Patpatzade M. Bahtiyar ve Urfa'dan gelen Dişikırıkoğlu Hulusi gibi şehrin önde gelen bazı elitlerini tutuklattırır.[11] Amerikan Koleji'nde bir süre tutulan bu kişiler 2 Mart 1919 tarihinde yargılanmaları yapılana kadar Mısır'a sürgüne gönderilir.[12]

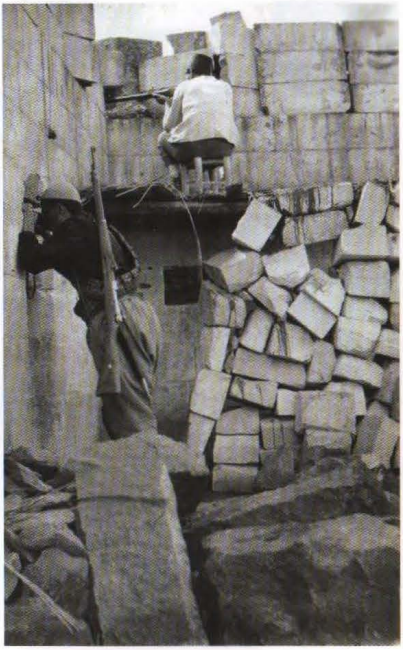
Antep'e geri dönen Ermenilere, İngilizler eliyle evleri ve mülkleri iade edilmeye başlanır. Zaten bu dönemde İttihat ve Terakki hükümetinin çıkarmış olduğu Ermenilere ait taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini düzenleyen emval-i metruke kanunları iptal edilmiş ve malların iadesi sürecine ilişkin birtakım hukuki mevzuat da düzenlenmeye başlanmıştır.[13] Buna karşılık, Antep'te Heyet-i Temsiliye isimli bir "işgal karşıtı" örgüt ortaya çıkar. Bu örgüt etrafında şekillenen direniş hareketine üye olan birçok kişi, Ermenilerin sürgün edilmesi sürecine dahil olmuş ve Ermenilerden kalan birçok gayrimenkul mal ve mülke sahip olmuş Antep'in tanınmış yerel elitleridir. Fakat İngilizler, mülklerin iade sürecini ağırdan alınca, İngilizlere karşı örgütlü ve silahlı bir direniş olmaz. Hatta Anteplilerin İngilizlerin işgalinden memnun oldukları bile söylenebilir.

"Vrej" (İntikam) isimli, Ermenilerin Antep Harbi'nde kullandıkları top.

Anteplîler için esas işgal Kasım 1919'da başlar, çünkü İngiliz işgal kuvvetlerinin yerini alan Fransız askerî kuvvetlerinin arasında Ermenilerden müteşekkil bir tabur asker vardır. Ermenilerin şehre ayak basmasıyla birlikte Ermeniler ve Müslümanlar arasında gerilim tırmanmaya başlar; zira işgal güçleri Anteplîler için artık Ermenilerdir. Ayrıca İngilizlerin ağırdan aldığı mülklerin iadesi işini Fransız işgal kuvvetleri hızlandırır. Ermenilerin şehre gelişiyle, örgütlü bir grup ve bu gruba destek olan yerel eşraf Ermenilerin sürgünü sırasında elde ettikleri mülklerin ve servetin bu şekilde ellerinden gideceğini elbette ki anlamıştır. Bu sebeple, Anadolu'da başgösteren millici kuvvetlere maddi ve lojistik destek vermeye ve Antep'te silahlı ve örgütlü bir direnişe karar verir-

Antep savunmasında yer alan Ermeni savaşçılar.

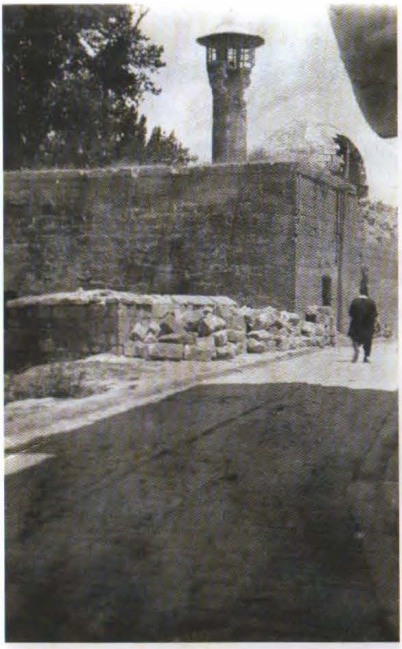
ler. Halbuki söz konusu yerel eşraf, o ana kadar millici kuvvetlere desteğini esirgemiş ve hatta İngiliz işgalinden memnun bir tavır sergilemiştir. Dolayısıyla resmî tarih yazımının Antep-Fransız harbi olarak anlattığı ve Antep'e "Gazi" unvanı veren bir kahramanlık destanı olarak sunulan savaşın özü, aslında Ermenilerin bir daha buraya dönmesini imkânsız kılmak, şehirdeki Ermeni varlığını ortadan kaldırmak saikiyle verilen bir "mücadele"dir.

Antep'te Ermenilerin sürgünü ve imhasına aktif olarak katılan isimlerin birçoğu önde gelen yerel eşrafa mensup kişilerdir. Bu kişilere ilave olarak, diğer askerî ve sivil memur/bürokrat kadrosu ve son olarak sivil halk bu eylemlerde fail olarak yer alır. Yani faillerin çoğu üst sınıflardan isimlerdir. Cumhuriyet'le birlikte bu kişiler ya bu konumlarını korur ya da daha da yükselirler. Örneğin daha önce de ismini zikrettiğimiz Ali Cenani, 1915-1921 arası bütün süreçlerde yer alırken, "millî mücadele" dönemi başladığında ve Büyük Millet Meclisi kurulduğunda mebus olur. Cumhuriyet kurulduktan sonra da Mustafa Kemal'e oldukça yakın biri olarak Meclis'teki yerini korur ve 1924'teki hükümetin ticaret bakanı olur. Halbuki biliyoruz ki, kendisi aynı zamanda Malta sürgünlerindendir.

Aynı şekilde taltif edilen isimlerden bir diğeri de Mehmet Yasin Sani Kutluğ'dur. Yasin Bey, Antep Ermenilerinin sürgünü döneminde konvoyların başındaki kişidir. Görevi, Antepli Ermenilerden müteşekkil sürgün konvoylarını Akçakoyun Tren İstasyonu'na kadar güvenli bir şekilde getirmektir. Ancak kendisi, yol boyunca Ermenilerin maruz kaldığı bütün katliam, talan, hırsızlık, cinayet ve tecavüz eylemlerine seyirci kalır.[14] Soykırımda Antep'ten ailesiyle birlikte sürgün edilen ve iki yıllık sürgün hayatını günlüğüne not eden Krikor Boğaryan günlüğünde Yasin Bey'den

Ermenilerin kendi semtlerine savunma amacıyla inşa ettiği duvarlara tüp taşıyan, genç Ermeni savaşçılar.

Eyüpoğlu Camii'nin yandan görünüşü.

hassaten bahseder. Onun elindeki kırbacıyla sürgünleri nasıl dövdüğünü, Akçakoyun İstasyonu'ndan tren vagonlarına yerleştirilen Ermenilerin eşyalarını nasıl ele geçirdiğini anlatır. İşte Yasin Bey, 1921'de Büyük Millet Meclisi'nde Antep mebusu olarak yer almıştır. Yine Cumhuriyet kurulduktan sonra da Meclis'te ilk dönemde Antep mebusu olarak bulunmuş ve ayrıca El Cezire İstiklal Mahkemesi üyeliği de yapmıştır.[15]

Ermenilerin 1921-1922'de Antep'i tamamen terk etmesiyle birlikte, onlardan kalan evler, tarlalar, arsalar ve diğer gayrimenkul mülkler çok cüzi miktarlarla satılır. Daha doğrusu bu mülkler, şehirdeki Ermenilere ve Fransızlara karşı verilen mücadelede yararlılık gösterenlere, semt kumandanlarına ve harbe iştirak edenlere verilir. Hatta bu harbe katılıp, savaşan, mücadele eden ve kendini bu anlamda gerçekten "Antepli" olarak gören bazı yerel unsurlar ile harbin başında Antep'i terk eden ve hiçbir yararlılık göstermeyip, Ermeniler ve Fransızlar şehri boşalttıktan sonra gelip Ermenilerden kalan mal ve mülklere konan diğer eşraf arasında çatışmalar ortaya çıkar. Açık bir mal mülk kavgası yaşanır. Yani neredeyse 1919-1921 arasındaki bütün bir yerel Antep tarihini bu minvalde okumak mümkündür.

Resmî Türk tarih anlatısının mikro ölçekte somutlaştığı yerlerden biri de Antep'tir. Ayntap'tan Aintab'a, Aintab'tan Antep'e ve en son haliyle ise resmî Türk tarih yazımının uygun gördüğü biçimde Gaziantep'e evrilen bir şehrin hikâyesinden bahsediyoruz. Anteplilik kimliği oluşturulurken ve Antep Gaziantep'e dönüştürülürken aynı zamanda Antep'e bir Türk ve Sünni şehri olma vasfı da kazandırılmıştır. Aslında bu bir kimlik yaratım ve inşa sürecidir. Bu inşa sürecinden hem şehrin bizatihi kendisi hem bu şehrin maddi ve manevi çehresini oluşturan tarihsel aktörler de etkilenmiştir.

Esas itibariyle ulusal tarih veya resmî tarih anlatısı kendi tarihini "oluştururken" unutulması ve unutturulması gereken bazı olayları rafa kaldırır, yeni aktörler yaratır ve yeni bir rejim için, yeni bir toplum tasavvuru yaratmak adına bazı kişileri ise unutturur, önemsizleştirir. Ulusal düzeyde inşa edilen bu anlatının yerel düzlemde de tezahürleri ve alıcıları mevcuttur. Türk ulusal tarih yazımı da aynı zamanda bir kimlik inşa sürecidir ve bu süreçler atbaşı gitmiştir. Yaratılan bu kimliği tanımlayan iki mümeyyiz vasıf vardır. Bunlardan biri Türk olmak yani Türklük, diğeri ise Sünni bir İslam inancı yani Sünni Müslüman bir topluluğa mensubiyettir. Bu tarih ve kimlik inşası yerelde de karşılığını bulmuştur. İşte Antep'in tarihi de esasında yukarıda bahsi geçen büyük tarih anlatısına ve bu anlatının inşa ettiği kimliğe bağlı olarak bizatihi bu kimliğin yaratıcıları ve kimliğe mensup yerel *literati* tarafından kaleme alınmıştır.

Bu *literati*'ye göre Aintab, "...gerek ekonomik, gerekse etnik yapısı bakımından tipik bir 'Türk' kenti idi... Türk gelenek ve töresini bozmadan yenilemiş ve Arap etkisinde kalmadan azınlıkları da kültürel açıdan baskı altında tutmuştur."[16] Ancak bu anlatıda eksik olan son derece önemli toplumsal aktörler vardır.

Ermenilerin kendi semtlerine savunma amacıyla inşa ettiği duvarlara taş taşıyan Ermeni genç kızlar ve çocuklar.

Ermenilerin, Antep savunmasında teşkil ettiği Ermeni Ulusal Birliği üyeleri.

Söz konusu aktörler uzun bir tarihsel zaman diliminde Antep'in tarihsel dokusuna, rengine ve iklimine önemli katkılar sağlamış; şehrin aslında kimliksel zenginliğinin bir zamanlar sembolü olmuş ve bu şehrin politik, ekonomik, dinsel ve sosyokültürel altyapısı başta olmak üzere bütün tarihsel katmanlarının teşkilinde başat ve ilerici bir rolde olmuştur.

İşte bu aktörlerden biri ve belki de en önemlisi Antep'in Ermenileridir. Bahsi geçen yerel *literati*'nin mikro ölçekte yazdığı "resmi Antep tarihi yazımında" Antep Ermenileri "hain", "düşman" ve "zararlı unsur" olarak tasvir edilmiştir.[17] Bu tarih yazımına göre "hain" Ermeniler önce İngilizler ve daha sonra Fransızlarla işbirliği yapmış ve Anteplileri "sırtından bıçaklamış"tır.

1 Nisan 1920'de başlayıp, Fransızların Antep'i Aralık 1921 itibariyle boşaltmasıyla sona eren Antep harbine dair Türkçe yazılmış mebzul miktarda kaynak bulunmaktadır. Üstelik şehrin bu döneme ilişkin tarihini bizatihi bu döneme şahitlik edenler ve Antep harbine iştirak edenler yazmıştır. Harbin nasıl başladığı, geliştiği ve nihayete erdiği bütün tafsilatıyla bu kaynaklarda anlatılmıştır. Ancak, burada eksik olan "karşı taraf", "düşman ve ihanet eden taraf" olarak tasvir edilen Ermeni anlatısıdır. Bu anlatıların başlıcaları Kevork Barsumyan'a ait *Badmutyun Aintabi H.H. Dashnaksutiun 1898-1922* [History of the Aintab Armenian Revolutionary Federation 1898-1922];[18] A. Gesar imzalı *Aintabi Koyamardi* [Aintab Self-Defense][19] ve Nerses Babayan'ın Ermenice kaleme aldığı

Antep savunmasında Ermeni savaşçılara çukur kazarak yardım eden genç Ermeni kadınlar.

Antep Harbi'nde bomba yapım atölyesinde çalışan Ermeniler.

ve oğlu Yervant Babayan tarafından İngilizceye tercüme edilen *Pages from my diary/Archpriest Der Nersès Babayan*[20] başlıklı çalışmalardır.

Tıpkı, Ali Nadir Ünler'in *Antep Savunması* ve Lohanizade Mustafa Nurettin'in, *Gazi Antep Savunması* kitaplarında olduğu gibi bu üç anlatıda da Antep harbinin bütün veçheleri ele alınmış, 1 Nisan 1920 ve Aralık 1921 itibariyle vuku bulan bütün olaylar etraflıca kaydedilmiştir. Zira her üç yazar da bahsi geçen her iki yazar gibi bu harpte aktif olarak yer almış

Defolun[21]

Son zamanlarda bütün gazetelerde Küçük Asya ve Trakya'da yapılan vahşetler hakkında genişçe makaleler yazıldı. Her Türk ve inançlı (Müslüman) bu gaddarlıkların Yunanistan'da bizim inançlı kardeşlerimize yapıldığını anladığında, onun yüreği Rumlara ve Ermenilere karşı nefretle dolar. Bir Türkün, bir Müslümanın bu iki nankör milletin yüzünü görmek ve onlarla birlikte yaşamak istemesi mümkün değil.

Bunlar, Büyük Fatih'in adaletiyle ve lütufkarlığıyla, saygıdeğer şeyhülislam ve dini bütün sultan gibi yüzlerce Osmanlı sultanlarının âlicenaplığını ve takdirini hak etmişlerdi; fakat bu onların faaliyetlerini durdurmaya yeterli olmadı, bizim en büyük talihsizliğimiz, bizim kişisel ve manevi güzelliklerimizi yok etmeleri oldu.

Geçen yıllar ve uzak diyarlar hakkında konuşmayacağım. İşte Antep ve Gazi Anteplıler.

Biz milletimizin bağımsızlık meselesini halletmek için şanlı mücadelemize hazırlandığımız sırada, Ermeni komşularımız –burada özellikle ifade etmek isterim– birtakım örgütlerle çeşit çeşit entrikalar tezgâhladılar. Şehirde bomba atanlar ve on, on beş gün bütün cephelerinde, kendi yerlerinde göstermiş oldukları faaliyetler gibi.

Halep'ten, Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) çeşitli yerlerinden kaşık satmak, at kesmek, saraçlık yapmak, kürkçülük yapmak için memleketimize gelen ve Türkün ekmeğiyle ve âlicenaplığıyla gelişen, Türkün parasıyla zenginleşen, görkemli binalara, büyük hanlara, dükkânlara, bağlara ve bahçelere sahip oldular...

Kendileri şehrin en çok kazanan kesimleri olmalarına, her türlü ticaretin büyük bölümünün kendilerinde olması, bütün zanaatkârların kendilerinden olmasına, eğitim kurumlarına, nihayetinde her şeye sahip olmalarına rağmen Türk yurdu üzerinde Türke düşmanlık yapmadan bir an bile durmadılar.

Küçük Asya'nın diğer yerlerinde mukim Rumların ve Ermenilerin farklı koşullar altında yaşaması mümkün mü?

Buna karşın Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Adana bölgesinde, demiryolu boyunca imha edilmedik bir pislik kalmadı.

Yunan ordusuna gönüllü yazılarak bizim askerimize karşı taarruz edemeyen bu bölgenin Ermenileriydi.

İzmir'i yakan Ermeniler değil miydi? Sonunda Adana'yı yakanlar kimlerdi? Silahları, bombaları, askeri malzemeleri ne için hazırlamışlardı? Bu adamlar ne yapmak istiyorlardı? –Sorun Avrupa'ya– gün boyu "azınlıkların hakları" sloganını atanlara.

Şimdiye kadar hangi Türk, hangi Müslüman kendi vatanında adil ve eşit haklara sahip oldu Türkiye'de bulunan Ermenilerin sahip olduğu kadar? Onlar değil miydi Hindistan'dan inançlı kardeşlerimizi kurbanlık koyun gibi toplayan ve kutsal vatanı yok etmek, kendi kardeşlerini kendi elleriyle öldürmek için bizim karşımıza getirenler.

Haydi, Ermenilere soralım. Genel savaşa kadar bir Ermeninin silahı alındı mı? Hangi Ermeni savaşa gönderildi?

Ve Türkün bahtsız çocuğu annesinin kucağından mezara kadar omzunda silah kendi vatanını korudu, namusunu ve varlığını korumak için kendisini feda etti.

Onlar memleketin içinde geliştiler, tüccarlık yaptılar, zengin oldular; ama fedakâr Türk çocuğu ailesinden, mutluluğundan ve her türlü rahatından vazgeçti, anavatanının bir sınırından diğer sınırına devamlı severek koştu.

Genel savaşta Kafkasya ve Gazze cephelerindeydi. Düşman toplarının yeterli olmadığını gördükten sonra yine o Ermeniler kendi silahlarıyla bizi iki ateş arasında bıraktı. Ve eline fırsat geçtiği anda yüzde doksanı düşman tarafına geçmedi mi? Rus kuvvetleriyle birlikte neler yapmadılar!

Bir kez daha soruyorum azınlıkların haklarını konuşan bir Avrupalıya: Dün ve bugün Girit'te ve Mısır'da katledilen, öldürülen, tutuklanan bizim inançlı gençlerimizi düşünüyor mu? Niçin Trakya'da köylerin yakılmasının, çocukların kırılmasının, yaşlıların süngülenmesinin engellenmesine gayret göstermiyorlar? Niçin oraya, Millî Taşnaksutyun olarak anılan Hoçlu ordusunun üzerine asker göndermiyorlar?

O yaldızlı konuşmalara inanan bir Türkün bulunduğunu asla düşünmüyorum. Türk kendi bağımsızlığını kendi kanıyla, kendi birliğiyle ve kendisinin emsalsiz kararlığıyla korudu. Türk ölmeyecek! Sadece, Türkün kendi düşmanını bilmesi gereklidir. Bir daha asla, beslediğimiz kargaların gözlerimizi oyacağı kadar rehaveti onlara göstermeyiz.

Onlar, Rumlar ve Ermeniler için bu vatan hiçbir zaman nimet olmadı. Onların sahipleri kendilerine kucak açtı. Amerika milyonlarcasını korudu, onlara boş kalan verimli toprakları sundu. Onlar azınlıkları sever, haydi onların kucağına, haydi biraz da onları deneyin.

İçişleri Bakanı Ferit Bey'in son açıklaması, büyük bir hakkaniyetle, büyük bir dürüstlükle ve aynı zamanda iyi düşünülüp taşınılmış bir önergeydi. Kesinlikle mübadelenin yapılması gerekmekteydi, aynı zamanda azınlıklar meselesi Büyük Millet Meclisi'nin görevidir. Haydi, Doğu'yu rahat bırakın.

Tekrarlıyorum. Biz Ermenilerle birlikte yaşamak istemiyoruz. Haydi onları da biraz rahatsız edelim. Başsız minarelerimizden, kolsuz, ayaksız gazilerimizden utanalım. Haydi, onları Avrupa'nın merhametten yoksun gözlerine sokalım; bizden şefkat bekliyorlar.

Biz gençlerimizi istiyoruz, onların vatanı ele geçirmelerini istiyoruz. Biz onlarla birlikte yaşıyoruz. Türk yurdunun temiz havasını Türk ve inançlı ciğerler solumalı.

Abdestsiz ayak Türkün anavatanının toprağına ayak basmamalı. Türkün cennet vatanında sadece ezan sesi yankılanmalı.

Onlar Avrupa'da, Amerika'da kendi canlarıyla, kiliseleriyle, haçlarıyla özgür ve rahat yaşasınlar, gelişerek, büyüyerek; lakin sadece bizden uzak olsunlar.

Z.Y.

ve Ermenilerin savunma hattında önemli görevler üstlenmiştir.

Bu tarihsel tanıklıklar ve anlatılar bize "farklı" ve "alternatif" bir perspektif sunmaktadır. Daha da önemlisi "mağdur"un dilinden ve sesinden Antep harbini aksettirmektedir. Pek tabii bu aktarımların tam anlamıyla "sahih" olduğu iddiasında değiliz. İlaveten, bilhassa Gesar'ın Ermenilerin Antep savunmasını anlatırken kullandığı dilin ve zihin dünyasının bir hayli milliyetçi olduğunu da söylemek mümkündür. Ancak bu durum eserin tarihsel önemine ve değerine halel getirmez.

Buradaki kilit nokta aynı tarihte, aynı coğrafyada aynı faillerin yer aldığı, aynı olayların nasıl "anlatıldığı" ve "aktarıldığı"dır. Şimdiye kadar Antep Harbi'ne ilişkin anlatılanlar ve aktarılanlar oldukça milliyetçi bir yelpazede kalmış, olaylar milliyetçi ve hamasi bir dil üzerinden "kurgulanmış" ve epik bir "Antepli Türklerin onurlu ve haklı mücadelesi" söyleminden öteye gidememiştir. Bu diskuru yapı-bozuma uğratmak ve hikâyenin diğer tarafını da hakkıyla ortaya koymak ve eleştirel bir okumaya tabi tutmak tarihçiliğin olmazsa olmazıdır.

ÜMİT KURT
HARVARD ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ÇALIŞMALARI MERKEZİ (CMES)

DİPNOTLAR

* Bu makalenin yazım sürecindeki emeği ve katkılarından dolayı Murad Uçaner'e teşekkür borçluyum.

1 BNu (Bibliotek Nubar)/Fonds A. Andonian, P.J. 1/3, file 4, Aintab, "The Deportation of Armenians in Aintab", s. 7; Krikor Boğaryan, *Orakrutyun darakiri gyanki* [Sürgün Hayatının Günlüğü], *Taşhasbaa Turke. Vgaytyunner kaşhadz hraşhkov pŗşvadzneru zruytyneren* [Soykırımcı Türk: Mucize eseri hayatta kalan Ermenilerin anlatılarından müteşekkil olan tanıklıklar] (Beyrut: Shirag, 1973), s. 122; 126-29; Elie H. Nazarian (der.), *Badmakirk Nazarian Kertasdani (1475-1988)* [Nazarian Ailesi'nin Tarihi, 1475-1988] (Beyrut: Zartonk, 1988), s. 184; Kersam Aharonyan, *Hushamadian Medz Yeghernı* [Büyük Suç'un Hatıratı] (Beyrut: Atlas, 1965), s. 46; Kevork Barsumyan, *Badmutyun Aintabi H. H. Dashnaksutiun 1898-1922* [Antep Ermeni Devrimci Federasyonu'nun Tarihi 1898-1922] (Halep: Tigris, 1957), s. 204; Sebouh Aguni, *Milion mı Hayeru Çarti Badmutyunı* [Bir Milyon Ermeninin Katledilmesinin Tarihi] (Constantinople: H. Asaduryan Vortik, 1920), s. 311; M. Arzumyan, *Hayasdan, 1914-1917* [Ermenistan, 1914-1917] (Erivan: Hayasdan, 1969), s. 438.

2 BNu/Fonds A. Andonian, P.J. 1/3, file 4, Aintab, 'The deportation of Armenians in Aintab', s. 5.

3 Aguni, *Milion mı Hayeru Çarti Badmutyunı*, s. 310.

4 BNu/Fonds A. Andonian, P.J. 1/3, file 4, Aintab, "The deportation of Armenians in Aintab," s. 3.

5 *Age*, s. 4.

6 Vahe N. Güleseryan, "Dasn yev meg yegheragan dariner Aynıabi mech, 1908-1919" [Antep'te n Zalim Yıl 1908-1919], *Badmutyun Aintabi Hayots* [Antep Ermenilerinin Tarihi], c. 1 (Los Angeles: California, 1953), s. 1022; Boğaryan, *Orakrutyun darakiri gyankia*, s. 123; Nerses Tavukçuyan, *Darabanki Orakrutyun* [Bedbaht Günlerimin Günlüğü] (Beyrut: High Type Compugraph – Technopresse, 1991), s. 70-72; BNu/Fonds A. Andonian, P.J. 1/3, file 4, Aintab, "The deportation of Armenians in Aintab," s. 7; *Hushamadyun Avedis Kalemkeryanı* [Avedis Kalemkeryan'ın Hatıratı], Vahe N. Güleseryan (der.) (Beyrut: Dibaran Der Sahagyan, 1965), s. 56; Barsumyan, *Badmutyun Aintabi H. H. Dashnaksutiun 1898-1922*, s. 49; Sarkis Balabanyan, *Gyankis Dak u Bağ Oreri: Ayntab, Kesap, Halep* [Hayatımın Sıcak ve Soğuk Günleri: *Antep, Kesap, Halep*] (Halep: Shirag, 1983), s. 58.

7 Güleseryan, "Dasn yev meg yegheragan dariner Aynıabi mech, 1908-1919," s. 1035; Balabanyan, *Gyankis Dak u Bağ Oreri: Ayntab, Kesap, Halep*, s. 73; *Ilay Aintab*, c. 7, Sayı 21, No 1, Ocak 1966, s. 35.

8 BNu/Fonds A. Andonian, P.J. 1/3, file 4, Aintab, "The Deportation of Armenians in Aintabl," s. 10.

9 Barsumyan, *Badmutyun Aintabi H. H. Dashnaksutiun 1898-1922*, s. 51.

10 "Antep Savunması", *Gaziantep Kültür Dergisi* 10/109 (10 Ocak 1967): 4; *Badmutyun Aintabi Hayota*, c. 11, s. 45; Yeghia H. Dolbakian, *Aynıabı u Aynıabahayı* [Antep ve Antep Ermenileri], (Yerevan, 1992; Halep, 1994), s. 40; Colonel Abadi, *Türk Verdün'ü Gaziantep; Antep'in Dört Muhasarası* (Gaziantep, 1999), s. 26; Ünler, "Antep Savunması", *Gaziantep Kültür Dergisi* 1/1 (10 Kasım 1957): 10; Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi, Cilt 4, Güney Cephesi* (Ankara 1966), s. 50; Eyüp Sabri (Akgöl), *Esaret Hatıraları (Bir Esirin Hatıraları, Gaziantep'te İngiliz Tecavüzünün Başlangıcı ve Türk Direnişine Zulüm ve İşkenceler)*, der. Nejat Sefercioğlu (İstanbul: Tercüman, 1978), s. 13; Stanley E. Kerr, *The Lions of Marash: Personal Experience with American Near East Relief, 1919-1922* (Albany: State University of Albany of New York Press, 1973), s. 35; Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi* (Ankara: Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, 1948), s. 67; Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c. 1 (Ankara: Öğretmen Dünyası, 1982), s. 79.

11 *Badmutyun Aintabi Hayota*, c. 1, s. 1074; Eyüp Sabri (Akşit), *Bir Esirin Hatıraları*, s. 24-25.

12 Eyüp Sabri (Akgöl), *Bir Esirin Hatıraları*, s. 45.

13 İlgili mevzuatın detaylı bir analizi için bkz. Tarıer Akçam ve Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

14 Boğaryan, *Orakrutyun Darakiri Gyankia*, s. 128.

15 Yasin Kutluğ, "İstiklal Savaşı'ndan Hatıralar", *Gaziantep Halkevi Mecmuası* 25, s. 12; *Başpınar Aylık Edebiyat ve Kültür Mecmuası* 16-17 (Temmuz 1940): 11; 25, 28, 30, 31 (Mart, Haziran, Temmuz-Ağustos 1941): 7, 8, 13; *Elcezire İstiklal Mahkemeleri: Kararlar ve Mahkeme Zabıtları*, c. 3 (TBMM Basımevi Yayım: Ankara, 2015).

16 Uğurel Barlas, *Gaziantep Tıp Tarihi ve Kültür Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Hilmi Barlas Eğitim Vakfı, 2004), s. 12.

17 Ali Nadi Ünler, *Gaziantep Savunması* (İstanbul: Kardeş Matbaacılık, 1969); Hulusi Yetkin, *Gaziantep için söylenenler* (Gaziantep: Yeni Matbaa, 1969); Mithat Enç, *Uzun Çarşının Ulıları* (İstanbul: Ötüken, 2005); Enç, *Selamlık Sohbetleri* (İstanbul: Ötüken, 2007); M. Oğuz Göğüş, *İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep* (Ankara: Cihan Ofset, 1997); Şakir Sabri Yener, *Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar ve Hatıralar* (Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1958); Lohanizade Mustafa Nurettin, *Gazi Antep Savunması* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1989); Hulusi Yetkin-Mehmet Solmaz, *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahin'in Yeri* (Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği, 1963); Sahir Üzel, *Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü* (Kayseri: Sümer Matbaası, 1949).

18 Bu kitabın Türkçe tercümesini 2016 yılında bitirdik. İlgili kitap Tarih Vakfı Yayınları tarafından yayımlanma aşamasındadır.

19 Bu kitabın Türkçe tercümesi için bkz. A. Gesar, *Antep'in Varoluş Mücadelesi*, çev. Ümit Kurt ve Murad Uçaner (İstanbul: Belge Yayınları, 2016).

20 Bu kitabın tercümesi Ümit Kurt tarafından yapılmıştır. Kurt'un hacimli önsözüyle birlikte kitap Tarih Vakfı Yayınları tarafından yayına hazırlanmaktadır.

21 Bu yazı *Gazi Antep* ismli gazetede yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Orijinalini bulamadığımız metni Barsumyan kitabına koymuştur. Yazının Ermeniceden Türkçeye tercümesindeki önemli katkılarında dolayı Murad Uçaner'e teşekkür borçluyum. Barsumyan, *Badmutyun Aintabi H. H. Dashnaksutiun 1898-1922*, s. 337-39.

DARÜLELHAN, UZUN HİKÂYE...

GÖNÜL PAÇACI

Bu yıl 100. kuruluş yılını kutladığımız, ülkemizin ilk resmî müzik okulu Darülelhan, yalnızca bir eğitim kurumu değildir. Müzik tarihimizin yakın denebilecek bir noktasında kurulmuş olmakla birlikte, kurulduğu zaman diliminin özel ve kritik şartları dolayısıyla etkileyici, önemli ve hassas sonuçlar yaratan faaliyetleriyle önem kazanmıştır. Bu kurum Tanzimat'tan beri süregelen kültürde köken, millîlik, modernleşme ve benzeri yoğun tartışma ve ayrışmaların cereyan ettiği odaklardan biri haline gelmiş, bunların etkilerinden nasibini almıştır.

"Muâsır bir musikînüvisimiz: Rauf Yekta Bey"

Şehbal, 1 Mart 1325 (14 Mart 1909)

Darülelhan'da başta *Darülelhan Külliyatı* adıyla bilinen klasik eserler olmak üzere nota fasikülleri, plak kayıtları ve *Anadolu Halk Şarkıları-Chansons Populaires Turques* başlığıyla yayımlanan türkü derleme defterleri gibi, bugünü bile belirlediğini söyleyebileceğimiz zengin içerikli yayınlar yapılmıştır. Kurumun özellikle Cumhuriyet'in ilanından hemen sonraki ilk yıllarda yeniden yapılandırılarak yoğun bir eğitim programı, konser ve yayın faaliyetleriyle Türk müzikolojisine önemli bir kaynak teşkil ettiği tartışmasızdır. Ayrıca çok önemli klasik dinî ve din dışı eserlerin usta müzisyenler kanalıyla notalara ve ses kayıtlarına geçirilerek kalıcılaşmış olması, müzik tarihimizde mühim bir dönüm noktasını teşkil eder.

Bu kurum Tanzimat'tan beri süregelen kültürde köken, millilik, modernleşme ve benzeri yoğun tartışma ve ayrışmaların cereyan ettiği odaklardan biri haline gelmiş, bunların etkilerinden nasibini almıştır.

Doğu-Batı ekseninde süren bu tartışmalı ortamın merkezinde, II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı şartlarında kurulan Darülbedayi ve Darülelhan, aslında bu ikilik içinde deyim yerindeyse yerli müziği gözetmek amacını güden kurumlardır. Hatta bu kurumların amacını, bugün sevilen deyimle bir "sentez" çabası olarak okumak da mümkündür. Dönemin önemli bestekârları, hocaları, icracıları ve müziğe yakın ilgi duyan devlet adamları, kurumu ciddiyetle sahiplenmiş ve zor koşullarda mümkün olduğunca yaşatmaya çalışmışlardır. Darülbedayi'nin musiki kolunun başında bestekâr ve udi Ali Rıfat Bey; "*Alaturka*" bölümünde Tanburî Cemil Bey, Rauf Yekta Bey, Leon Hancıyan, Hafız Yusuf Efendi ve "*Alafranga*" bölümünde ise Zati (Arca), Zeki (Üngör), Asaf, Radeglia, Silvelli, Furlani, Hegel gibi dönemin önemli müzisyenleri görev almıştır. Buradaki müzik çalışmalarının temel amacı, "...musiki-i Osmani'deki makamat-ı latife muhafaza edilmek şartıyla tiyatronun kaide-i mahsusasına tatbikan [Osmanlı müziğindeki makamsal yapının korunması koşuluyla tiyatronun özel konumuna uyularak] operalar ve operetler yapabilmek" olarak saptanmıştır.[1]

Ömrünün son yıllarında Darülbedayi'de hoca olarak bulunan meşhur Tanburî Cemil Bey, Tanzimat İstanbul'unun çok renkli yapısını yansıtan bir ayna gibidir. Bugün bir tek Cemil Bey üzerinden bakmak bile, müzikte yaşanan zihnî ayrışmaların ne kadar izafî olduğunu algılamaya yeterli gelecektir: Döneminde tanbur çalış tavrında yaptığı yenilikten dolayı eleştirilen Cemil Bey'in, 1913'te Cenevre'ye giderken vedalaştığı talebesi Refik (Fersan) Bey'e, mutlaka sazını da yanında götürmesini, her gün çalışmasını ve yalnız sazıyla meşgul olup oradaki konservatuara katiyen girmemesini tembihlemesi de dikkat çekici bir durumdur.[2]

Darülelhan Müsikî Encümeni'nin başkanı Vezir Ziya Paşa, üyeleri ise Rauf Yekta Bey, İsmail Hakkı Bey, Zekâizade Ahmed Efendi ve Şehzade Ziyaeddin Efendi'dir. Bu kurum, Sultan Reşad'ın irade-i seniyyesi ve

bütün vekillerin imzalarıyla yürürlüğe giren bir talimatname[3] ile çalışmaya başlamış olup, İstanbul halkının ciddi bir rağbetiyle karşılanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da, müzik eğitiminin daha düzenli bir yola konması amacıyla yeniden yapılandırılarak Maarif Vekâleti'nden ayrılıp İstanbul Valiliği'ne bağlanmış, Musikî Encümeni lağvedilmiş ve müfredata Batı müziği dersleri eklenmiştir.[4] Okul, daha sonradan İstanbul Konservatuarı ve İstanbul Belediye Konservatuarı adlarını alarak yakın müzik tarihimizde belirleyici bir rol oynamıştır.

Ancak kesintiler, kırılmalar başlangıçtan itibaren bu kurumun kaderinde vardır: Önce savaş yıllarında zükûr (erkekler) bölümü kapatılan okulun, İstanbul'un işgal yıllarında yaşadığı belirsizlik, meçhul bir muharririn cümlelerinden şöyle yansımaktadır:

> Evvela Cağaloğlu'nun tenha bir sokağından, sonraları Şehzadebaşı'nın bir zevksiz bir hanesinden taşırdığı nağmelerle gelip geçenlere kendisini hissettiren Dârü'l-elhân son macerasını kimseye duyuramadı. Ne mûsikînin memleketler için varlık unsurlarından biri olduğunu bi'l-nazariyye bilenler, ne müessesenin bir irfan şu'besine hizmet gayesiyle açıldığını hasbe'l-vazife hissedenler ne de meslek alâkadârlığıyla mektebin etrafına çevrilenler nereden gelip nereye gittiğinin farkındalar.[5]

1922 yılına ait Konservatuar müfredat kitapçığında[6] kurumun adresi Sakızağacı Caddesi No: 17 olarak görünmekte ve idarî kadronun isimleri zikredilmektedir:

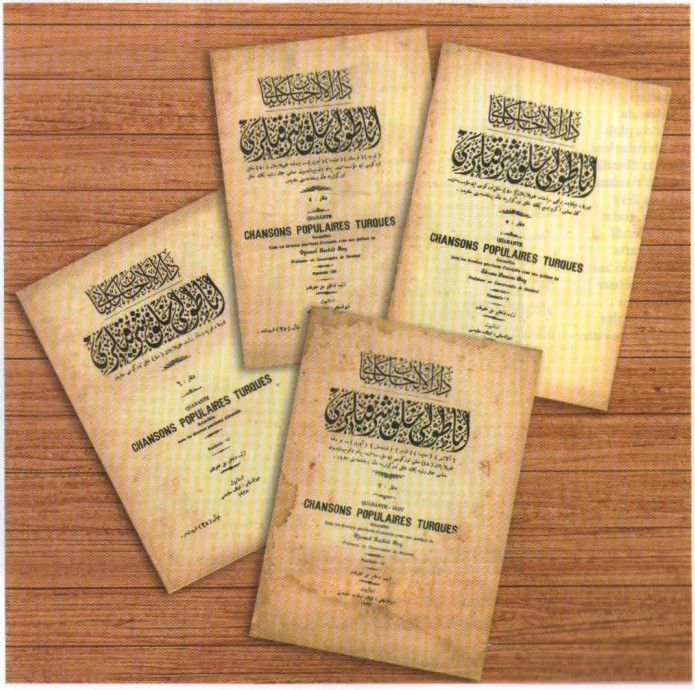
> Le Président - C. Eliasco / Le Vice-Président -Yanko Bey / Le secrétair - V. Aristovoulo / Le trésorier- M. Laghos / Direction du Conservatoire: Michel Barjansky-Jean Boutnikoff

1920'lere gelindiğinde zaten ulus-devlet modeli ve halkçılık cereyanları üzerinden sürmekte olan tartışmaların köşelerini Ziya Gökalp'in yazıları belirlemiştir. Rauf Yekta Bey'in, Ziya Gökalp'in "Bedii Türkçülük"[7] başlıklı makalesine itirazları da bu ideolojik yaklaşımadır:

> Elhasıl üstadın yanlış olarak (Şark mûsikîsi) tesmiye ettiği yüksek ve âlimane mûsikîmizi Bizans'tan alınmış ecnebî bir mûsikî, (halk şarkılarımızı) da bizim asıl millî mûsikimiz olarak göstermesi hakayık-ı tarihiyeye uymayan bir iddiadır.[8]

Şark lisanları Yunan lisanından teşekkül etmediği gibi Şark mûsikîsi ile onun bir şubesi olan Türk mûsikîsi de Yunan musikîsinden doğmamıştır. Sözün doğrusu Şark mûsikîsinin Şark'ta mütemekkin her kavim ve milletin kendi öz duygusundan doğmuş olmasından ibarettir (...) Şark ve Garb mûsikîleri arasındaki farkın başlıca sebebi Alafranga mûsikînin münhasıran tam ve yarım sesden, Şark mûsikîsinin de tam seslerle beraber bu eb'ad-ı lahniyyeden mürekkeb olmasıdır. Ziya Bey'in "sun'îdir" dediği çeyrek seslerden maksadı bu eb'ad-ı lahniyye ise bunlar Şarklılar için pek "tabiî" seslerdir. Ve Garb mûsikîsinin istila-yı müdhişine rağmen bugün dahî umum Şarklılar halk şarkılarında bu eb'ad-ı lahniyyeyi kullanmaktadırlar. Anadolu'nun henüz ibtidaî mektebi bile bulunmayan bir köyünün kırlarda çobanlık eden çocuklarının terennümlerini tahlil etsek emin olalım ki Ziya Bey'in "sun'î" dediği eb'ad-ı lahniyyenin tabii bir surette vücuduna şahit oluruz.[9]

Cumhuriyet'ten hemen sonra yayımlanmaya başlayan *Millî Mecmua*'da başta Kösemihalzade Mahmut Ragıp'ın (Gazimihal) "Modern Mûsikî Nedir", "Mûsikî Halkiyyatı", "Mûsikîde Milliyet Olabilir mi", "Yeni Müzikoloji Cereyanları" gibi yazıları olmak üzere birçok makalede müziğin tartışma öznesi olarak bulunduğunu görürüz.

Darülelhan Külliyatı başlığı altında yayınlanan notalardan örnekler.

Milli Mecmua'da "Garp Musıkisinde Şark Nağmeleri" başlıklı yazısında Türkiye'de Batı müziğinin kökenlerine kafa yorup, yerli unsurları tespit edebilecek düzeyde bir bilgi üretimi içermesi cihetiyle dikkat çeken Musa Süreyya Bey'in o yıl Darülelhan'a müdür olduğunu biliyoruz. Yazıda Şark melodilerinin Avrupa'ya nakli Venedik-Osmanlı ticaretine dayandırılmakta, 18. yüzyılın meşhur operalarındaki yeniçeri tasvirlerine ve opera sahnesinde yeniçeri müziğinin kullanımına dikkat çekilmektedir. Musa Süreyya Bey'in metninde kurulan "Garp bestesi-Şark ruhu" ikilemesi dikkat çekicidir; Batıda sahnelenen muhtelif operalardaki doğulu karakterlerin mevcudiyetinden bahisle, yerlilik-yabancılık teması üzerine Carmen Operası'nı örnek vererek şöyle bir sonuca ulaşmıştır: "Karmen'in musıkîsi de memleket halkımızın kulaklarına munis gelir."

Ayrıca, Batı müziğindeki Arap etkisini Ispanyol ve İskandinav bestekârları üzerinden ele alan Musa Süreyya Bey, yaygın olan bakışın aksine açıkça oksidentalist bir yaklaşımla şunları da yazmıştır:

Garp musıkişinaslarının bu eserleri tahlil edildiği zaman Şark musıkîsinin muhtelif şekil ve suretlerde isti'mal olunduğu anlaşılır. Bestekârlar, musıkîmizden mahdut nağmeler alarak bunlardan bir (tema) teşkil etmişler ve bu temayı kompozisyonda mevzu-ı kaide ve kanunlara tevkıfan tevsi' ederek arzu ettikleri şekillerde besteler vücuda getirmişlerdir. Bestelerdeki fikir esası Şark musıkisine ait olduğundan tevsi' edilmiş olan eserlerde de Şark ruhu bulunmaktadır...Avrupa musıkîsi artık aksa-yı tekâmüle vasıl olmuştur. Modern armoninin doğurduğu major ve minör makamları ölüme mahkûmdur. Nihayetsiz tenevvü'e malik olup yalnız armoni tatbiki iktiza eden Şark makamatına teveccüh etmek zamanı hulûl etmiştir.

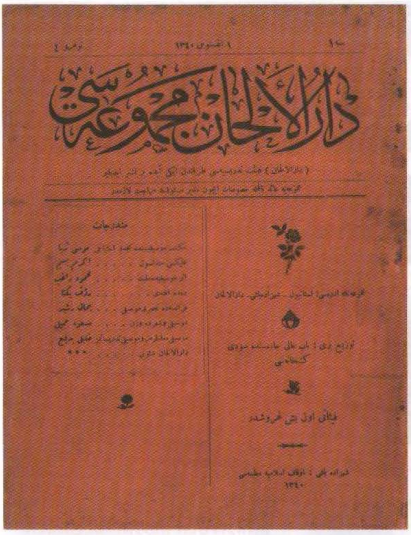
1923 başlarında bu hükümleri verebilen Musa Süreyya Bey'in, müdürü olduğu Darülelhan'da, 1926'da Türk müziği eğitimine getirilen yasağa, "kat'iyyen tedris ve talim edilmemesi" kararına nasıl razı geldiğine gelince... Donanımlı bir müzik adamı, üstelik kendisi de klasik tarzda şarkılar bestelemiş olan bir bestekâr için çelişkili ve ağır bir durumdur bu. Artık başka rüzgârların etkisinde olduğu görülür:

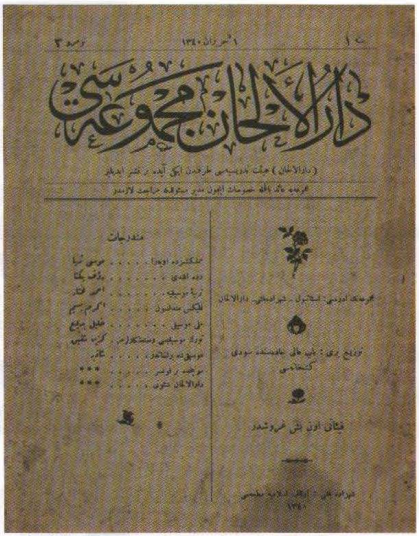
> Bizim musıkîmizin de medenî milletlerin musıkîsi evsâfını haiz olması tabiîdir. Esâtize-i eslaf memleketimizde hükümran olan Şark musıkisini istinad ettiği nazariyat dâhilinde en son tekâmüle îsâl etmiştir. Bu musıki ile artık başka bir şey yapmak imkânı kalmamıştır. Ancak tarihî kısmıyla muhafaza edilebilir. Şark musıkîsi esasen milli tahassüslerimizi ifade etmekten daima uzak kalmıştır... Memleketimizin halkı ve köylüsü Şark musıkîsinin eserlerinden bir şey duymaz ve hissetmez; halbuki musıkî bir sınıf-ı mümtazın değil bütün bir milletin malıdır. Bizim ayrıca halkın vicdanından kopan her nev'i tesirat ve tahassüsât-ı millîyeyi ifade eden bir musıkîmiz vardır. Bu musıkî, Türk'ün asıl hususî musıkîsi olup köylerde, yaylalarda ham cevâhir halinde bu-

دارالالحان هيئتنك برنجى آنادولو سياحتى اثناسنده اورفاده پلاق دولدورولوركن
درويش افندى ، خليل الرحمن امامى ذكى افندى، حافظ نورى افندى

Dârü'l-elhan hey'etinin birinci Anadolu seyahati esnasında Urfa'da plak doldurulurken Derviş Efendi, Halîlü'r-rahman imamı Zeki Efendi, Hafız Nuri Efendi (Fotoğrafta sol baştaki zat Konservatuar ekibinden Ekrem Besim -Tektaş- Bey'dir. G.P.)

***Darülelhan Mecmuası*'nın 2. ve 3. sayılarının kapakları.**

lunmaktadır. Millî mûsıkîmizi vücuda getirmek için bu cevherleri toplamak ve bunlar üzerinde ulûm-ı hâzire dâhilinde işlemek lâzımdır.

Asrımızdaki kompozisyon ilmi bize bir fikr-i mûsıkîden muhtelif eşkâl-i mûsıkiyyenin vücuda getirilmesi yollarını göstermektedir (...)

Şunu bi'lnetice söylemek isterim ki millî mûsıkîmizin ruhu kendi millî nağmelerimiz, fenni ise armoni, kontrpuan, kompozisyon ilimleri, ifade vesaitini de garb usûl-i tegannîsi ve Garb mûsıkî âlâtı teşkil edilmelidir.

Malumunuz olduğu üzere Dârü'l-elhân iki seneden beri halk şarkılarını toplamak için sarf-ı mesai etmektedir. Elde edilen şarkıların bir heyetçe kısmen tedkikatı ikmâl edilmiş olduğundan bunların yakında neşrine başlayacağız. Aynı zamanda bu mevzular dâhilinde yapılmakta olan yeni besteleri konserlerle halkımıza dinleteceğiz. Cemal Reşit Bey de bu nevî yeni besteleri ihzar ile meşgul bulunuyor. Önümüzdeki devre-i tatiliyede muallimlerimizden bir heyet teşkil ederek Anadolu'da bir tedkik seyahati yaptırmayı ve bu şarkıları mahallerinde esaslı bir surette zabt ve tesbit ettirmeyi teemmül ediyoruz.[10]

1926 yılında Darülelhan'da Türk müziği eğitiminin "Sanâyi-i Nefîse Encümeni"nin kararıyla yasaklanmış olması, kurumda farklı müzik türlerinin bir arada eğitim vermesinin, konserler düzenlemesinin ve başta *Darülelhan Mecmuası* olmak üzere ciddi yayın faaliyetlerinin askıya alınması sonucunu getirmiştir. Genel olarak "Mûsıkî İnkılâbı"nın gerçekleştirilmesi için atıldığı anlaşılan bu adım, polemiklerin başlamasına yol açmış, önemli müzisyenler çeşitli yayın organlarında adeta kamplaşmışlardır. Gazetelerde bir yandan "Millî Mûsıkîmiz Ne Olacak?" temelli anketler, soruşturmalar yayımlanmakta, Darülelhan üzerinden bir alaturka-alafranga savaşı başlatılmaktadır.

Örneğin Viyolonist Zeki Bey (Üngör) Türk musıkîsi eğitiminin yasaklanmasını açıkça savunmakta ve "Son söz olarak şunu söyleyeyim ki, Rauf Yekta Bey gibi bütün hayatını mûsıkîye hasreden çalışkan ve nazik bir ilim adamımızın nasılsa ve sevk-i hâdisâtla girmiş olduğu bu aykırı yoldan dönüp bize iltihak etmesini şahsen çok temennî ediyorum" demektedir."

Rauf Yekta Bey'in yasaklama kararını veren encümenin reisi "Nâmık İsmail Bey'e Cevab"[12] başlıklı yazısı başta olmak üzere, bu konuda farklı yayın organlarında bir hayli yazı kaleme almaktan başka çaresi kalmadığı anlaşılmaktadır.[13]

Rauf Yekta Bey'in, "Mûsıkîmizin tedrisi kaldırılabilir mi?" diye sorduğu yazı da Darülelhan'da alaturka musıki eğitiminin yasaklanması üzerinedir.[14] Anadolu'da halk müziği derleme gezilerinin ilkinden dönmüş, okulda Türk müziği eğitiminin kaldırıldığını öğrenmiş ve alelacele gazetede şaşkınlığını şu benzetme ile ifade etmiştir:

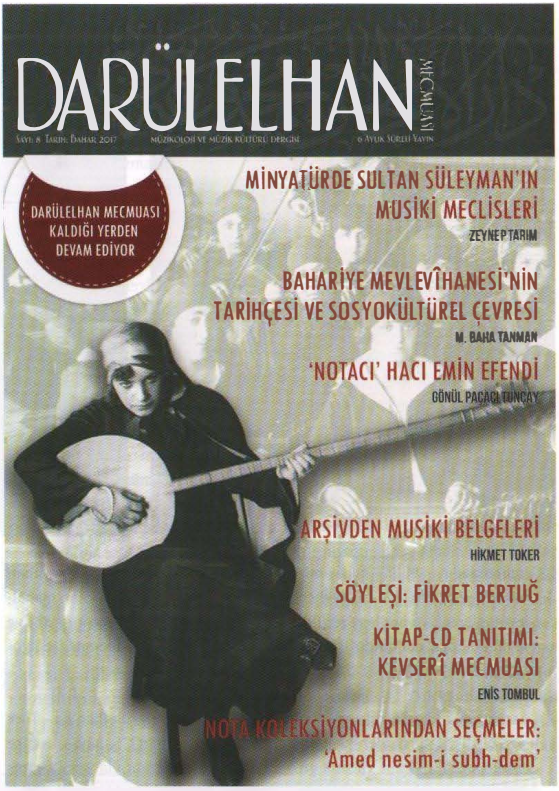
> ...Seyahatimizden avdet ettiğimizde şehrimiz matbuatını şiddetli ve aynı zamanda haklı bir tenkit ve şikayet velvelesi içinde buldum; gazeteler "Türk mûsıkîsi ilga edilemez!" diye feryad ediyorlardı. Başka memleketlerde olsa bu sözden vehleten kimse bir şey anlayamaz. Öyle ya! Bir milletin mûsıkîsi resmî bir encümenin kararıyla nasıl ilga olunabilir?

Önemli başka bir ayrıntı olarak, devrimlerin en radikallerinden birisi olan ve zihinsel ilintileri açısından "mûsikî inkılâbı"yla bir arada zikredilebilecek olan yazı devrimi, Rauf Yekta Bey'in, Darülelhan'da ders kitabı olarak okutulmak üzere 1924'te yayımlamaya başladığı *Türk Mûsikîsi Nazariyatı*[15] kitabının 145. sayfasından itibaren tam anlamını bulmuş gibidir. Kitabın ilk bölümlerinde Garp ve Şark müziği ses sistemlerinin incelikleri, farklılıkları üzerinde derin tahliller yapmakta olan Rauf Yekta Bey, okuldan Türk müziği eğitiminin kesilip atılmasıyla birlikte kitabına güncel polemiklerle devam etmek zorunda kalmıştır. Konservatuarda birlikte talebe yetiştirdikleri ve pek çok faaliyette bir arada bulunduğu alafranga musikî mensubu genç meslektaşlarına ise "Garblılar gibi ilmi meseleler üzerinde senelerce kafa patlatmaya nefeslerinde iktidar göstermeyerek asgari mesaî ile kendilerine az zamanda azamî şöhreti temine heveskâr gençler..." diyerek, onların örnek aldığı bazı Batılı müzik adamlarının Türk müziği hakkındaki değerlendirmelerini işaret etmekten başka çare bulamamıştır. Kitabın yeni harflerle dizilen sayfaları bu yasaklama kararına itirazlar ve Musa Süreyya Bey'e teessüf cümleleriyle doludur. Bu derece önemli bir nazariyat kitabının böyle eksen kayması ile yarıda kalmış olması ve bu durumun da yazı devrimine tesadüf etmesi manidar bir durumdur.

Rauf Yekta Bey gibi ömrünü Türk müzik bilimine adamış sorumlu bir müzik adamının 1926 yılının Aralık ayında Mısır'da bulunan Kahire Doğu Müzikleri Araştırmaları Enstitüsü'ne yaptığı hocalık başvurusu,[16] bugünden bakınca ne kadar çaresiz kaldığının açık delilidir.

DARÜLELHAN'IN YAYINLARI, KALDIĞI YERDEN...

Bugüne değin Darülelhan'ın yayınlarına müzik araştırmalarında, müzik tarihi ve müzikoloji alanlarında çok müracaat edilmiş ve 20. yüzyıla dek ulaşabilen değişik türlerdeki müzik

eserlerinin dağınık repertuvarı büyük oranda bu kanaldan yayılmıştır. Denebilir ki toplumsal müzik hafızamız bu merkezde derlenip toparlanmış ve hatta bir ölçüde tekrar ayarlanmıştır.

Osmanlı musikîsinin anlaşılmasında ve anlatılmasında çağrışımların yakalanması için geleneğin tanınması, bilinmesi zorunludur. Daha açık bir ifadeyle, "eski musikî" söz konusu olduğunda, eski kültürün tanınması, onu yapan estetik değerlere aşina olunması gerekir. Birinci el kaynakların ulaşılabilir hale gelmesi, mevcut müzik eserlerinin öncül ve sahih versiyonlarına –yani doğru bilgiye– ulaşmak açısından gecikmiş ama son derece önemli bir durumdur. Bu hususta en önemli yazılı ve sesli kaynakların Darülelhan tarafından oluşturulduğu rahatlıkla söylenebilir. 1986 yılında İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmış olan kurumun günümüze kalan arşivi, İÜ Nadir Eserler Kitaplığı'nda korunmaktadır.

Bu kadar önemli işitsel malzemeler üzerinde çalışma imkânı bulunması, bu kaynakların ulaşılabilir hale gelmesi düşüncesiyle İÜ Osmanlı Dönemi Müziği Uygulama ve Araştırma Merkezi (OMAR) tarafından başlatılan yayınlar, aradaki boşluğu kapamak yolunda –gecikmiş de olsa– önemli bir çabadır. Bu kaynaklarda bulunan eserler derinlemesine çalışılarak farklı ayrıntılara yoğunlaşıldığında, araştırmacılara çok farklı ve zengin ufuklar açılacaktır.

DARÜLELHAN MECMUASI 92 YIL SONRA KALDIĞI YERDEN....

Darülelhan tarafından 1924 yılının 1 Şubat'ında yayımlanmaya başlayan ve "Dâru'l-Elhân Hey'et-i Tedrisiyesi tarafından iki ayda bir neşredilir"

ibaresiyle çıkan bu mecmua, ilk sayıdan sonra düzensiz tarihlerde toplam yedi sayı yayımlanabilmiş ve kurumdaki çekişmeli ortamdan dolayı devam ettirilememiştir.

Dergilerin ön yüzlerinde, içindeki yazıların listesi verilmiş, ayrıca her sayının sonunda "Dârü'l-Elhân Şu'ûnu" başlığıyla kurumda yapılan faaliyetler, verilen konserler zikredilmiştir.

Ilk sayıda yer alan "Dârü'l-Elhân Şu'ûnu" bölümünde kurumun açılış süreci, hedefleri, yeni teşkilatlanması, hoca kadrolarının ad ve fotografları ile kurumu ziyaret eden milletvekilleri heyeti ve Şükrü Naili Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Fethi Bey başkanlığındaki heyet gibi devlet erkânı şerefine verilen konserler ile konuşma metinleri de yer almaktadır.

Bu önemli derginin döneminde ne denli ilgi gördüğü konusunda, Kayseri'den gönderilen 23 Mart 340 tarihli bir yazı dikkat çekmektedir:

> Dârü'l-elhân'ın bir müsikî mecmuası çıkarmak isteyişinin ehemmiyetinde Şekib Bey'le tamamen müttefikim. Fakat ben Dârü'l-elhân'ın bu seferki teşkilini esasen başlı başına bir hadise, bedii ve içtimaî bir inkılâb anahtarı diye telakkî etmekteyim. Çıkarılacak mecmua bu müsikî merkezinin bir tefekkür uzvu yaratmak, kendine mahsus uzviyetini [canlılığını] hissettirmek, bu uzviyetle tesis ve temin etmek istediğine, yani duyduğu bir ihtiyaca delildir, evet! Yalnız, ben o mecmuanın hakikaten duyulmuş bir ihtiyaca mı ve ne dereceye kadar tercüman olacağından şüpheliyim: çünkü hâlâ kendi kendime sormaktayım:
>
> — Bizzat Dârü'l-elhân, bugünkü şeklini hangi ihtiyaca medyundur; bugünkü varlığını hangi hayat seyli çalkayıp, sürükleyip de bugün doğurmuştur; anladı, buldu mu? Bizzat Dârü'l-elhân, kendi üzerinde şuurlaşan ihtiyacı kavramış mıdır?
>
> Galiba on senedir "Dârü'l-elhân" ismi olduğu halde onun müessir mevcudiyetini, adeta yeni doğmuş gibi, bugün hissettirmiş olması nedendir, nedir? Bunu yalnız Vali Haydar Bey'in şahsi teşebbüs ve takdirinde mi arayalım? Fakat o müessesenin sığamayacağı kadar müracaat edenlerin çokluğu milletin benliğinden gelen bir cevap değil midir? Bence Haydar Bey, Ziya Gökalp Bey'in "münteşir" dediği milli bir temayülü resmi bir tesir ile müteezzi kılmıştır. (...) Dârü'l-elhân'in mecmuası ve kendisi bize işte bu müsikî hakikatini ve şahsiyetini anlatacak, bulduracaktır; dünyanın ve kendimizin gidişine göre vazifesi, hedefi bu olmalıdır sanırım.[17]

Geçtiğimiz günlerde OMAR tarafından 8. sayısı çıkarılan ve benzer düzende hazırlanmış olan dergi, hakemsiz bir "müzikoloji ve müzik dergisi" olarak sürdürülecektir; en az 14. sayıya ulaşması dileğiyle.

Kurum kayıtlarının yerinde yapılan örneklerinin günümüze dek korunabilmiş olması çok önemlidir. Günümüzde yeniden yayımlanmış ve döneminde satılmak üzere yapılmış olan plakların bu otantik kayıtlarla karşılaştırılması, aradaki değişimin izlenebilmesini mümkün kılacaktır. Bu kayıtların, toplumsal hayatımızdaki değişimin müzik geleneğine etkilerini takip edebilmek açısından da önemi büyüktür.

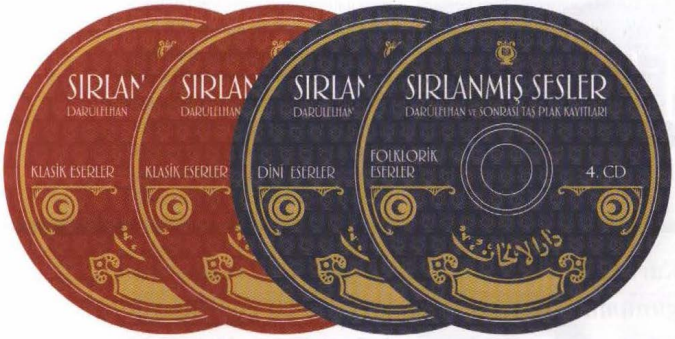
DARÜLELHAN'IN YAYINLARI İÇİNDE SES KAYITLARI

Yazılı yayınlar kadar, o dönemin en heyecan verici gelişmesi olan ses kayıt yöntemleri de bu kuruma intikal etmekte gecikmemiştir: Hem dönemin en önemli müzisyenleriyle ilişkiler kurulmuş, hem önde gelen plak firmalarıyla irtibata geçilmiş, hem de ilk yerinde derleme kaydı yapmak amacıyla kuruma fonograf alınmıştır.

1926'dan itibaren kurumun farklı tarihlerde Anadolu'ya düzenlediği derleme gezilerinin ses kayıtları, klasik eser kayıtları, dinî musikîye ait nadir örnekler yıllar içinde biriken, zamanın etkilerine karşı uzun zamandır direnen bir sırlar yumağı olarak beklemekte idi. Ayrıca 1928 öncesinde geniş bir kadroyla kaydedilmiş olan ve Columbia firmasınca satışa sunulan klasik ve folklorik eser plakları[18] ve Tanburî Cemil Bey'in Konservatuar'ca yeniden çoğaltılan plakları da eklenince, bu değerli malzemenin mutlaka bugünün teknolojisiyle dinlenebilir hale gelmesi yıllardır bu konuya duyarlı herkesin aklında, fikrinde beklemekteydi.

Nihayet 100. yıl gayretiyle, şartların da oluşması, İÜ yönetimi ve Kültür Bakanlığı'nın ortaklığı ile yıllardır bekleyen bu malzemenin tümü dijitalize edildi. Bunların içinden gruplanarak 60 eser dört CD'de toplandı ve "Sırlanmış Sesler" albümü yayınlandı. Albümle birlikte hazırlanan kitapçık, derleme gezileriyle ve bunlardan hareketle yapılan nota neşriyatıyla ilgili bilgilerin, ilginç anekdotların, plaklarla ve icracılarla ilgili bulunabilen tüm doğru detayın kronolojik olarak, dönem yayınlarıyla ilişkilendirildiği genişçe bir araştırma ihtiva etmekte.

Dikkatle dinlendiğinde bazı kayıtların, yerinde derlenen otantik icralardan hareketle yeniden yorumlandığı, orijinal ses kayıtlarının ise kurum arşivinde muhafaza edildiği görülmektedir. Bu durum, yörelerin gerçek

üslup, ağız ve şivelerinin İstanbul sanatçıları aracılığıyla, resmî bir kurum üzerinden, plak sanayiinin en gelişkin ve dinleyici/tüketici sayısının en fazla olduğu bir merkezde tekrar elden geçirilmesi anlamına gelmektedir. Bu süreç ilerleyen tarihlerde radyo yayınlarının da yardımıyla ve "yörelerin birbirini tanıması" anlayışıyla "Yurttan Sesler" gibi formüllerle devam etmiştir.

Kurum kayıtlarının yerinde yapılan örneklerinin günümüze dek korunabilmiş olması çok önemlidir. Günümüzde yeniden yayınlanmış ve döneminde satılmak üzere yapılmış olan plakların bu otantik kayıtlarla karşılaştırılması, aradaki değişimin izlenebilmesini mümkün kılacaktır. Bu kayıtların, toplumsal hayatımızdaki değişimin müzik geleneğine etkilerini takip edebilmek açısından da önemi buyuktur.

Temel amaç araştırmacılara hammadde sağlamak olduğundan, diğer taş plak kayıtları da bulunabilen bilgileriyle eşleştirilerek internete yüklenmiş ve OMAR'ın resmî sitesinden erişime açılmıştır.

ANLAM, ÖNEM VE NETİCE...

Yakın denebilecek bir dönemin sahih yerel sesini duyunca –zaman ya da mekân fark etmez– "yakın", "uzak" kavramlarının izafiyetiyle de yüzleşiyorsunuz. Başka disipliner geçmişlerin ve tarihte yol alış maceralarının size sözümona bilimsellik adına dayattığı kavramların "asıl"ı nasıl bozup "başka" bir şey haline getirdiğini idrak ediyorsunuz. Örneklersek, bir zamanlar halk müziği adıyla resmî tarihin ideolojik bir anlam yüklediği yöresel müziklerin kaldı ki bugün biraz da gerçek anlamını bulmuş, kendi çağrışımını yaratmış bu isimlendirmenin yetmeyip, bu örneklerin batıdan devşirme, oryantalist ve aslında kendi alanını daraltan bir yaklaşımla "etnomüzikoloji" malzemesi olarak görülmesi başlı başına bir problem değil midir? Gerçi son yıllarda, bu terminoloji ve kavram kargaşası içinde, bu isimlendirmeyle tarihsel, sistematik, mukayeseli... her türlü müzikolojik yaklaşım metodu birbirine geçti ya. Dünya müziği diye bir genellemenin, aslında küreselleşme kavramının, hadi daha açık yazalım, süpermarket mantığının izdüşümü bu, düpedüz. Yani disiplin olmaktan, disiplinsizliğe doğru diye de anlayabilirsiniz.

Elbette müzikbiliminin, müzik tarihinin yeniden yazılması, yorumlanması son derece doğal ve gereklidir. Yeni sesli belgeler bilgi üretimine yol açacak ve bu yeni müzik metinleri, bizleri yalnızca seslere, tınılara değil geçmiş yaşanmışlıklara da daha fazla yaklaştıracaktır. Geçmişin müziğini duymadan, sonuçta çıkarımlarla üretilmiş metinler, geçmişin müziğini –hele yöresel, otantik müziği asla– değil; üretenin gözünden, "olduğu kadarıyla" hafızasından geçmiş müziği söz konusu eder. İşin içinde tecrübe ve icra görgüsü olmayan her türlü çaba da nisyan ile maluldür. Yapacak bir şey yok, onun için neredeyse bir asra yakın zamandır resmî müzik eğitim kurumları ve konservatuarların mevcut olmasına rağmen, hâlâ doğum ya da ölüm yıldönümleri hesaplanıp etrafında kümelenilen etkinliklerle var olmaya çalışılıyor. Zaten taklide dayanan, dayanmak zorunda olan "Batı" müziğinden söz etmeyelim bile. Hazır metotlar, kendi içinde tutarlı bir yazım ve teknolojiye dokusu uyan bir alan; üstelik Tanzimat'tan, hatta daha öncesinden bu topraklarda birsıfır önde yola çıkmış. Oradaki durum artık başka parametreler gerektiriyor, sadece ima ile geçelim. "Biz" 100. yılı kutlayan Darülelhancılar, ilk kez işittiğimiz "eski" sadalardan neden bu kadar heyecan duyuyoruz, onu düşünelim.

DİPNOTLAR

1 Osman N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi* (İstanbul: Eser Kültür Yayınları, 1977), s. 1553.

2 Murat Bardakçı, *Reşik Bey: Reşik Fersan ve Hatıraları* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1995), s. 129.

3 *Musiki Encümeni ve Darülelhan Talimatnamesi*. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dosya Usûlü İrade Tasnifi, Dosya: 15-3, Sıra: 2, A. 5. 1335.RA.7. Bu talimatname, 29 Rebiyülevvel 1335/2Kânunusani 1332 Pazartesi (1 Ocak 1917) tarih ve 2764 nolu *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanmıştır.

4 Hikmet N. Tongur, *Kuruluşunun 50. Yılında İstanbul Belediye Konservatuarı* (İstanbul, 1973)
Bu kitapçıkta yer alan genel bilgi haricinde, dikkat çekicidolan başka bir ayrıntı daha vardır: 1926 yılında Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiye Matbaası'nda basılmış olan *Darülelhan Ders Müfredat Programı*'nda Garb ve Şark musiki şubelerinin tüm dersleri yer almaktadır. Bu kitabın, yasaklama kararının alan hemen önce basıldığı ancak uygulamaya sokulmadığı anlaşılıyor.

5 "Müsiki Hareketleri-Dârü'l-elhân'da Bir İki Saat", *Yarın*, sayı 25, 6 Nisan 1338/6 Nisan 1922, s. 8-9.

6 *Conservatoire de Musique de Constantinople* İstanbul Konservatuarı'nın 1922-1923 öğretim yılına ait programlarının kitapçığıdır. Tamamen Latin harfleriyle ve Fransızca basılmıştır.

7 *Yeni Mecmua*, sayı 83, 3 Ağustos 1923.

8 "Ziya Gök Alp Bey ve Milli Müsikimiz Hakkındaki Fikirleri", *Servet-i Fünun*, sayı 1480, 1925, s. 91.

9 "Ziya Gök Alp Bey ve Milli Müsikimiz Hakkındaki Fikirleri II", *Servet-i Fünun*, sayı 1482, 1925, sayfa 122-123.

10 "Milli Müsikimiz Nasıl Yürüyecek?" *Vakit*, sayı 2858, 14 Kânunuevvel 1341/14 Aralık 1925, 27 Cemaziyülevvel 1344

11 *Yeni Sea*, 14 Teşrinievvel 1926.

12 *Vakit*, 9 Teşrinievvel 1926.

13 Bazıları: "Musikimiz Aleyhinde Yanlış Fikirler", *Vakit*, 1 Mart 1926; "Türk Musikisi Müzeye Kaldırılamaz", *Vakit*, 24 Mart 1926. *Yeni Sea* "İstanbul İli Sanayi' Encümeni'nin kararı tarihi bir ziyandır. Müsiki ölecektir", 3 Teşrin-i evvel 1926; "Milli Müsikimize Karşı Yanlış Telakkiler", 19 İlkteşrin 1926

14 *Vakit*, 1 Teşrinievvel 1926.

15 Rauf Yektâ, *Türk Müzikisi Nazariyatı* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1340/1924).

16 İrfan Karaduman, "Ra'uf Yekta Bey'e Dâir Bilinmeyen Birkaç Belge", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) Journal of History School (JOHS)*, sayı 16. Aralık 2013, s. 476-477.

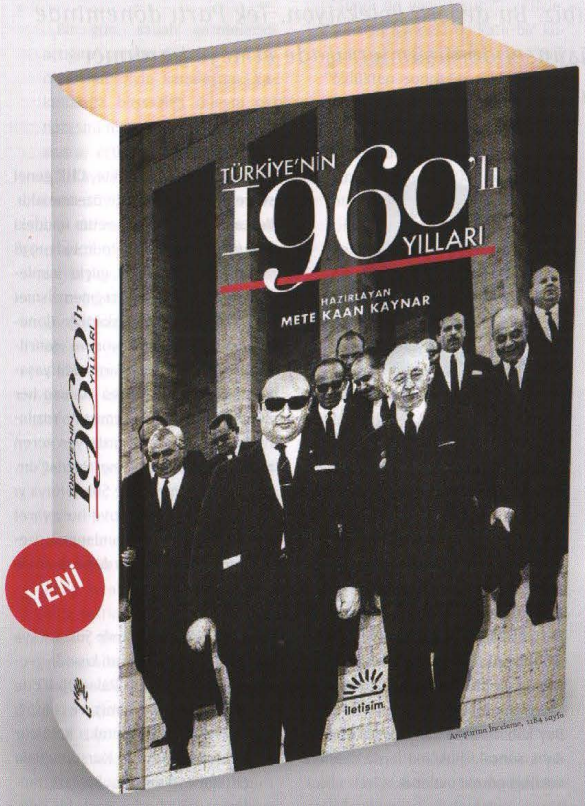
17 Salvei Örfi, "Musiki ve Hayat-ı", *Milli Mecmua*, birinci sene, 10 Nisan 1340/10 Nisan 1924, s. 182-183.

18 Firmanın 1928 öncesinde, hem eski yazıyla hem de Latin harfli olarak yayımlanan kataloğunda tam eserlerin listesi mevcuttur

Siyasetten gündelik hayata ve popüler kültüre Türkiye'nin 60'lı yıllarına panoramik bir bakış

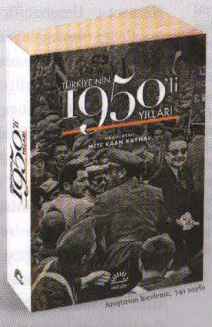
Bir askerî darbeyle başlayıp bir başka askerî darbeyle sona erdiği söylenebilecek Türkiye'nin 1960'lı yılları... 27 Mayıs, 1961 anayasası, Cemal Gürsel, İnönü, Kıbrıs sorunu, Talat Aydemir, Fikir Kulüpleri, Milli Demokratik Devrim, TİP, Mehmet Ali Aybar, "Ortanın Solu", Süleyman Demirel, Cevdet Sunay, Komünizmle Mücadele Dernekleri, Alparslan Türkeş, milliyetçilik, "Gurbetçiler", işçi sınıfı, Kürt siyasal hareketi, Devlet Planlama Teşkilatı, kadın hareketi, basın, gündelik hayat, müzik, futbol, edebiyat, sanat...

YENİ

TÜRKİYE'NİN 1960'lı YILLARI

Mete Kaan Kaynar'ın hazırladığı derlemeye Sevgi Adak, Gökhan Ak, İsmet Akça, Yelda Şahin-Akıllı, Mehmet Ö. Alkan, Gökhan Atılgan, Zübeyir Barutçu, Tanıl Bora, Funda Şenol-Cantek, Aziz Çelik, Zişan Ataman-Çelik, Kadir Dede, Deniz Cenk Demir, Tanel Demirel, Yasemin Doğaner, Erden Eren Erdem, Veysel Ergüç, Çimen Günay-Erkol, Cengiz Güneş, Bora Gürdaş, Süleyman İnan, Mete Kaan Kaynar, Nuray Ertürk-Keskin, Bayram Koca, Selçuk Koca, Bilsay Kuruç, Murat Meriç, Levent Odabaşı, Asım Öz, Feridun Cemil Özcan, Gencer Özcan, Celal Oral Özdemir, İlhan Özgen, Bengü Öztan, Selman Saç, Ezgi Sarıtaş, Metin Solmaz, Ayşem Sezer-Şanlı, Mustafa Şener, Rafet Uçkan, Anıl Varel, Aybars Yanık, Kerem Yavaşça, Mehmet Yüce yazılarıyla katkıda bulundu.

BİR CUMHURİYET BÜROKRATININ ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ
TEK PARTİ DÖNEMİ DAHİLİYE VEKİLİ ŞÜKRÜ KAYA'NIN KİTAPLIĞI

MURAT TURAN

Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarının önemli bürokratlarından Şükrü Kaya'nın özel kitap koleksiyonunun Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde tasnif edilmeyi beklediği yıllardır farklı isimler tarafından dile getirilmektedir. Kitaplığın içeriği hakkında artık ayrıntılı bilgiye sahibiz. Bu değerli koleksiyon, Tek Parti döneminde gerçekleşen kültürel, bilimsel ve düşünsel dönüşümleri ifade etmeye yardımcı olacak verileri bir arada sunmaktadır.

Şükrü Kaya (1883-1959).

Şükrü Kaya (1883-1959), Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarında devlet teşkilatında görev almış önemli bir bürokrattır. İstanköy'de doğan Kaya, iptidai ve rüştiye eğitimini burada tamamladıktan sonra Midilli İdadisi'ne girdi. Galatasaray Sultanisi'ne başladığı yıllarda aynı zamanda Mektebi Hukuk'ta eğitim gördü. Daha sonra Fransa'ya giderek Paris'te hukuk ihtisası yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli görevler üstlendi. Bürokrasideki vazifesine Hariciye Nezaret-i Umuru Ticariye Kalemi hülefalığı ile başlayan Kaya, daha sonra Edirne sulh muhakimliği, Edirne hâkimi müferritliği, üçüncü sınıf mülkiye müfettişliği, Bulgarlarla Mübadele-i Ehali Muhtelit Komisyonu üyeliği, Düvel-i Muazzama Baş Tercümanları Heyeti üyeliği, iskân ve muhacirin müdürlüğü, muhacirin müdür-i umumiliği ve birinci sınıf mülkiye müfettişliği gibi görevlerde bulundu. Milli mücadele yıllarında İzmir'de kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin umur-ı hariciyesine seçildi. Bu süreçte işgal güçleri tarafından tutuklanıp, önce Bekirağa Bölüğü'ne, daha sonrasında Malta'ya sürüldü. Malta'daki tutukluluğu bitince bir süre Avrupa'da kaldı ve ardından Ankara'ya geçti. Bu yıllarda Lozan Konferansı'na müşavir olarak tayin edildi. Konferans görüşmeleri devam ederken, İzmir belediye reisliğine seçildi. Ayrıca Menteşe mebusu olarak Meclis'e girdi. İsmet Paşa kabinesinde ziraat vekilliği, Fethi Bey kabinesinde hariciye vekilliği ve daha sonraki hükümetlerde dahiliye vekilliği görevi üstlendi.[1]

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 18 Haziran 1936 tarihli parti-devlet bütünleşmesi kararıyla birlikte, CHP genel sekreterliği görevini de üzerine aldı. Bu karardan sonra yönetim içindeki konumu daha da güçlendi. 1923-1938 yıllarında rejimin en güçlü isimlerinden biri olmasına rağmen, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde herhangi bir göreve getirilmedi. İnönü ile Kaya arasında yaşanan sorunun ne olduğu konusu her zaman merak uyandırmıştır. Yazılarında bu konuya en fazla yer veren isim ise araştırmacı İsmet Bozdağ'dır. Bozdağ, 1946 tarihinde Şükrü Kaya'yı evinde ziyaret ettiğini ve bu ziyaret sırasında Kaya'nın yayımlanmak üzere olan hatıratını gördüğünü şöyle ifade eder:

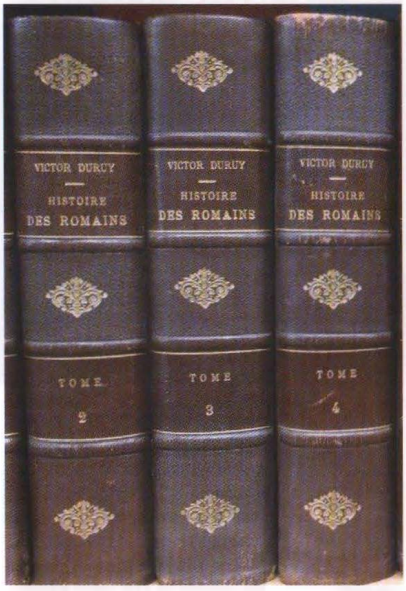
> Bu konuşma, benimle Şükrü Kaya arasında 1946 yılının kışında geçmiştir. Bursa Çelik Palas Oteli'nde akşam yemeği yemiş ve yaptığı daveti kabul ederek, külüstür Pakarı arabası ile Kurşunlu'daki çiftliğine gitmiştik. Bu çok mütevazı çiftliğin büyücek bir odasında bir masa, bir koltuk ve üç tahta iskemle vardı. O koltuğuna

oturdu, ben iskemlelerin birine çöktüm. Konuşmaya başladık. Sordum: "Madem ki Atatürk böyle istiyordu ve sizi destekliyordu; o halde neden başaramadınız?" ...Güldü ve masanın duvara dayanan yanında, üst üste duran üç klasör dolusu yazıları gösterdi: "Bu sorunun cevabını bu hatıralarımda okuyacaksınız! Bu konuyu yaşadığımız süre açıklamamaya birbirimize söz verdik. Zaten durum da açıklamaya elverişli değil..." Bir şey demedim. Aradan yıllar geçti. İsmet Paşa iktidarı yıkıldı, Demokrat Parti işbaşına geldi; zaman zaman Şükrü Kaya ile karşılaşıyor, biraz hoşbeş ediyorduk. Hemen her seferinde kendisine hatıralarını sorduğum zaman, aynı cevabı veriyordu: "Biraz sabret!"

...Bir gün, sabah gazetelerini açtığım zaman, Şükrü Kaya'nın ölüm haberiyle karşılaştım. Yakınlarına başsağlığı dileyip cenazesini mezara kadar izledikten sonra, ertesi günü hemen oğlu Ali Kaya'yı arayarak, babasının bana söylediklerini anlattım ve ben de kendisine bu hatıraların çiftlikte olabileceğini, büyük masanın duvara bitişik yanında, üst üste üç klasör halinde gözümle gördüğümü söyleyince, teşekkür etti ve hemen ertesi günü çiftliğe gidip hatıraları arayacağını ve bana rieticeyi telefonla bildireceğini vaat etti. Aradan epey zaman geçip Ali Kaya'dan telefon gelmeyince, ben aradım. Telefon numaramı kaybettiği için telefon edemediğini, dediği gibi, ertesi günü çiftliğe gittiğini, her tarafı alt üst ettiği, aramadık delik bırakmadığı halde hatıralara rastlamadığını söyledi. Çok şaştım. Bu hatıralar kimin işine yarayabilirdi. Şükrü Kaya Bey'in sağlığında, Hürriyet gazetesine fıkra yazdığı sıralarda da kendisine o yılların milyona yakın bir parası teklif edildiği halde hatıralarını vermemişti. Eğer hatıraları olmasaydı, "Ben hatıralarımı yazmadım" derdi. Beni üç klasörle aldatması için de hiçbir sebep yoktu. Yoktu ama hatıralar da yoktu!

Aradan, epey zaman geçti. Bir gün Tünel'de, İsveç Sefareti'nin tam karşısında, Şükrü Kaya'nın Çiftlik vekilharcına rastladım (Vekilharcın adını yazmıyorum. Çünkü benim yorumum yanlış olabilir). Çok saygın bir kişiliği vardır, İstanbul'un sayılı firmalarındandı. Pehlivanlık yapmış, hatta Atatürk'ün sofrasında bir akşam, Refik Koraltan ile güreş tutmuştu. Atatürk'ün kendisine hediye ettiği bornozu gözü gibi saklıyordu. Ehli din, hoş meşrep bir adamdı. Kucaklaştık. Bu, antika eşya gibi değerli ve saygın vekilharcın, Şükrü Kaya Bey'in ölümünden sonra ne olduğunu zaten merak ediyordum. Sordum: "Şimdi ne yapıyorsun?"... Eliyle, sokağın içindeki üç katlı bir küçük apartmanı işaret etti: "Bey öldükten sonra, çocuklar çiftliği sürdürmek istemediler. Satıp savdılar. Ben de şu evcağızı satın alıp, altındaki dükkânı ve iki katı kiraya verdim, bir katında da ben oturuyorum. Geçinip gidiyoruz." Günahına girmek istemiyorum ama vekilharcı o gün dinlerken de, daha sonra da, bu birden bire ortaya çıkan servet ile kaybolan hatıralar arasında bağ bulunduğu şüphesine düştüm. Ancak bugüne kadar hatıralar hiçbir yerde yayınlanmadığına göre, yayınlanmak için satın alınmış olamaz. Peki, yayınlamasını engellemek maksadıyla kim satın almış olabilir? ...Hatıraların temel konusu, Atatürk ve İnönü ilişkileri olduğuna göre, bu hatıralara, kim sahip olmak isteyebilir acaba?[2]

Temkinli yaklaşılması gereken bir isim olan İsmet Bozdağ'ın bu ifadelerini destekleyecek somut bilgilere şu an için sahip değiliz. Bununla birlikte Kaya'nın özel kitap koleksiyonunun Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde tasnif edilmeyi beklediği konusu yıllardır farklı isimler tarafından dile getirilmektedir.[3] Kitaplığın içeriği hakkında artık ayrıntılı bilgiye sahibiz.[4] Bozdağ'ın sözünü ettiği hatıralar bu kitaplık içerisinde yer almamaktadır. Ancak bu değerli koleksiyon, Tek Parti döneminde gerçekleşen kültürel, bilimsel ve düşünsel dönüşümleri ifade etmeye yardımcı olacak verileri bir arada sunmaktadır. Meşrutiyet'te ve Cumhuriyet'in ilk on beş yılında devlet teşkilatında görev almış bir bürokratın kültürel bi-

Şükrü Kaya'nın kitaplığında, Batılı siyasetçilere ait eserler yüksek sayıdadır. Bu isimler içerisinde devlet kurucuları, başbakanlar, cumhurbaşkanları, bakanlar ve milletvekilleri yer almaktadır. Özellikle de Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nde (1870-1940) görev almış devlet adamlarına ait eserlerin sayısı fazladır. Fransız siyasetçi Victor Duruy (1811-1894) bu isimlerden biridir.

rikiminin oluşmasını sağlayan temel kaynakları da aynı şekilde bu kitaplık içerisinde görebilmek mümkündür.[5] Kitaplığın genel özelliği şöyledir:

- Kitaplıkta 1.509 adet eser yer almaktadır.
- Eserlerin 374'ü Türkçe, geri kalan 1.135'i yabancı dildedir.
- Yabancı dildeki eserlerin büyük çoğunluğu Fransızcadır.
- Koleksiyonda Üçüncü Fransız Cumhuriyeti (1870-1940) yazarlarına ait eserler ağırlıktadır.
- Koleksiyonda yer alan yabancı yayınların konu başlıkları şöyledir: Siyasal ideolojilerden ve rejimlerden söz eden eserler, dünya atlasları, klasik dünya edebiyatı, biyografiler, dünya dinleri, sanattan bahseden eserler, etimoloji sözlükleri, iktisat alanında yazılmış eserler, felsefe ve hukuk kitapları, devrimler tarihi, Avrupa tarihi, Fransız tarihi ve

dünya tarihinden söz eden kitaplar, Türkiye'den bahseden Avrupa kaynaklı tanıtım kitapları, Fransızca gramerler, ansiklopediler, antropoloji ve arkeoloji kitapları...

· Koleksiyonda yer alan Türkçe eserlerin konu başlıkları şöyledir: Edebiyat eserleri, eğitim, iktisat, nüfus, hayvancılık, ziraat, üretim, sanayi konusunda çeşitli kitaplar, vilayetlerin çalışma programları, bütçeler, zirai bölgeler ve buralarda yapılacak teşkilatlar hakkında projeler, köy kalkınması hakkında raporlar, sağlık müesseseleri hakkında raporlar, ziraat kongrelerine ait raporlar, dahiliye vekâleti ve CHP genel sekreterliğinin çalışma alanına giren raporlar ve kitaplar...

Tek Parti döneminde en uzun süre (1927-1938) dahiliye vekilliği görevi yapan Şükrü Kaya, aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün yakınında yer almış bir isimdir.

Şükrü Kaya, millî mücadele yıllarından 1938'e kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer almıştır; Atatürk'e olan yakınlığı sebebiyle, 1923-1938 döneminde hem devlet hem de parti teşkilatında görev almış sayılı isimlerden biridir. Bu durum onun okuma tercihlerini ve dolayısıyla da kitaplığının içeriğini belirlemiştir. Kitaplıkta dilbilimi, tarih, coğrafya, iktisat, ziraat, eğitim, sosyoloji, felsefe, antropoloji ve arkeoloji konularına ait eserler geniş yer tutmaktadır. Üzerinde durulması gereken diğer bir önemli husus, kitaplıktaki yazarların büyük çoğunluğunun 1875-1950 yıllarında yaşamış kişiler olmasıdır. Kaya'nın, çağdaşı olan Batılı yazarları daha fazla takip etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kitaplıkta o dönemin siyasetçilerine ait eserlerin adedi oldukça yüksektir. Bu isimler içerisinde devlet kurucuları, başbakanlar, cumhurbaşkanları, bakanlar ve milletvekilleri yer almaktadır. Özellikle de Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nde (1870-1940) görev almış devlet adamlarına ait eserlerin sayısı fazladır.[6] Kitaplıkta sadece Fransız değil, aynı zamanda İtalyan, Sovyet, Amerikan, İspanyol ve Alman siyasetçilerine ait eserlerin Fransızca baskıları da yer almaktadır.[7] Ayrıca siyaset bilimi ve siyaset tarihi alanlarında uzmanlaşmış önemli isimler bulunmaktadır; Fransız siyaset bilimci Fernand Laudet (1860-1933), İtalyan siyaset bilimci Mario Missiroli (1886-1974) gibi...

Şükrü Kaya'nın kitap koleksiyonunda tarih araştırmaları geniş yer tutmakta, tarihçilik konusunda büyük deneyime sahip Üçüncü Fransız Cumhuriyeti tarihçileri önemli yer teşkil etmektedir.[8] Fransız yazarlarının ağırlıkta olduğu diğer bir alan iktisattır. Başta Charles Rist ve Charles Gide olmak üzere, Avrupa iktisatçılarının tanınmış birçok ismi bu kitaplıkta yer bulmaktadır.[9] Sosyoloji ve felsefe alanının önemli isimlerinin eserleri de mevcuttur; özellikle Fransız sosyolojisine ait yazarlar ağırlıktadır.[10] Kaya, hukuk alanında ihtisas yaptığı için bu alanın isimleriyle ilgilenmiştir; Fransız hukukçu Henri Capitant (1865-1937), Alman hukukçular Andreas Bertalan Schwarz (1886-1953) ve Ernst Eduard Hirsch (1902-1985) bunlar arasındadır. Kitaplıkta antropoloji ve arkeoloji gibi bilimsel araştırmalarda uzmanlaşmış isimler de yer almaktadır.[11] Bunların dışında dünya edebiyatının klasikleşmiş birçok yapıtını bu koleksiyonda görmek mümkündür.[12]

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE ŞÜKRÜ KAYA'NIN KİTAPLIĞINDAKİ BENZERLİKLER

Atatürk ile Kaya'nın kitaplığında birçok ortak nokta görülmektedir. Fransızca, bu iki ismin yaşadığı dönemde bir kültür ve bilim dili olarak etkilidir; bu sebeple her ikisi Fransızca konusunda oldukça yetkindir.[13] Kitaplıklarında yer alan kitapların büyük çoğunluğu da Fransızca yazılmış, Avrupa, dünya ve Türk tarihi, siyaset bilimi, hukuk, iktisat, dil bilimi, antropoloji, arkeoloji, coğrafya, kültür bilimi, dinler tarihi, ilk çağ uygarlıkları, modern toplumlar, ideolojiler gibi farklı branşlara ait eserlerdir. Eugène Pittard, Herbert George Wells, Alfred Fouillée, Charles Seignobos, Charles Diehl, Charles Gide, Charles Rist, Alfred Rambaud, Herbert Spencer, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Édouard Herriot, Ernest Lavisse, Adolphe Thiers, Gabriel Hanotaux, Gabriel Tarde, Raymond Poincaré, Noëlle Roger, Gustave le Bon, René Grousset, André Tardieu, Gustave Léon Schlumberger, Émile Faguet, Edouard Driault, Louis Eugène Cavaignac, Erich Ludendorff, Ernest Renan, Louis Francois Cazamian, Charles Benoist, Victor Duruy ve Georges Clemenceau gibi isimler her iki kitaplıkta yer bulan yazarlardır. Özellikle de Üçüncü Fransız Cumhuriyeti yazarlarına ait eserler hemen hemen aynıdır. Atatürk'ün Fransız literatürüne ilgisinin olduğu bilinmektedir. Anıtkabir Derneği tarafından yayımlanmış olan *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar: Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları* adlı yirmi dört ciltlik koleksiyonun içeriğine bakıldığında, Fransız literatürünün kapsamı dikkat çekmektedir.[14]

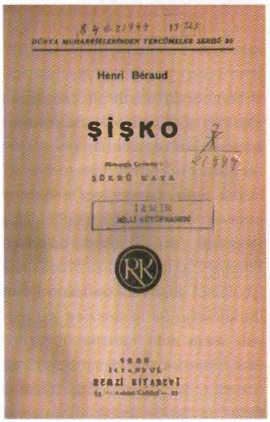
Bu konuya olan ilgi elbette ki bu dönemde devlet eliyle yayımlanan eserlerin niteliğini de belirlemiştir. Örneğin 1930'larda hazırlanan *Va-*

tandaş İçin Medeni Bilgiler adlı eserde toplumsal dayanışmadan söz eden bölümler Fransız yazar Charles Gide ve Charles Rist'in çalışmalarından yararlanılarak oluşturuldu. Siyasal yapılarla ilgili konular ise Fransa Ulusal Meclisi genel sekreteri Eugène Pierre'in 1932 tarihinde Türkçeye çevrilen *Muhasebat Hukuk-ı Siyasiyye* kitabından esinlenerek hazırlandı.[15]

ÜÇÜNCÜ FRANSIZ CUMHURİYETİ'NİN KÜLTÜREL ETKİSİ VE BATI ÇEVİRİLERİ

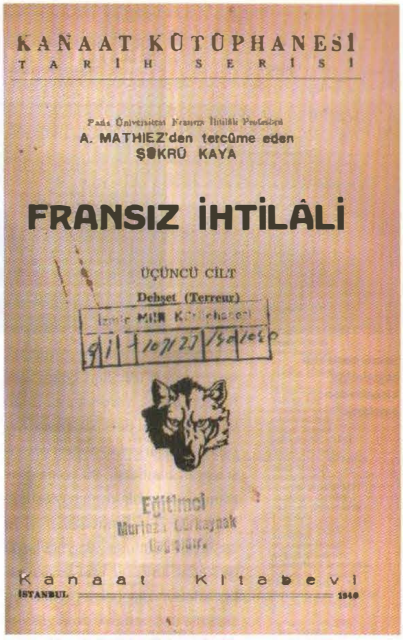
Batılı aydınlar 19. yüzyılın getirdiği toplumsal sorunları çözebilmek adına sosyolojiden faydalandılar. Bu sorunların yaşandığı yerlerden biri Fransa'ydı. Fransa'da sosyoloji bilimi, Auguste Comte ve Frédéric le Play gibi isimler tarafından kurulurken, sosyolojinin kapsamı Emile Durkheim tarafından genişletildi.[16] Sosyoloji alanına ait bir kavram olan solidarizm aynı zamanda Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin devlet ideolojisiydi. Fransız Radikal-Sosyalist Partisi'nin başında bulunan Léon Bourgeois'ya ait *Solidarité* adlı eser bu konuda yazılmış önemli bir yapıttır.[17] 1895-1896 yıllarında Fransız başbakanı olan Bourgeois, 1902-1905 tarihlerinde meclis başkanlığı, 1923-1924 döneminde ise Fransız senato başkanlığı görevinde bulunmuş bir isimdir.[18]

Solidarizmden bahseden Fransız eserlerinin Türkçeye çevrilmesi II. Meşrutiyet yıllarına rastlar.[19] Fransız

solidarizmini Türkiye'ye getirenler ise Ziya Gökalp, Tekin Alp, Necmettin Sadak, Zekeriya Sertel ve Yusuf Kemal Tengirşenk gibi çevrelerdi. Bu kişilerin bakış açısına göre solidarizm akımı toplumsal olduğu kadar, siyasal ve ekonomik içeriğe sahip bir öğretiydi. Özel mülkiyetin dokunulmazlığına müdahale etmeden, liberalizmle sosyalizm arasında bir yol bulmayı amaçlayan, ekonomide devlet müdahalesini öngören, laik eğitimi savunan ve sınıf çatışmasının yerine toplumsal dayanışmayı benimseyen bir düşünceydi.[20] Solidarizm konusunda ilk çevrilen eserlerden birinin Fransız sosyoloğu Célestin Bouglé'ye ait olması önemlidir. Emile Durkheim'ın çizgisinde ilerleyen Bouglé, aynı zamanda Fransız Radikal-Sosyalist Partisi'nin üyesiydi. Osmanlı aydınının, Durkheim'ın *Toplumsal İşbölümü* başlıklı eserini Bouglé'nin yazılarıyla tanıdığını söyleyebiliriz.[21] Bu yıllarda çıkan *Iktisadiyyat Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*, *Sanayi, Ticaret-i Umumiyye Mecmuası*, *Yeni Mecmua*, *Halka Doğru*, *İctimaiyyat Mecmuası*, *Millî Tetebbular Mecmuası*, *Ulum-ı Siyasiyye ve İktisadiyye Mecmuası* gibi dergiler Fransız literatürünün tanınmasında önemli işlevler gördü. Bu yayınlarda iktisat ve sosyolojiye geniş yer verildi. Yayımlanan yazılar sayesinde hem solidarizmin hem de Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'ne ait kültürel kaynakların tanınması kolaylaştı.[22]

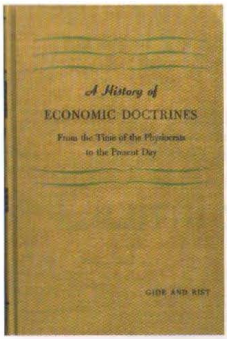
Fransız solidarizminin tanınmasında etkili olan diğer isimler Ali Reşad ve Diran Kelekyan'dır. Diran Kelekyan'ın *Ondokuzuncu Asırda İctimaî ve Siyasî Avrupa* başlıklı eseri ile Ali Reşad'ın *Muhasebat ve Musavver Fransa İhtilal-i Kebiri Tarihi* adlı eseri bu konuda önemli katkılar sağladı.[23] II. Meşrutiyet döneminde modern tarihçiliği Türk aydınına tanıtan Ali Reşad, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu görevini sürdürdü. Ali Reşad, Türk Tarih Kurumu'nun kurulduğu 1930'ların başına kadar maarif vekâleti tarafından çıkarılan ders kitaplarını hazırlayan yazarların başında gelmekteydi. Bu dönemde hazırladığı *Asr-ı Hâzır Tarihi* ve *Umûmî Tarih* adlı iki eseri devlet matbaasında basıldı.[24] Fransız literatürü onun yazılarından öğrenildi ve Türk Devrimi ile Fransız Devrimi arasındaki bağlantılar onun eserleri sayesinde kurulabildi.[25]

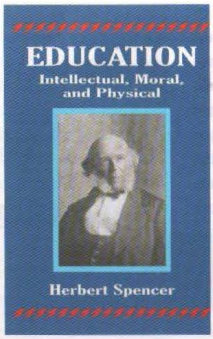

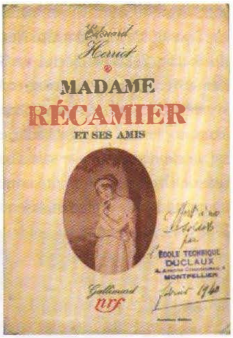
Şükrü Kaya'nın çevirisini yaptığı kitaplardan biri.

Cumhuriyet yönetiminin Fransız sosyolojisine olan ilgisinin bir sonucu olarak, 1923-1930 aralığında Batı'dan birtakım çeviriler yapıldı; ancak bu çevirilerin kullanımında bazı sakıncaların yaşandığı anlaşılmaktadır. Maarif Vekâleti tarafından 1927 yılında liselerin son sınıfında okutulmak üzere hazırlatılan *İctimaiyyat* [Sosyoloji] adlı kitabın giriş kısmında bu sakıncalara şöyle yer verilmekteydi:

> İnsan topluluklarının genellikle kökenlerini incelemek ve toplumsal olayların gelişimini izlemek iddiasında bulunan "Sosyoloji Bilimi" bir okul kitabının dar sınırları içine sıkıştırılınca, iddiasının birçok yönlerinden fedakârlık etmek zorunluluğunda kalacağı ortadadır. Yalnız bu olayların genel cephede ana hatları belirlenirken, özel cephesinde yazar, özellikle kendi mille-

Şükrü Kaya'nın bağışladığı kitaplardan bazıları.

tinin sosyolojisine önem vermek ve örnekleri tercihen kendi tarihinden almak zorundadır. Onun için böyle bir ders kitabının Avrupa yazarlarından aynen çevirisi uygun olamazdı. Bu yolda çevrilmiş Türkçe bir kitabın ötesinde berisinde "Biz Fransızlar..." diye başlayan cümleler okuyucularda ne kadar kötü bir etki bırakıyor. Biz kitabımızda bahsettiğimiz bu duruma düşmemeye özen gösterdik. Esas itibariyle kaynaklarımız yine yabancı kitaplar olmakla beraber eski Türkleri, Osmanlı Türklerini ve son inkılâp Türkünü göz önünde bulundurmaya ve genel örnekler arasında ekonomik, ailevi, hukukî, siyasî ve dinî alanlarda kendimize, kendi sosyolojimize ait olanları ihmal etmemeye çalıştık. Yazar, bu konudaki aczini itiraf ettiği için var olanlardan daha üstün bir eser yazdığına değil, ancak yokluklar içinde bir boşluğu doldurduğuna inanmaktadır...[26]

Fransız sosyolojisi bu sakıncalarına rağmen, Cumhuriyet yönetiminin kültürel ve siyasi görüşünü etkilemeyi başardı. Özellikle de Ziya Gökalp'in "Sınıf yok meslek var, fert yok cemiyet var" şeklinde tanımladığı toplum modeli, yönetici kadronun görüşlerini belirledi.[27] Örneğin İzmir İktisat Kongresi'ndeki tartışmalarda meslekî dayanışma konusu ele alındı ve farklı kesimlerin bütünleşme konusu savunuldu. Ulusal birliği bozucu liberal devlet tipi yerine, sınıfsız devlet modeli tasavvur edildi.[28] Misak-ı Milli sınırları içerisinde ulusal bir devletin kuruluşunda Fransız solidarizminin etkili olduğunu söyleyebiliriz.[29] Yönetici kadronun solidarizme böylesine yakınlık duyması, Türkiye'nin kuzey komşusu Bolşevikler ile arasına ideolojik manada mesafe koymasına yardımcı oldu. Solidarizm akımının siyasetteki karşılığı olan halkçılığın temel ilke olarak benimsenmesinin, Bolşevizme karşı bir tür savunma görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.[30]

CHP kadrosunun Fransız solidarizmine olan bu yakınlığı, parti programına da yansıdı. 1931 tarihli programda yer verilen "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir" ifadesinin kullanılmasının gerisinde bu düşünce iklimi yatmaktadır.[31] Solidarizme ait kavramsal ifadelere Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmalarında da rastlanmaktadır. Örneğin halkçılık kavramını açıkladığı bir konuşmasında bu ilkeyi, "Nizam-ı içtimaisini sâyine, hukukuna istinad ettirmek isteyen bir meslekî içtimaidir" şekliyle tanımlamıştır.[32] Solidarizm ifadelerini parti yayınlarında da görmek mümkündür: "İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir milletiz"; "Dağılan çöker, daima bir, daima toplu..."[33]

Tek Parti döneminde sosyoloji, tarih, iktisat ve hukuk gibi alanlarda yürütülen çalışmalarda, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin birikimi etkili oldu. Sosyolojide Emile Durkheim, iktisatta Charles Gide, pozitivist hukuk anlayışında Léon Duguit, tarihte Charles Seignobos, siyasette Eugène Pierre gibi isimler Cumhuriyet Türkiye'sini etkilemiş isimlerdi. Bu kişilerin eserleri Cumhuriyet'in inşasında yol gösterici rol üstlendi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında gündeme gelen devrimler bu birikim üzerine inşa edildi. 1930'lardan itibaren ise daha içe dönük bir süreç başlatıldı. 1920-1930 döneminde Fransız sosyolojisi etkiliyken, 1930'lardan itibaren antropolojiye ağırlık verildi. Aynı şekilde 1930'lara kadar tarih çalışmaları ön plandayken, 1930'lardan itibaren tarihin yanına arkeoloji de eklendi. Bu dönüşümlerin elbette ki bazı sonuçları oldu. Örneğin 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması ve yönetimine bir antropoloji uzmanı olan Şevket Aziz Kansu'nun getirilmesi bu süreçle ilişkili bir konudur.[34]

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Antropoloji, Sümeroloji, Arkeoloji, Hindoloji, Sinoloji, Sanat Tarihi, Tiyatro, Kütüphanecilik, Edebiyat, Coğrafya, Tarih, Felsefe, Modern Diller, Klasik Diller gibi alanlar kurulurken, Sosyoloji kürsüsüne yer verilmediği görülmektedir.[35] Durkheim sosyolojisi bu süreçte sadece Felsefe kürsüsünde yer bulabildi. Ancak solidarist felsefenin buradaki derslerin içeriğini etkilemeye devam ettiğini de söyleyebiliriz. Fakültenin açılışında konuşan Afet Hanım, Fransız yazar Charles Seignobos'un tarih kitaplarını önermekte ve bu kitapların fakülte kütüphanesinde bulunduğunu ifade etmektedir.[36]

1923-1930 döneminde Batılı kaynakların Türkçeye çevrilip yayımlanması konusunda özenli bir çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çeviriler arasında Fransız yazarları önemli yer tutmaktaydı. Fransız literatürüne ait birçok eser Cumhuriyet'in hemen başında çevrilip yayımlandı. 1924 tarihinde çevrilen eserlerden biri, *İctimaî Takaım-i Amel* [Toplumsal İşbölümü] adıyla yayımlanan, Emile Durkheim'ın *De la division du travail social*'iydi.[37] Çevrilen diğer bir eser, Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin önemli iktisatçılarından Charles Gide[38] ve Charles Rist ikilisinin bera-

ber hazırladığı, 1920 tarihli *Histoire des doctrines économiques depuis les physiocrates jusqu'à nos jours* adlı çalışmaydı. Birinci cilt 1924'te, ikinci cilt 1927'de çevrildi. Çeviriyi yapan isimlerden biri de Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ydı.[39] *Fizyogratlardan Günümüze İktisadî Mezhebler Tarihi* adıyla yayımlanan[40] ve Avrupa'nın en önemli iktisat kitaplarından biri olan bu eserde, Léon Bourgeois'nın solidarizm konusundaki görüşlerine ve Durkheim'ın toplumsal dayanışma fikrine değinilir. Devlet ve bireyin birbirinin karşıtı olmayıp, tam tersine tamamlayıcısı olduğu ve bireylerin yeteneklerine göre toplumdaki konumunun belirlenmesi gerektiği şeklindeki solidarist ifadelere yer verilir.[41] Şükrü Kaya'nın koleksiyonunda yer alan bu eser Atatürk tarafından da incelenmiştir.[42]

Şükrü Kaya'nın koleksiyonunda Fransız literatürü önemli yer tutmaktadır. Koleksiyonda yer alan isimlerden biri, Emile Durkheim'ın çağdaşlarından olan felsefeci ve sosyal bilimci Alfred Fouillée'dir. Cumhuriyet yönetiminde iyi tanınan bir isim olan Fouillée'nin eseri Cumhuriyet'in hemen başında *Avrupa Milletleri Ruhiyatı* şekliyle çevrilip yayımlandı.[43] Diğer bir isim Alfred Rambaud'dur. Kaya bu yazarın *Histoire de la révolution française* adlı eserini incelemiştir. Yazarın Ernest Lavisse ile beraber hazırladığı ve daha kapsamlı olan bir başka eseri ise 1926 yılında *Tarih-i Umumi: Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar* biçimiyle çevrilip yayımlandı.[44]

Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin tarih alanında en önemli temsilcisi Charles Seignobos'tu. Pozitivist tarihçilik ve aydınlanma düşüncesinin Türkiye tarihçiliğine Seignobos'un eserleriyle girdiğini söylemek mümkündür.[45] Şükrü Kaya'nın koleksiyonunda bu yazarın *Histoire politique de l'Europe contemporaine* adlı eseri yer almaktadır.[46]

Fransız Devrimi'ni hazırlayan kültürel ve zihinsel düşünce dünyası, Cumhuriyet kadrosunu derinden etkilemiştir. Bu sebeple Şükrü Kaya'nın özel kitaplığı içerisinde Jean-Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi isimlerin bulunması doğal karşılanmalıdır.[47] Bu etkilenmenin bir neticesidir ki, Montesquieu'ya ait *De l'esprit des lois, Ruhü'l Kavanin* [Kanunların Ruhu] adıyla Cumhuriyet'in hemen başında çevrilip yayımlandı.[48] Koleksiyonda bulunan diğer bir Fransız yazar, Léon Duguit, pozitivist hukuk anlayışını geliştirmiş, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi hukuk çalışmalarının en önemli referanslarından birini oluşturmuştur. Duguit'nin *Traitéde droit constitutionnel* adlı eseri 1924 yılında *Hukuk-ı Esasiyye* adıyla çevrilip yayımlandı.[49]

Şükrü Kaya'nın kitap koleksiyonunda yer alan isimlerden bir diğeri İsviçreli antropolog Eugène Pittard'dır. Cumhuriyet kadrosunun yakından tanıdığı Pittard, 1937 yılında düzenlenen Türk Tarih Kongresi'ne katılıp tebliğ sunmuş, 1924'te oluşturulan anayasal vatandaşlık kavramına benzer biçimde bütün Anadolu halklarını Türk olarak tanımlamıştır. Kullandığı ırk kavramı etnik olmayıp, daha çok antropolojik özelliktedir; Anadolu'da yaşayan bütün insanları aynı kökenin mensupları (Brakisefal) olarak görmektedir. Bu görüş aynı zamanda Türk Tarih Tezi'nin de temelini oluşturmuştur.[50] Pittard'ın modern Türkiye'den övgüyle söz eden *Le Visage nouveau de la Turquie* adlı eseri Kaya'nın kitaplığında yer almaktadır.[51]

Koleksiyonda bulunan isimlerden bir diğeri Fransız Radikal-Sosyalist Partisi'nin lideri Édouard Herriot'dur. Herriot, Türkiye'de iyi tanınan ve görüşlerine önem verilen bir siyasetçiydi.[52] Bu yakınlık 1933 tarihinde Türkiye'ye yaptığı seyahat sonrasında daha da gelişti. Fransa'ya döndükten sonra burada verdiği konferanslarda Türkiye'den övgüyle bahsetmeyi sürdürdü. Bu konferanslara ait metinler daha sonra *La Turquie Kémaliste* dergisinde yayımlandı.[53] Kaya'nın kitaplığı içerisinde Herriot'ya ait *Europe, La Russie nouvelle, Orient, Dans la forêt normande* ve *Conferancia les annales* adlı eserler yer almaktadır.[54]

Koleksiyondaki diğer bir isim Herbert Spencer'dır. Spencer, Darwinist bir araştırmacı olarak insanlığın hayat mücadelesini "en kuvvetli ve layığın bekası" ve "en güçlü ve hak edenin varlığını sürdürmesi" şekliyle açıklar; bu aslında doğal seleksiyondan başka bir şey değildi.[55] Şükrü Kaya bu Darwinist araştırmacının *Les institutions professionnelles. Principes de sociologie* adlı çalışmasını incelemiştir.[56]

SIRA No	KİTABIN ADI	KİTABIN YAZARI
189	La Grande Tentation	Casalaw MILOSZ
190	L'oeuvre Sociale En Suede	
191	Documents Conferences Sur La Cooperation de La Haye.	
192	Rapports Soviet Relations 1939-1941	
193	Charles Fiquet	
194	Pierre Le Grand	Alexis TOLSTOÏ
195	A Democratic Manifesto	Henry NEVES
196	Les Vies Des Hommes Illustres	Par E.TALBOT
197	Quatre Vies Des Nouveautes	
198	L'homme est innocent	Alexis CARREL
199	Bigyne	
200	La Cooperation Universelle	Le DOCTEUR
201	Hommes Illustres	Par RICARD
202	La Troisieme Republique	Jacques BAINVILLE
203	Fort-de-France	Alain MICHEL
204	L'avocat	Henri Robert
205	Les Ages De L'intelligence	Leon BRUNSCHVICG
206	Le Feu Qui Couve	Henri BERAUD
207	La Vie Quotidienne Au Temps Des Revolutions	Labrairie HACHETTE
208	La Route Des Indes	Paul MORAND
209	Dictateurs Et Dictatures	Comte SFORZA
210	La Malgretat	Pierre BOUCHARDON
211	L'immortel	Alphonse DAUDET
212	Democratie	Georges CLEMENCEAU
213	Geographie Generale Du Monde	P.CLERGIE
214	American Government	Frederic A.OGG
215	Les Cours De Droit	A.GUJOT
216	Du Livre	Alphonse PICARD
217	Livres De Droit	Arthur ROUSSEAU
218	Etude Theorie Ulmey - Bil	M.Mahitrin DALELLIÇ
219	Liturgie	P.Dumas D'AINAUD
220	De L'empire Byzantin	CharlesDIEHL
221	Goffrui	Henri De VALANCIENNES
222	Politique Etrangere	Samuel MINOVIÇUE
223	Les affaires de Crete	Victor BERARD
224	Atlas Historiques	Joseph CALMETTE
225	Historie L'unite Italienne	Tome SAURP
226	Les affaires de Crete	Victor BERARD
227	Grecque D'orient Patres Et L'eglise	Emile De BURCHGRAVE
228	Explorations E Etudi in Asia Centrale Cap. 1914	Ubaldo JADUPI
229	Dalla Pacific alla Cina Cap.	Ubaldo JADUPI
230	Droit Public	A.HAURIOU
231	Kunstler Life And Conversation Germany	William Harnett DAWSON
232	Etude	Ismail Hami DANISMEND
233		
234	Edouard Duchesne	
235	La Theorie Ulmey-Bil	Nazim Ali DILEMEN
236	Premiere Partie	
237	Edouard Duchesne	
238	De Livres	Alphonse RICARD
239	Constantinople	F.A.BRIN
240	Portre Ot Somme	Tome DANIELSEN

Şükrü Kaya'nın bağışladığı kitap listesinden bir bölüm.

Kaya'nın kitaplığında yer alan bir başka isim Adam Smith'tir. Smith'in Türkiye'de tanınmasını sağlayan kişi, *Umumi Tarih* adlı eserinde *The Wealth of Nations*'a [Milletlerin Zenginliği] atıfta bulunan Ali Reşad'dı.[57] Kaya'nın kitaplığında bu eserin *La Richesse des nations* adlı Fransızca baskısı yer almaktadır.

Koleksiyondaki bir başka isim, *Zaman Makinesi, Dünyalar Savaşı, Görünmez Adam* ve *Dr. Moreau'nun Adası* gibi bilim kurgu yapıtlarının yazarı Herbert George Wells'tir. Geniş bir kültürel birikime sahip olan Wells'in tarihçilik konusunda çalışmaları da bulunmaktadır. Kaya'nın kitaplığında yazarın *The Outline of History* adlı eseri yer almaktadır. Mustafa Kemal ise *Equisse de L'Histoire Universelle*

İDünya Tarihi Özetil eserini okumuş ve oldukça etkilenmiştir. Mustafa Kemal'in Nutuk'ta yer verdiği tek yabancı yazar da Wells'ti:

> Efendiler, İngiliz müverrihlerinden Wells, iki sene evvel intişar eden bir tarih yazdı. Eserinin son sahifeleri "dunya tarihinin müstakbel safhası" unvanı altında birtakım mütâlaatı ihtivâ eder. Bu mütâlaatta istihdâf olunan mesele: "Un gouvernement federal mondial" cihanşümul bir ittihâdi hükümet'tir. Wells bu mebhasde, cihanşümul bir ittihâd-ı hükümetin nasıl tesis olunabileceğini ve böyle bir devletin esaslı bazı fârık hatları hakkındaki tasavvurlarını serd ediyor ve adâletin ve tek bir kanunun saltanatı altında küremiz nasıl bir halde bulunacaktı, bunu tahayyül ediyor...[58]

Mustafa Kemal, Wells'ın çalışmasından Nutuk'ta söz etmekle kalmayıp, talimat vererek eserin Türkçeye çevrilmesini de sağlamıştır. Çalışma, 1927-1928 yıllarında Maarif Vekâleti'nin kurduğu özel bir heyet tarafından Türkçeye çevrilip, *Cihan Tarihinin Umûmî Hatları* biçimiyle yayımlanmıştır.[59] Wells'in tarihçilikte zaman ve mekân boyutunu geniş tutması ve siyası kişilikler yerine toplumlara/uygarlıklara önem vermesi, 1930'larda Türkiye'de yapılan tarihçilik çalışmalarının yönteminı etkilemiştir.

SONUÇ

Tarihsel kimlikleri sadece kişisel özelliklerıyle değil, toplumsal, siyasal ve onu çevreleyen diğer unsurlarla birlikte değerlendirmek gerekir. Kuruluş ve modernleşme süreciyle iç içe geçmiş bir yaşama sahip olan Şükrü Kaya böyle bir isimdir. Kaya'nın kimliğini belirleyen unsurlar arasında bilgi, beceri ve deneyimi kuşkusuz ki önemli rol oynadı. Asıl kimliğini belirleyen unsur ise iki tarihsel zamanda görev yapmış olmasıydı: Meşrutiyet ve Cumhuriyet... 1908-1938 döneminin siyası, kültürel ve toplumsal gelişmeleri onun entelektüel birikimini belirledi. Kaya'yı değerlendirirken, Türkiye'nin modernleşme sürecinden ayırmadan, tam tersine bu konuyla daha da fazla ilişkilendirmek gerekir.

Bu yazıda incelediğimiz Şükrü Kaya'nın kitap koleksiyonunun en önemli özelliği, 1923-1938 aralığındaki değişimleri ifade edebilecek verilere sahip olmasıdır. 1920-1930 döneminin öncelikleri ile 1930-1938 aralığının tercihleri farklı özelliktedir. 1930'lara kadar Fransız sosyolojisi ve çevirileri etkili iken, 1930'lardan itibaren tarih yazıcılığı ve toplumbilim anlayışı alanında daha özgün bir döneme girildi. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasıyla birlikte, Anadolu merkezli antropolojik ve arkeolojik çalışmaların ağırlıkta olduğu yeni bir dönem başladı. Bu girişimlere bakarak Tek Parti döneminin kültürel değişimlerini anlayabilmek mümkündür. Kaya'nın kitaplığını değerli kılan nokta ise tüm bu değişimleri anlamamıza yardımcı olacak yayınların çoğunu bütün halinde sunmasıdır.

MURAT TURAN
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 *TBMM Arşivi, Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri ve Seçim Mazbataları.*

2 İsmet Bozdağ, *Siyasal Kıyamet, Bitmeyen Devlet Kavgası, Atatürk-İnönü, İnönü-Bayar* (İstanbul: Truva Yayınları, 2009), s. 29-31.

3 Doğan Hızlan, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne Yardım Edin", *Hürriyet*, 27 Kasım 2000; Hakkı Uyar, "Şükrü Kaya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Kemalizm*, c. 2 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 80-83.

4 Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya ait kitap koleksiyonunu incelememize imkân tanıyan Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin değerli yönetimine teşekkür ederiz.

5 Fransız siyasetçiler. *Eugene Pierre* (1864-1937), *Louis-Eugène Cavaignac* (1802-1857), *Adolphe Thiers* (1797-1877), *Georges Clemenceau* (1841-1929), *François Jules Simon* (1814-1896), *Raymond Poincaré* (1860-1934), *André Tardieu* (1876-1945), *Léon Blum* (1872-1950), *Paul Reynaud* (1878-1966), *Lucien Romier* (1885-1944), *Louis Barthou* (1862-1934), *Victor Duruy* (1811-1894), *Jules Guesde* (1845-1922), *Gabriel Hanotaux* (1853-1944), *Louis Madelin* (1871-1956), *Charles Benoist* (1861-1936), *Georges Weill* (1882-1970), *Gustave Herve* (1871-1944), *François Pietri* (1882-1966), *Jean Jaurès* (1859-1914), *Perreux Camille* (1816-1952), *Victor Berard* (1864-1931)

6 İngiliz siyasetçiler: *Winston Churchill* (1874-1965), *Austen Chamberlain* (1863-1937), *George Chesney* (1830-1895). İtalyan siyasetçiler *Comte Galeazzo Ciano* (1903-1944), *Antonio Salandra* (1853-1931), *Francesco Nitti* (1868-1953), Sovyet siyasetçi *Lev Troçki* (1879-1940), Amerikalı siyasetçi *David Jayne Hill* (1850-1932) İspanyol siyasetçi *Salvador de Madariaga* (1886-1978) Alman siyasetçi: *Erich Ludendorff* (1865-1937).

7 Fransız tarihçiler: *Charles Seignobos* (1854-1942), *Albert Mathiez* (1874-1932), *Alfred Rambaud* (1842-1905), *Pierre Gaxotte* (1895-1982), *Maurice Pernot* (1875-1948), *Edouard Driault* (1864-1947), *Auguste Bailly* (1878-1967), *Joseph Calmette* (1873-1952), *Rene Grousset* (1885-1952), *Louis Bréhier* (1868-1951), *Daniel Mornet* (1878-1954), *Maurice Croiset* (1846-1935), *Albert Sorel* (1842-1906), *Gustave Léon Schlumberger* (1844-1929), *Charles Diehl* (1859-1944), *Léon Homo* (1872-1957), *Emile Bourgeois* (1857-1934), *Jules Michelet* (1798-1874). İngiliz tarihçiler: *Stevenson Runciman* (1903-2000) *Herbert George Wells* (1866-1946), *Edward Hallett Carr* (1892-1982) Sovyet tarihçi: *Boris Mouravieff* (1890-1956). Belçikalı tarihçiler: *Henri Pirenne* (1862-1935), *Henri Grégoire* (1881-1964).

8 Fransız iktisatçılar: *Charles Rist* (1874-1955), *Charles Gide* (1847-1932), *Henri Truchy* (1864-1950), *Francis Delaisi* (1873-1947). *André Siegfried* (1875-1959), *Gaston Jeze* (1869-1953), *Jean Lescure* (1912-2005).

9 Fransız filozof ve sosyologlar: *Emile Durkheim* (1858-1917), *Ernest Renan* (1823-1892), *Gabriel Tarde* (1843-1904), *Emile Boutmy* (1835-1906), *Alfred Fouillée* (1838-1912), *Bertrand de Jouvenel* (1903-1987). *Leon Duguit* (1859-1928), *Henri Bergson* (1859-1941), *Jean-Jacques Rousseau* (1712-1778), *Montesquieu* (1689-1755), *Gustave Le Bon* (1841-1931). İngiliz filozof ve sosyologlar: *Herbert Spencer* (1820-1903), *Wilhelm Stekel* (1868-1940), Amerikalı filozof ve sosyologlar, *William James* (1842-1910), *Will Durant* (1885-1981) İskoç filozof: *Adam Smith* (1723-1790).

10 Fransız araştırmacılar. *Emile Henriot* (1885-1961), *Fernand Maurette* (1878-1937), *François Bufoz* (1803-1877), *Edmond Preclin* (1888-1955), *Arnold van Gennep* (1873-1957), *Marcel F. Homet* (1897-1982), *Maxime Collignon* (1849-1917), *Alexis Carrel* (1873-1944),*Charles Jean Julien Depeyre* (1854-1929),*Lucien Poincaré* (1862-1920), *Louis Peisse* (1803-1880). İsviçreli araştırmacı.*Eugène Pittard* (1867-1962).

11 Fransız yazarlar. *Emile Faguet* (1847-1916), *Denya Cochin* (1851-1922). *Emile Boutmy* (1835-1906), *Fernand Grenard* (1866-1942), *Emile Legrand* (1841-1903), *Emile Augier* (1820-1889), *Jacques Bainville* (1879-1936), *Georges Suarez* (1890-1944), *Paul Morand* (1888-1976), *Emile Zola* (1840-1902), *Pierre Bouchardon* (1870-1950), *Alphonse Daudet* (1840-1897), *Guy Chantepleure* (1870-1951), *Anatole France* (1844-1924), *Leon Levrault* (1865-1918), *Edmond Pilon* (1874-1945), *Henri Béraud* (1885-1958), *Jules Romains* (1885-1972), *Andre Maurois* (1885-1967), *Gustave Flaubert* (1821-1880), *Léon Daudet* (1867-1942), *Alexandre Arnoux* (1884-1973), *André Gide* (1869-1951), *Louis Cazamian* (1877-1965), *Albert Dauzat* (1877-1955), *Albert Thibaudet* (1874-1936), *Adolphe Basler* (1878-1949), *Rene Pichon* (1869-1923), *Gustave Lanson* (1857-1934), *Paul Géraldy* (1885-1983) İtalyan yazarlar: *Annie Vivanti* (1866-1942), *Willy Sperco* (1887-1978). Alman yazarlar: *Thomas Mann* (1875-1955), *Emil Ludwig* (1881-1948). Amerikan yazarlar: *Hervey Allen* (1889-1949), *Storm Jameson* (1891-1986). İsviçreli yazarlar: *Virgile Rossel* (1858-1933), *Paul Gentizon* (1885-1955), *Ernest Mambcury* (1878-1953), *Noëlle Roger* (1874-1953). İspanyol yazar: *Edyar Mithaud* (1873-1964). İsveçli yazar: *Frank Heller* (1886-1947). Belçikalı yazar *Edmond Picard* (1836-1924).

12 Afet Hanım, 1935'te Cenevre Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Bilimler Fakültesi'nin

Yakın Çağ ve Modern Tarih Bölümü'nde eğitim gördüğü esnada, oradaki çalışmaları hakkında raporlar hazırlayıp Atatürk'e göndermekteydi. Bu raporlar genellikle Fransızcaydı ve Türkçeye çevrilip basında yayımlanıyordu. Atatürk söz konusu bu çevirileri Fransızcası çok iyi olan Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya yaptırıyordu. Bkz. *Prof. Dr. Afet İnan*, yay. haz. Arı İnan (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), s. 187.

13 *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar: Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçer sindeki Özel Yazıları İle*, c. 1-24 (Ankara: Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001). Ayrıca bkz. Şeraf ettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, XVI. Dizi, Sayı: 45 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982), s. 9-17.

14 Eugène Pierre, *Mufassal Hukuk-ı Siyasiyye* (Mütercimi: Mülga Meclis-i Ayan Katib-i Umumisi İsmail Müştak), c. 1 (İstanbul: Milli Matbaa, 1927); c. 2 (İstanbul: Milli Matbaa, 1927); üçüncü cildin zeyli (Ankara: TBMM Matbaası, 1932). Bkz. Zafer Toprak, "Dolikosefalden Brakisefale Türk Irkı Şevket Aziz Kansu ve Antropolojinin Evrimi", *Toplumsal Tarih* 207 (Mart 2011): 18-29; Zafer Toprak, *Darwin den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji* (İstanbul: Doğan Kitap, 2012), s. 186-187.

15 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm (1908-1923)* (İstanbul: Doğan Kitap, 2013), s. 101.

16 Léon Bourgeois, *Solidarité* (Paris: Librairie Armand Colin, 1931). Bu eser dört ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta sosyal ve siyasi fikirlerin nasıl bir evrim geçirdiği ve toplumsal dayanışmanın hangi bilimsel temellere dayandığına yer verilmektedir. İkinci bölümde toplumsal dayanışma ile adaleti ve özgürlük kavramları arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Eserin son bölümünde ise dayanışmacı düşüncenin kapsamına değinilmektedir.

17 Fransa'da 1895'te iktidara gelen Léon Bourgeois'nın kabinesi radikal eğilimlere sahip bir kabineydi. Senatoyla yaşadığı anlaşmazlık nedeniyle, bir yıl sonra iktidarı bırakmak zorunda kaldı. Bkz. İlhan Arsel, "Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/1 (1954), 118-123.

18 Murtaza Korlaelçi, "Pozitivist Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, c. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 214-222.

19 Zafer Toprak, "İl Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim* 1 (Bahar 1977): 92-123.

20 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 534. Emile Durkheim hakkında ayrıca bkz. Taner Timur, "Durkheim: Sosyoloji, Bilim ve Tarihçi", *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar, Sina Akşin'e Armağan*, haz. Mehmet Ö. Alkan (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 255-274.

21 Zafer Toprak, "Psikoloji'den Sosyoloji'ye, Türkiye'de Durkheim Sosyolojisinin Doğuşu", *Toplumsal Tarih* 238 (Ekim 2013): 23-24.

22 Zafer Toprak, "Ali Reşad, Pozitivizm ve Fransız Devrimi", *Tarih ve Toplum* 68 (Ağustos 1989): 54-56; Zafer Toprak, "Diran Kelekyan, Fransız Devrimi ve Mülkiye Mektebi", *Tarih ve Toplum* 67 (Temmuz 1989): 39-41.

23 Mesut Çapa, "Türkiye'de 1930 Öncesi Tarih Öğretimi", *Toplumsal Tarih* 129 (Eylül 2004): 80-87.

24 Zafer Toprak, "Eski Türkçe Yazında Temel Hak ve Özgürlükler", *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (İstanbul: İstanbul Barosu Yayını, 1992), s. 531-555. Tek Parti döneminde Fransız Devrimi ve sosyolojisi konusunda fikir veren diğer bir eser Ernest Von Aster'e aittir. Bu eser, Mustafa Nermi tarafından 1927 yılında *Fransız İhtilalinin Siyasi ve İctimai Fikirleri* şeklinde Türkçeye çevrildi. Bkz. Zafer Toprak, "Mustafa Nermi ve Fransız İhtilâl-i Kebiri", *Tarih ve Toplum* 67 (Temmuz 1989): 59.

25 İçtimaiyyat, Darüşşafaka Müdürü ve Sosyoloji Öğretmeni Ali Kâmi [Akyüz], yayımlayan: İbrahim Hilmi (İstanbul: Kütüphane-i Hilmi, 1927). Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 7, s. 403-417.

26 Zafer Toprak, "Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu", *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, c. 1, s. 326.

27 Zafer Toprak, *Bir Yurttaş Yaratmak: Mu asır Bir Medeniyet İçin Seferberlik Bilgileri* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998); Zafer Toprak, "Türkiye'de Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm,", *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, der. Sabahattin Şen (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995), s. 39-81.

28 1920'lerin başında Marksist dünya görüşüne alternatif bir sistem olarak gösterilen solidarizm, tüm Avrupa'da bilim insanlarının ilgi duyduğu alan oldu. Türkiye ise 1921'de düzenlenen Uluslararası Torino Sosyoloji Kongresi'ne temsilci göndererek katılım sağladı. Bkz. Zafer Toprak, "'Kızıl Kent' Torino ve Solidarist Sosyoloji Kongresi", *Toplumsal Tarih* 226 (Ekim 2012), s. 22-36.

29 Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), s. 418.

30 *C.H.F. Programı. Fırkanın Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Olunmuştur. Mayıs 1931* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), s. 13-14. Partinin diğer tüzüklerinde benzer ifadelere yer verilmektedir. Bkz. *C.H.P. Programı. Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır. Mayıs 1935* (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), s. 7-9; *C.H.P. Programı, Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir* (Ankara: Ulus Basımevi, 1939), s. 6-7; *C.H.P. Programı, Partinin VI. Büyük Kurultayının 14.VI. 1943 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir* (Ankara: Ulus Basımevi, 1943), s. 4-5.

31 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. I-III*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi (Ankara: Divan Yayıncılık, 2006), s. 115.

32 *Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi. İkinci Kânun 1935 den 16 Mayıs 1935 e Kadar. (Gizlidir, İşe özgü ve özeldir Parti bürolarında kullanılacaktır)*, c. 6 (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), s. 15-17.

33 Zafer Toprak "Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sosyolojinin Evrimi: 1908-1945", *Sosyal Bilimler Tarihini Keşfediyor-DTCF Bilim Çevresi ve Sonrası*, ed. Hayriye Erbaş (Sentez Yayın ve Dağıtım Öğretim Kurumları, 2017), s. 43-74.

34 Hayriye Erbaş, *Bir Cumhuriyet Çınarı, Sözlü Tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 75. Yılı* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).

35 Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, yeni baskıya haz. Arı İnan, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), s. 321.

36 *İctimai Takvim-i Amel*, TBMM Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, Aded: 4, Telif ve Tercüme Heyetince Tetkik ve Kabul Edilmiştir (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340).

37 *Cours d'économie politique* adlı eser Cumhuriyet'ten çok önce şu şekilde çevrildi: Charles Gide, *İlm-i İktisad Dersleri*, çev. İlasan Hâmid, Hasan Tahsin, M. Zühdü (İstanbul: Dersaadet Kanaat Matbaası, 1330). Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, s. 335-342.

38 Şükrü Kaya sadece siyaseti değil aynı zamanda tercüme çalışmaları yapan bir isimdir. Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*; Henri Berau'nun *Şişko*; Charles Rist-Charles Gide'in *Fizyokratlardan Günümüze İktisadi Mezhebler Tarihi*; E.F. Bucley'nin *Eski Yunan Maaşları* ve Albert Mathiez'nin *Fransız İhtilali* eserlerini Türkçeye çevirmiştir. Bkz. Hakkı Uyar, "Şükrü Kaya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, c. 2, s. 80-83.

39 Charles Gide-Charles Rist, *Fizyokratlardan Günümüze İktisadi Mezhebler Tarihi*, c. 1, tercüme edenler: Ahmed Muammer ve Şükrü Kaya (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1340); c. 2, tercüme eden: Şükrü Kaya (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1927).

40 Charles Gide'in *Principes d'économie politique. La coopération. Les societés coopératives de consommation* isimli eserleri ile Charles Rist'in *La Déflation en Pratique* adlı eseri Şükrü Kaya'nın kitap koleksiyonunda yer almaktadır.

41 *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 18, s. 187-204.

42 Alfred Fouillée, *Avrupa Milletleri Kültürü* (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Yayını, çev. Mustafa Rahmi, Telif ve Tercüme Heyetince Kabul Edilmiştir) (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1339-1342). Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 5, s. 303-354.

43 Alfred Rambaud-Ernest Lavisse, *Tarih-i Umumi: Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar*, Birinci Cilt: Evveliyat 395-1095 (Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud'un editörlüğünde bir heyet tarafından yazılan ve Darülfünun Edebiyat Medresesi müdür ve muallimlerinden oluşan bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir) (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926).

44 Zafer Toprak, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik", *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si, La Turquie Kémaliste* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012), s. 176-181.

45 Çağdaş Avrupa siyasi tarihinden bahseden bu kitap, Atatürk tarafından da incelenmiştir. Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 14, s. 169-211.

46 *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 19, s. 1 ve c. 21, s. 8-30.

47 Montesquieu, *Kuvâ'i Kavanin*, çev. Hüseyin Nazım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekâleti Yayını, Sayı: 8 (İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1339). Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 8, s. 443-447.

48 Léon Duguit, *Hukuk-ı Esasiyye*. Birinci Cilt: Kaide-i Hukukiye-Devlet Meselesi (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339); İkinci Cilt: Devlet-Nazariye-i Umumiye, müterjimi: Menemenlizade Edhem (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340). Bkz. Zafer Toprak, "Hukuk-ı Esasiyye ve Hukuk-ı Nisvân. Léon Duguit'de Kadın Hukuku-1923", *Akademik Yaşamının 55. Yılı Onuruna Rona Aybay'a Armağan - Legal Hukuk Dergisi Özel Sayı* (Aralık 2014): 2209-2233.

49 Zafer Toprak, "Âdem-Havva'dan Homo-Alpinus'a. Eugène Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi", *Tarih ve Toplum* 206 (Şubat 2011): 16-29.

50 Eugène Pittard'ın savunduğu antropolojik tezlere Atatürk'ün ilgisi fazladır. Pittard'a ait *Les races et l'histoire* (Irklar ve Tarih) adlı eser, Atatürk tarafından ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 22, s. 225-486.

51 Hakkı Uyar, "Édouard Herriot'un Atatürk'le Görüşmesi (1933) ve Türk Devrimi Hakkındaki Görüşleri", *Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si: La Turquie Kémaliste* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2012), s. 49.

52 Dergının 1934'te çıkan ilk sayısında "La Turquie Kémaliste" ifadesi kullanılırken, dildeki değişim nedeniyle 1935'ten sonra "La Turquie Kémaliste" olarak çıkmaya başladı. İki yıl sonra "La Turquie Kémaliste" ifadesine geri dönüldü. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak-2, Mustafa'dan Kamal'a Atatürk'ün İsimleri", *Toplumsal Tarih* 204 (Aralık 2010), s. 56-62.

53 *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 18, s. 181-186.

54 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 325-327.

55 Atatürk, Herbert Spencer'a ait *Le rôle moral de la bienfaisance* (Yardımseverliğin Ahlâkî Rolü) isimli kitabı incelemiştir. Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 20, s. 259-261.

56 Zafer Toprak, *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, s. 239.

57 *Nutuk* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2017), s. 610-611.

58 Herbert George Wells, *Cihan Tarihinin Umumî Hatları*, 5 c., Maarif Vekâleti (İstanbul: Devlet Matbaası, 1927-1928). Bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, c. 2, s. 134-490.

CHP MİLLETVEKİLİ ADAYI KALUDİ LASKARİ'NİN 1946 GENEL SEÇİMLERİ RAPORU

ÇAĞDAŞ GÖRÜCÜ

Ciddi şaibeler taşıyan 1946 seçimlerinde güçlü bir Meclis çoğunluğu elde ederek iktidarını korumuş olmakla birlikte, İstanbul'daki milletvekillerinin çoğunu DP'nin kazanması, CHP için sarsıcı bir gelişme oldu. Bu durum parti içinde gündemi de etkiledi. CHP'nin İstanbul milletvekili adaylarından Kaludi Laskari, seçimlerden kısa bir süre sonra 5 Ağustos 1946'da CHP Genel Sekreterliği'ne İstanbul'daki seçim sonuçlarını değerlendirdiği bir bilgi notu gönderdi.

Kaludi Laskari (1894-1979).

1935-1946 yılları arasında ikisi Rum, ikisi Musevi, biri Türk Ortodoks, biri de Ermeni olmak üzere altı gayrimüslim, bağımsız milletvekili olarak Meclis'te görev yaptı.[1] Çok partili hayata geçilmesinin ardından, ilk kez 1946 seçimlerinde hem Demokrat Parti (DP) hem de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İstanbul'dan gösterdikleri milletvekili adayları arasında gayrimüslimlere yer verdi. Bu çerçevede Avukat Ahilya Moshos, Doktor Kirkor Keşişyan, Avukat Salamon Adato, Doktor Vasil Konos, tüccar Yusuf Salman (Salmona) DP'den, o sırada milletvekili olan dilbilimci Berç Türker ile tarihçi Avram Galanti Bodrumlu'nun yanı sıra Kaludi Laskari ve Doktor Atanas Kukulis ise CHP'den aday olmuşlardı.[2] Seçimlerde İstanbul'dan çıkacak toplam 23 milletvekilinden 18'i (üçü bağımsız olmak üzere) DP listesinden seçilirken diğer beşini ise CHP kazandı. Bunun sonucunda iki DP adayı gayrimüslim de (Vasil Konos ve Salamon Adato) milletvekili seçildi. CHP'li hiçbir gayrimüslim aday ise Meclis'e giremedi.

21 Temmuz 1946 tarihli seçimler adli denetimin dışında, açık oy, gizli sayımla ve çoğunluk sistemi esasına göre yapılmıştı. Aslında kuruluşundan o güne kadar sadece altı ay kadar geçmiş olan DP seçimlere hazır durumda değildi. 16 ilde seçime katılamamıştı, toplam 465 milletvekili için yapılan seçimde yalnızca 273 aday gösterebilmişti. Bunun yanı sıra DP'nin ileri gelenleri, seçilme şanslarını artırmak için birden çok seçim bölgesinden aday gösterilmişti.[3] Açıklanan seçim sonuçlarına göre CHP 397 milletvekilliği kazanırken, DP yalnızca 61 milletvekili elde edebildi. Ayrıca 7 bağımsız aday Meclis'e girdi.[4]

Bununla birlikte seçim sonuçlarının ilan edilmesinin ardından DP, oy sayım işlemleri sırasında aldığı oyların tutanaklara eksik geçirilip, CHP'nin oylarınınsa olduğundan yüksek gösterilerek seçimde hile yapıldığını öne sürdü.[5] Örneğin DP'liler İstanbul'daki 23 milletvekilliğinin aslında tamamını kazandıklarını iddia ediyorlardı.[6] Nitekim Nihat Erim'in daha sonra yayımlanan günlüklerinde dönemin İstanbul valisi Lütfü Kırdar'ın İstanbul'daki seçimler hakkında 20 Eylül 1949'daki şu sözleri aktarılmaktadır:

> 1946'da İstanbul'da 23 yeri de CHP kaybetti. Cevdet Kerim İncedayı, "hepsini kazandık" şeklinde mazbata yapmaya zorladı. İntihar etmeyi dahi düşündüm. Sonra 5 yere razı oldum. 2 Rum, 2 Ermeni ve bir tanınmamış Türk yerine Hüseyin Cahit [Yalçın], Hamdullah Suphi [Tanrıöver], Recep Peker, Cahit Soydemir, Kazım Karabekir'i kabul ettim.[7]

DP'nin 1946 seçimleri sonuçlarına ilişkin itirazları kabul görmedi. Ciddi şaibeler taşıyan 1946 seçimlerinde güçlü bir Meclis çoğunluğu elde ederek iktidarını korumuş olmakla birlikte İstanbul'daki milletvekillerinin çoğunu DP'nin kazanması, CHP için sarsıcı bir gelişme oldu. Bu durum CHP içinde gündemi de etkiledi. CHP'nin İstanbul milletvekili

adaylarından Kaludi Laskari, seçimlerden kısa bir süre sonra 5 Ağustos 1946'da CHP Genel Sekreterliği'ne İstanbul'daki seçim sonuçlarını değerlendirdiği bir bilgi notu gönderdi.[8] 1894 yılında Kırklareli'nin Demirköy ilçesinde doğan Kaludi Laskari, topçu yedek subay olarak katıldığı Çanakkale Savaşı'nda yaralanmış ve sağ kolunu kaybetmiş bir savaş gazisiydi. Bu nedenle madalya da alan Laskari, hukuk eğitimi gördükten sonra uzun yıllardır serbest avukatlık yapıyordu.[9]

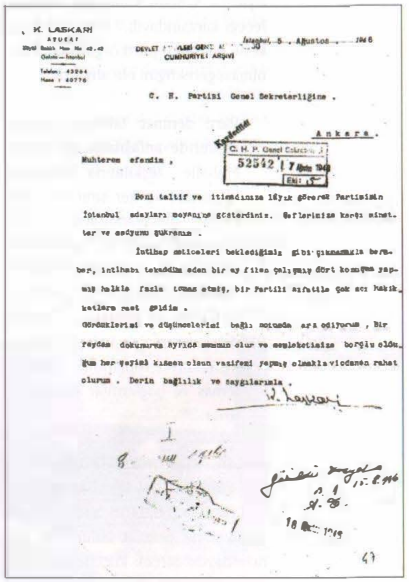
Laskari, neden böyle bir rapor kaleme alma ihtiyacı duyduğunu şöyle açıklıyordu:

> İntihap neticeleri beklediğimiz gibi çıkmamakla beraber, intihabı tekaddüm eden bir ay fiilen çalışmış, dört konuşma yapmış, halkla fazla temas etmiş bir Partili sıfatıyla çok acı hakikatlere rast geldim.
>
> (...) İstanbul'da alınan neticelere göre partimizin hangi noktalar üzerinde durup, müspet kaideler tespit etmesi icap ettiğini (...) esasen 1926'dan Parti'ye kayıtlı bir partili sıfatıyla tetkik edip, Şeflerime gördüklerimi ve anladıklarımı samimiyetle bildirmeği bir vicdan ve memleket borcu bildim.[10]

Laskari'nin 20 yıla yakın süredir CHP'nin üyesi olduğundan söz etmesi dikkat çekici bir ayrıntıdır. Esasen CHP'nin tek parti dönemi süresince gayrimüslimleri üye yapmak konusunda pek de hevesli olmadığını belirtmek gerekir. Öncelikle partinin tüzüğü böyle bir tercihi yansıtmaktadır. 1923 Nizamnamesi'nin fırkaya üye olmaya ilişkin 3. maddesine göre Halk Fırkası'na her Türk ve yurtdışından gelerek Türk vatandaşlığını ve harsını kabul eden her birey katılabilmekteydi.[11] Parla'ya göre burada dışlayıcı ve etnik bir milliyetçilikten ziyade hukuki ve kültürel bir milliyetçilik söz konusudur.[12] Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, her ne kadar Türk ifadesinden Türk(iyc) vatandaşlığının anlaşıldığı, gerek o dönemde gerekse sonrasında sıklıkla vurgulanmış olsa da, "Türk harsını" kabul etmenin (ve dolayısıyla bir bakıma bilmenin) bir ön şart olarak belirlenmesi, vatandaşlık temeline dayanan bir milliyetçilik anlayışının ötesine geçildiğini göstermektedir. Esasen Anthony Smith'in işaret ettiği gibi, her milliyetçilik çeşitli derecelerde ve farklı biçimlerde *civic* (yurttaş) ve etnik unsurları içinde barındırmaktadır. Bu çerçevede kimi dönemlerde *civic* ve teritoryal unsurlar egemen olurken, kimi zaman da etnik ve yerel unsurlar ön plana çıkmaktadır.[13] CHP'nin milliyetçilik anlayışını da böyle bir bağlamda değerlendirmek gerekir.

1927 Nizamnamesi'nde milli mücadeleye aleyhtar bir vaziyet almamış her Türk vatandaşının, Türk kültürünü ve fırkanın umdelerini tamamıyla kabul etmesi şartıyla fırkaya katılabileceği belirtiliyordu (madde 8/D).[14] 1931 Nizamnamesi'nde bu hükümde değişikliğe gidilerek, "Türkçe konuşmakta bulunmuş" olmak da fırkaya üye olma şartlarından biri haline getirildi (madde 7/Ç).[15] 1931 Nizamnamesi'ndeki partiye üyeliğe ilişkin milliyetçi kriterler, 1935 Tüzüğü'nde de varlığını korudu (madde 9/Ç).[16] 1939 Nizamnamesi'ndeyse bu konuda küçük ama dikkat çekici bir değişiklik yapıldı. Buna göre millî mücadele karşıtı bir tutum takınmamış, "Türkçe konuşan, Türk kültürü ile yoğrulmuş ve Partinin bütün umdelerini benimsemiş olan her Türk" partiye girebilmekteydi (madde 11/Ç-D).[17] Burada öncekinden farklı olarak kültürü benimsemek yerine bu kültürle yoğrulmak ifadesi tercih edilmiş, ayrıca Türk vatandaşı yerine sadece Türk demekle yetinilmişti. Söz konusu hüküm, 1943 Nizamnamesi'nde değişikliğe uğramamış ve tek parti döneminin sonuna kadar aynı kalmıştır.

Türk olmak, Türkçe konuşmak ve Türk kültürünü benimsemek gibi kriterlerin varlığı, görünen o ki her şeyden önce gayrimüslimler açısından sonuç doğurmuştur. Bu bağlamda tek parti döneminde, iktidarın yönlendirmesiyle milletvekili seçilmiş gayrimüslimler olsa da, daha önce de söz edildiği gibi bu kişiler Meclis'te CHP üyesi olarak değil, bağımsız olarak görev yapmışlardır. Tek parti dönemi boyunca gayrimüslim azınlıkların genel itibariyle CHP dışında tutulduğunu söylemek mümkündür. Bu durumu gösteren örneklerden biri, CHP İstanbul İl Örgütü'nün 1 Haziran 1945 ile 30 Kasım 1945 arasında-

K. LASKARİ
AVUKAT

DEVLET ARŞİVİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

İstanbul 5 Ağustos 1946

C. H. Partisi Genel Sekreterliğine .

Ankara .

Ekidir

C. H. P. Genel Sekreterliği
52542
7 Ağus 946
Evrak No

Muhterem efendim ,

Beni taltif ve iltimâsınıza lâyık görerek Partimizin İstanbul adayları meyanında gösterdiniz. Şeflerimize karşı minnettar ve sadıyım şüphesizdir .

İntihap neticeleri beklediğimiz gibi çıkmamakla beraber, intihabı tekaddüm eden bir ay fiilen çalışmış, dört konuşma yapmış halkla fazla temas etmiş, bir Partili sıfatıyla çok acı hakikatlere rast geldim .

Gördüklerimi ve düşüncelerimi bağlı notumda arz ediyorum , Bir reyden dokunmuş ayrıca mesuliyet olur ve emeklerinize borçlu olduğum her şeyimi kaybetmiş olmakla vicdanen rahat olurum . Derin bağlılık ve saygılarımla .

Kaludi Laskari'nin seçimler hakkındaki raporunun giriş yazısı.

ki durumunu gösteren ikinci altı aylık raporudur. Raporda ildeki bütün hayır ve meslek kuruluşları, başkanlarının isimleriyle birlikte tek tek verilmekte ve bu kuruluşların idare heyeti üyelerinin Türk olanlarının tamamının partili olduğu, ekalliyetlerden olanların ise parti üyesi olmadıkları aktarılmaktadır.[18] Dolayısıyla Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmuş, Demokrat Parti'nin de kurulmak üzere olduğu 1945'nin ikinci yarısı gibi oldukça geç bir tarihte bile hâlâ azınlık mensuplarının CHP'ye üyeliğinin söz konusu olmadığı görülmektedir. Bununla beraber Laskari'nin bir savaş gazisi olması, belki de tek parti dönemi CHP'sinin bu konudaki genel eğilimi açısından istisnai bir durum olarak parti üyesi yapılmasını sağlamıştır.

Bu bağlamda uzun süredir CHP'nin bir üyesi olarak Laskari, gönderdiği

bilgi notunda İstanbul il örgütünün durumuyla ilgili değerlendirmelerde bulunmaktaydı. Laskari, CHP'nin İstanbul örgütünün 1928-1932 arasında bir mevcudiyet ifade ederken, 1932'den ve özellikle 1934'ten sonra adeta gerileme dönemine girdiği, "o kadar ki 1946 senesi başlarında parti azalarının, halk kütlesiyle ve birbiriyle bir irtibatı kalmamış" denebileceği kanısındaydı.[19] Buradan hareketle bir siyasi parti örgütünün nasıl olması gerektiğini ele alıyordu:

> Parti denince bilhassa memleketimizde anlaşılabilecek mana: Mahalle teşkilatına müstenit [dayanan] ve her sınıf halkı yakından alakalandıracak, büyük siyasi parti cemiyetinin bir şubesi olması lazım gelir ki halkın ihtiyacatına göre kahvehane ve yanında oda ve gençlik için spor ve daha sonrası için kulüp hayatıyla ilgilendiren toplantılar icrasıyla temas ve bağlantılar sağlamlaştırılır...[20]

Laskari, 1946 itibariyle CHP'de il, ilçe, nahiye ve köy kurullarının isimleri olsa da bunların arkasında ne cemiyet ne cemaat bulunduğu kanısındaydı; birçok kurulun kadrosu son yıllarda alt üst olmuştu. Bunun sonucunda CHP'nin, İstanbul'da ve yakından gördüğü Beyoğlu'nda parti binası ve idare heyetleri bulunan ama üyesi olmayan bir örgüte sahip olduğunu öne sürüyordu. Parti kurullarına ismi yazılı yurttaşların sadece parti defterine kaydedilmiş olduğunu belirterek, kurul üyeleri arasında en küçük bir dayanışma tesis edilmemesinden ve bu kişilerin "partiye olan ilgileri[nin] kayıt gününden bir adım ileri götürülmemiş" olmasından yakınıyordu. Buna rağmen Laskari'ye göre seçim hazırlığı sırasında "seçkin [ve] tanınmış tüccar, esnaf, doktor ve avukatlar[, münasip şekilde davet edildiğinde" parti lehine çalışmayı kabul etmiş ve çalışmıştı.[21]

Son yıllarda İstanbul'daki parti örgütüne hiç alaka gösterilmediğini belirten Laskari birtakım öneriler getiriyordu:

> Parti yeni teşekkül ediyor gibi harekete geçmeli, mahalle arasından, bucaktan başlayarak mahalle toplantıları yapıp sevilmiş, seçilmiş namuslu insanlardan mürekkep heyetler teşkiline başlanmalı ve halkın şikâyetini, fukaranın derdini anlayacak, takip edecek sıkı sıkı teftişler yapılmalı, her ocakta şikâyet ve takip büroları teşkil edilmeli, idareye karşı halkın şikâyet noktalarını inceleyecek teşkilat yapılmalı, parti avukatıyla ve doktor ve eczacı ve muamelecisiyle halkın derdine deva bulmağa çalışmalı ve icabında mahalle ve köylere [gönderilecek] seyyar müzik ve tiyatro teşekkülleri bile halkı eğlendirmeli ve şehrin alakasını göstermeli...[22]

Laskari, biraz çabayla halkı hükümet tarafına, parti etrafına toplamanın mümkün olduğunu ileri sürerek bu konuda bir olay aktarıyordu. Buna göre seçimlerden önce Yedikule Kazlıçeşme Fabrikaları işçilerinin CHP aleyhinde olduklarının öğrenilmesi üzerine CHP İstanbul İl Başkanı, kendisinden fabrikatörlerin avukatı olması nedeniyle müdahale etmesini istemişti. Konuyu araştırdığında fabrikatörlerin hepsinin CHP'den yana, işçilerin ise CHP'ye karşıt olduğunu gördüğünü belirten Laskari'ye göre işçilerin şikâyetleri temelde, fabrikatörlerin öğle yemeği parası olarak verdikleri parayı toplayıp aşhaneyi idare eden ve aynı zamanda CHP'nin semt başkanı olan kişinin yemeğin tam istihkakını işçilere vermemesinden kaynaklanıyordu. İşçiler bu kişinin hükümet tarafından himaye edildiğini zannetmişti. Laskari bu durumun kısmen düzeltildiğini, böylece işçilerin tutumunun CHP lehine değiştiğini belirtiyordu; fakat halkın böyle şikâyetlerinin çok olduğunu, bunlarla uğraşmanın, bunları takip etmenin ve önlemenin CHP'nin görevi olduğunu vurguluyordu.[23]

Ona göre "bu sebeple vakit zayi edilmeden Parti, baştanbaşa yeni esasat ve halka dayanarak teşkilatlandırılmalı ve Halk Partisi olmalı, elemanlar arasında tasfiye ve tasnif yapılmalı"ydı. Bunun zor bir iş olmadığını dile getiren Laskari, İstanbul'da seçimleri DP'nin kazanmadığını, CHP örgütünün eskiden gelen eksikliklerinin seçimleri kaybettirdiğini, DP yerine "tuhaf bir grup da çıksaydı yine aynı netice"nin ortaya çıkacağını ileri sürüyordu.[24]

Laskari, İstanbul'daki gayrımüslimlerin 1946 seçimlerindeki oy tercihlerini de ele alıyordu:

> Malum ki İstanbul kozmopolittir: Yahudiler, Ermeniler, Selanikliler in %100 aleyhimize, Rumların bazı yerlerde %60-%70 lehimize, bazı yerlerde %40-%50 lehimize rey verdikleri bir hakikattir. (...) Ancak halis muhlis Türk unsuru da, memurlar da aleyhimize vermedi mi? Verdiği muhakkak. Ancak bu durum, bundan 20 sene evvel Yunanistan'da Selanik Yahudilerinin Venizelos fırkası aleyhinde oldukları, daimi menfi ve aleyhtar vaziyetten intihabatın umumi neticelerine tesiri göz önünd[de tutularak, Yahudilerin ayrı intihap bölgesi ve sandıklara oy vermeleri ve istedikleri vekillerini intihaba serbest bırakıldı.
>
> Bir hafta evvel aynı hadise (...) 350 bin Almanın Danimarka cenup vilayetlerinde yerleşmiş olması sebebiyle baş gösterdi ve aynı şekilde halledileceği anlaşılıyor. Almanlar ayrı intihap dairelerl[in]e ayrılacaklardır. Bu mevzunun leh ve aleyhinde söylenecek çok söz vardır, ben realiteye müstenit bir müşahede yapıyorum. Partice düşünülecek bir mevzudur.[25]

Gerçekten de Yunanistan'da 1923 genel seçimleri öncesinde Selanik Yahudilerinin oy kullanacağı ayrı seçim çevreleri belirlenmişti. Laskari yazısında söz etmese de aslında Batı Trakya'daki Müslümanlar için de bu uygulama benimsenmişti. Böyle bir adım atılmasında 1915 ve 1920'de yapılan seçimlerde Kuzey Yunanistan'daki Türklerin, Yahudilerin ve Makedonların büyük çoğunluğunun Venizelos karşıtı partilere oy verme-

si etkili olmuştu. Azınlıklar için ayrı seçim çevreleri oluşturulması, II. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Yunanistan siyasetinde sürekli tartışmalara yol açan bir mesele olarak kaldı.[26]

1926 seçimlerinde Yahudiler ve Müslümanlar için ayrı seçim çevreleri öngörülmediği gibi 1927 Anayasası'nda da bu uygulamaya yer verilmedi. Ancak 1928, 1929, 1932 ve 1933'te yapılan hem meclis hem de senato seçimlerinde, Venizelos karşıtı partilerin ve Yahudi topluluğunun sürekli itirazlarına rağmen azınlıklar için ayrı seçim çevreleri belirlendi. Venizelos karşıtlarının elde ettiği seçim zaferinin sonucunda iktidara gelmesinin ardından 1933'te özel bir mahkeme tarafından anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle bu uygulamaya son verildi.[27] Yunanistan'ın aksine Danimarka'daysa ne II. Dünya Savaşı öncesinde ne de sonrasında Alman azınlık için ayrı seçim çevreleri oluşturuldu.[28]

Laskari, CHP yönetimine büyük kısmının parti aleyhine dönmüş olduğunu dile getirdiği gayrimüslimler için ayrı seçim çevreleri belirlenmesini öneriyordu; ancak bu önerisi bir karşılık bulmadı. CHP iktidarı gayrimüslimlerle ilgili olarak bu tür bir düzenleme yapmayı gündemine almadı.

Laskari yazısının devamında CHP'nin seçmenlerin desteğini elde etmesi için neler yapması gerektiğine değiniyordu. Ona göre eski hatalardan ders alarak, parti çalışmaları memleketin yararına ve halkın "müspet hissiyatına göre" düzenlenirse, yaşanan kayıplar altı ay, bir sene içinde geri kazanılabilecekti:

> Teşkilat başına layığını getirmiş ve halka doğru inip halkın sesini duyar, halkın derdine ortak olur ve halkın çok basit temiz ruhlarına uyar ve onlarla alakadar olursak pek kısa zamanda ve herhangi İbirl muhalif grup ve partiden çok üstün olarak halkı tarafımıza (...) alabiliriz. (...) Çalışmağa hevesli, alışkın, kıymetli arkadaşlar yok değildir. Bunları bulmak da zor değildir, yeter ki halkın sevdiği ve itimat ettiği kimseleri hatır gönül, mevki nazara almayarak seçelim ve ince iş olan particilik işini ehline tevdi edelim.[29]

Bu anlamda CHP'nin halkla temasını artırması ve bunun için parti içindeki görevlere liyakat sahibi kişilerin getirilmesi gerektiğini vurgulayan Laskari, CHP'nin çok partili hayata geçil-

İstanbul il seçim kurulu dün gece ilçelerden gelen mazbataları tesbit ve yekünları tanzim ederken

İstanbulda netice dün gece saat 3 te belli oldu

Demokrat Parti 18, Halk Partisi ise 5 milletvekili çıkardılar

Mareşal Çakmak 194,833 reyle kazananların başında geliyor

İstanbul seçiminin neticesi il seçim kurulunca dün gece sabaha karşı saat 3 te bu şekilde ilân edilmiştir:

1 — Mareşal Fevzi Çakmak (194833) oy)
2 — Celâl Bayar (188340 oy)
3 — Adnan Adıvar (182,826 oy)
4 — Fuad Köprülü (182,828 oy)
5 — Yusuf Kemal Tengirşek (182.711 oy)
6 — Refik Koraltan (181.882 oy.)
7 — Cihad Baban (180.944 oy)
8 — Enis Akaygen (179,844 oy)
9 — Fuad Hulûsi (179431 oy)
10 — Abdürrahman Mümin (178,375 oy)
11 — Faruk Nafiz (177,212 oy)
12 — Osman Nuri (173,313 oy)
13 — Ahmed Kemal Silivrili (173,035 oy)
14 — Burhan Cahid (172,369 oy)
15 — Kâzım Karabekir (H. P. adayı: 169,982 oy)
16 — Semih Yürüten (169,520 oy)
17 — Recep Peker (H. P. adayı: 168,332 oy)
18 — Hüseyin Cahid Yalçın (H. P. adayı: 167,982 oy)
19 — Hamdullah Suphi Tanrıöver (H. P. adayı: 167,354 oy)
20 — Zeki Rıza Sporel (167,298 oy)
21 — Cemil Cahid Toydemir (H. P. adayı: 166,577 oy)
22 — Vasıf Konuş (166,250 oy)
23 — Salâmon Adato (165,968 oy)

Bu neticeye göre Halk Partisinin adaylarından Ziya Karamürsel, Ahmed Şükrü Esmer, General Refet Bele, Yahya Kemal Beyatlı, Muhiddin Üstündağ, Mekki Hikmet Gelenbeğ, Ferid Hamal, Şükrü Âli Ogan, Ali Rıza Terkan, Avram Galanti, Nakiye Elgün, Sırrı Türker, Bican Başkoğlu, Güreşçi Rüsti, Safiye Müseyin Elbi, Kâzodi Laskari, doktor Kutulu, Halil Hilmi Uygunor seçilmemişlerdir. — Arkası Sa. 3, Sü. 4 te —

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1946.

mesinin ardından yaşadığı zorluklara dikkat çekse de partinin geleceğiyle ilgili karamsar değildir:

> Kabul edelim ki tek dereceli intihap usullerine acemi idik ve hiçbir hazırlık yapmadık.
>
> Parti hükümet otoritesi birbirinden ayrılmaz oldu ve hükümetin tabii (...) psikolojik yıpranması ve partilinin] çalışma noksanlığı, halkın hissiyatına muvazi hiçbir hareketimiz ve fedakârlığımız olmayışı bir kısmımızı hayrete bırakan neticeler verdi.
>
> (...) Memleketimizde çok seneler için muhalif prensip partisi zor teşekkül eder ve teşekkül edemez kanaatindeyim. Ollsla ollsla, gayri memnunlar grubu karşımıza çıkabilir. Bu gayri memnunlar arkasında da kütle bulundurmamak elimizdedir.

Buradan hareketle Laskari'ye göre partililer arasında "samimi, açık konuşma"nın varlığı, memleketin ihtiyaçlarının göz önünde tutulması ve idealist bir ruhla çalışılması ile CHP'nin tarihini "yeni eserlerle zenginleştirmek" mümkündü.[9]

Esasen Laskari, CHP'nin örgütsel yapısını ve kadrolarını çok partili hayatın gereklerine uygun hale getirmesi gerektiğini savunuyordu. Ne var ki uzun yıllardır örgütlü bir siyasal muhalefet olmadan ve dolayısıyla yarışmacı seçimler yapılmadan ülkeyi yönetmiş CHP'de bu tür bir dönüşüm o dönem itibariyle pek mümkün değildi. Tek parti döneminde CHP ile devlet aygıtının büyük oranda iç içe geçmiş olması, parti örgütünün genel itibariyle bürokratik ve atıl bir yapıda olmasına yol açmıştı. Kayda değer bir örgütsel yenilenme, ancak 1950 seçimlerinde CHP'nin iktidarı kaybetmesinin ve beraberinde hükümette olmanın sağladığı olanakları yitirmesinin ardından partinin artık yalnızca kendi örgütüne dayanmak zorunda kalması nedeniyle (yavaş bir biçimde olsa da) gerçekleşti.

ÇAĞDAŞ GÖRÜCÜ
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ NAZİLLİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Rifat N. Bali, "Cumhuriyet Döneminde Azinlik Milletvekilleri", *Toplumsal Tarih* 189 (Haziran 2009): 63. Söz konusu kişiler şunlardır: Berç Türker (Kigork Berk Keresteci) (V., VI. ve VII. dönem Afyonkarahisar milletvekili), Nikola Tapias (V. ve VI. dönem Ankara milletvekili), İstamat Özdamar (V., VI. ve VII. dönem Eskişehir milletvekili), (Samoel) Abravaya Marmaralı (V. ve VI. dönem Niğde milletvekili), Mihal Kayaoğlu (VII. dönem Ankara milletvekili), Avram Galanti Bodrumlu (VII. dönem Niğde milletvekili). Konuyla ilgili olarak bkz. Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (ed.), *TBMM Albümü: 1920-2010*, c. 1 (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2010). Tek parti döneminde seçimlerin iki dereceli olarak yapıldığı ve ikinci seçmenlerin hemen tamamının CHP'li olduğu düşünülürse, sözü edilen gayrimüslim milletvekillerinin sadece tek parti rejimlerin isteğiyle ve onayıyla değil aynı zamanda bizzat CHP'li ikinci seçmenlerin oylarıyla seçilmiş olduğunu belirtmek gerekir. Burada dikkat çekici olan bir husus bu kişilerin, İstanbul veya İzmir yerine gayrimüslimlerin artık pek de kayda değer bir nüfusa sahip olmadığı Anadolu şehirlerinden milletvekili yapılmış olmasıdır.

2 Kenan Öner, *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi'k, Birinci Kısım-Seçimler* (İstanbul: Osmanbey Matbaası, 1948), s. 99-100; *TBMM Albümü: 1920-2010*, c. 1 vez.

3 Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), s. 313.

4 Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011* (Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2012), s. 8.

5 Demirel, a.g.e., s. 313.

6 O sırada DP İstanbul İl Başkanı olan Kenan Öner, iki sene kadar sonra kaleme aldığı eserinde DP'nin seçimlerdeki usulsüzlük iddialarına ve bu konuda yaptığı itirazlara geniş yer ayırmıştır. Bkz. Öner, a.g.e, s. 111-191.

7 Nihat Erim, *Günlükler, 1925-1979*, c. 1, haz. Ahmet Demirel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), s. 376.

8 İstanbul milletvekili seçim neticelerinin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildiği içinde. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu [BCA CHPK]: 490.1.0.0/369.1554.1

9 Laskari ayrıca 1951'den itibaren Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin hukuk müşavirliğini üstlenmiştir. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis'e Cemal Gürsel tarafından devlet başkanı kontenjanından atanan on temsilci arasında yer almıştır. Laskari, 23 Şubat 1979'da vefat etmiştir. Bkz. İbrahim Örs, "Sağ kolunu Çanakkale'de bırakan Rum temsilci". *Milliyet*, 27 Aralık 1960, s. 3; *TBMM Albümü: 1920-2010*, c. 4 s. 1642.

10 İstanbul milletvekili seçim neticelerinin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildiği, BCA CHPK: 490.1.0.0/369.1554.1

11 Halk Fırkası Nizamnamesi [1923]. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)* içinde (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), s. 375.

12 Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları-Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), s. 31.

13 Anthony D. Smith, *National Identity* (Londra: Penguin, 1991), s. 13. Türkçesi için bkz. Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sına Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010). Kitabın Türkçe çevirisinde hatalı bir biçimde özgün metindeki civic ifadesi için sivil kelimesi kullanılmıştır. Oysa sivilin manası karşıtı etnik değil, askeridir. Bu bakımdan civic kavramının kendisini veyahut kelimeyi tam olarak karşılamasa da içerik itibariyle çok daha açıklayıcı olan "yurttaş" kelimesini tercih etmek kanımca daha doğru olacaktır.

14 *Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 15 Teşrinievel 1927'de İnikat Eden Cümhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresinin 22 Teşrinievel 1927 Tarihli İçtimaında Müzakere ve Kabul Edilmiştir* ([y.y.], 1929), s. 6.

15 *C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Fırkanın 10 Mayıs 1931'de Toplanan Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Edilmiştir* (Ankara: T.B.M.M. Matbaası, 1931), s. 4.

16 *C.H.P. Tüzüğü Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır* (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), s. 4.

17 *C.H.P. Nizamnamesi, Beşinci Büyük Kurultayın 1-Haziran 1939 Tarihindeki Toplantısında Kabul Edilmiştir* (Ankara: Ulus Basımevi, 1939), s. 4.

18 İstanbul İlinin Teftiş ve Çalışma Raporlarının Genel Sekreterliğe sunulduğu, BCA CHPK 490.1.0.0/663.220.1

19 İstanbul milletvekili seçim neticelerinin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildiği, BCA CHPK 490.1.0.0/369.1554.1

20 Agb.

21 Agb.

22 Agb.

23 Agb.

24 Laskari'ye göre seçimlerde insanüstü gayret sarf etmiş bir teşekkül varsa, o da aralarında Cevdet Kerim İncedayı, Ziya Karamürsel, Mekki Hikmet Gelenbeğ, Ferid Hamal'ın da olduğu Ankara'dan gelen mebuslar heyeti ile İstanbul İl Başkanı Faruki Dereli ve arkadaşlarıydı. Ancak "birkaç senenin boşluğu ve lâkaydısı" içinde bir ayda düzeltilemezdi." Bkz. Agb. Oysa aynı günlerde Neşet Halil Atay tarafından İstanbul'daki seçimlerle ilgili olarak CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen bir mektupta bunun tam tersi savunulmuştu. Falih Rıfkı Atay'ın kardeşi de olan Neşet Halil Atay, o sırada Halkevleri tarafından yayımlanan ve bu nedenle bir CHP yayını vasfını taşıyan *İstanbul* adlı fikir, sanat, edebiyat ve kültür dergisini çıkarıyordu. Bkz. Abdullah Uçman, "İstanbul", İslam Ansiklopedisi, c. 23 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), s. 300-301. Atay'a göre "seçimlerde İstanbul teşkilatını hareketsizlendiren sebeplerin (...) en mühimi İstanbul'a Ankara'dan seçim işlerinde çalışmak üzere bir milletvekilleri kalabalığının gönderilmiş veya gelmiş olmasıdır." Atay gazetelerin, İstanbul'a gelişinden bir süre sonra heyetin çalışmalarından ümidi kestiğini ve böylece heyetin unutulduğunu, zaten heyetin kendisinin de unutulmayı tercih eder göründüğünü öne sürüyordu. Bu anlamda heyetin bütün üyeleri kendi dostlar, tanıdıklar muhitine çekilmişti. Bunun yanı sıra İstanbul'da parti örgütü Halkevleri ile birlikte "bir ruhi dağınıklık içinde" ydi. Bkz. İstanbul milletvekili seçim neticelerinin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildiği, BCA CHPK 490.1.0.0/369.1553.1

25 İstanbul milletvekili seçim neticelerinin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildiği, BCA CHPK 490.1.0.0/369.1554.1

26 George Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936* (California: University of California Press, 1983), s. 236-240. Mark Mazower, bu adımın "kasıtlı bir siyasal geriletişti" olduğunu düşünmektedir. Söz konusu adımın destekçileri, bunun Yahudilerin Yunanistan'ın geleceğini orantısız bir şekilde etkilemesine son vermek için gerektiğini ileri sür"müşlerdi. Bununla birlikte Mazower, gerçekte Venizelos'un Liberal Parti'sinin çıkarına olduğu için Selanik'te ayrı seçim çevreleri oluştu.rulduğunu dile getirmektedir, Bkz. Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri-Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s. 412.

27 Mavrogordatos, a.g.e, s. 240-242.

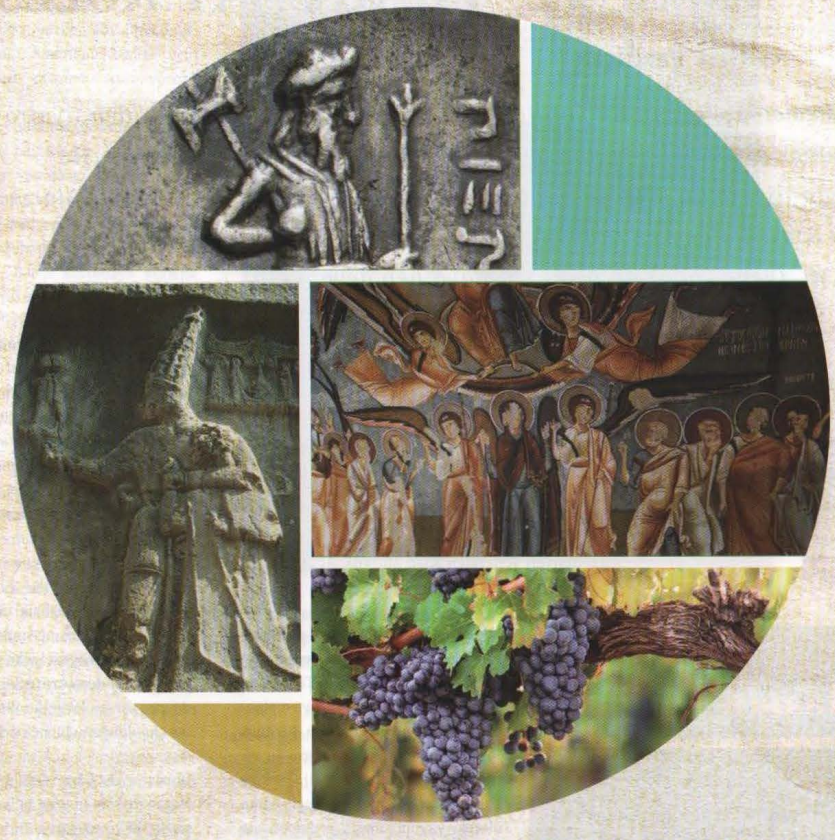
28 Bununla beraber Kuzey Schleswig'deki Almanlar, Schleswig Partisi (Schleswigsche Partei) adıyla siyasi olarak örgütlenmişlerdir. Bkz. http://www.schleswigsche-partei.dk/die-sp-1920-1945.16060.aspx [Erişim Tarihi: 06.06.2017]

29 İstanbul milletvekili seçim neticelerinin CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildiği, BCA CHPK 490.1.0.0/369.1554.1

30 Agb

Adım Adım Anadolu®

KURBAN BAYRAMINDAKİ *rotalarımızla,*
Anadolu'daki farklı medeniyetlerin akıldan çıkmayacak güzellikteki öykülerini anlatmaya devam ediyoruz. Siz de dinlemek ister misiniz?

1-4 Eylül Tarihli Gezilerimiz

Klasik Kapadokya

Hitit Güneşi Hattuşaş

Trakya'da Bağ Bozumu

Latmos ve Karya'nın Kutsal Yerlerine Keşif

Kurban Bayramı Broşürümüzü İncelediniz mi?

fest TRAVEL

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78

www.festtravel.com
/festtravel

NÂZIM HİKMET KENDİ PİYESLERİNİ ANLATIYOR

"FATMA, ALİ VE DİĞERLERİ", "İNEK" VE "PRAG SAAT KULESİ"

MEHMET PERİNÇEK

Nâzım Hikmet, çok yönlü bir yaratıcıydı. Edebiyattan resme, mimariden tiyatroya kadar birçok farklı alanla ilgilenmiş ve buralarda eserler ortaya koymuştu. Hayatında tiyatro da diğer alanlardan az yer tutmamıştı. Daha 1920'li yılların başında Sovyetler'deyken dramaturgiyle doğrudan uğraşmış ve üretmeye başlamıştı. Ölene kadar da piyes yazmaya hep devam etti.

Ömrüm boyunca hep tiyatronun etkisi altında kaldım, ama üçüncü derecede bir dram yazarından daha yükseklere çıkamadım. Ama, ne de olsa, bu meselede kötümser değilim. İyi bir dram yazarı olabileceğimi umuyorum. Can çıkmadan umut çıkmıyor derler.

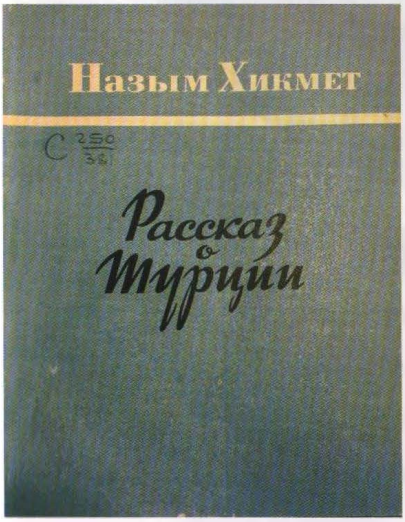
Nâzım Hikmet, Haziran 1962
Moskova[1]

Eğer yaşasa ve bir tiyatroda çalışsaydı çağdaş bir Shakespeare olabilirdi. Erken ölümü dünya tiyatrosu açısından büyük bir kayıptır.

Makedonyalı yönetmen Saşa Markus, Ağustos 1979
Üsküp[2]

Fatma, Ali ve Diğerleri'nin Türkiye Üzerine Bir Hikâye adıyla SSCB'de yayımlanan ilk baskısının kapağı.

Nâzım Hikmet, *Rasskaz o Turtsii* (Moskova: İzdatelstvo Inostrannoy Literaturi, 1952)

Nâzım Hikmet'in son gidişinde SSCB'de yazdığı ilk tiyatro eseri olan *Fatma, Ali ve Diğerleri*, Türkiye'de daha çok yeni, 2011 yılında yayımlandı.[3] Oysa Nâzım'ın bu oyunu, yazıldığı 1952 senesinde hemen Rusçaya çevrilmiş ve *Rasskaz o Turtsii* (Türkiye Üzerine Bir Hikâye) başlığıyla kitap olarak yayımlanmış,[4] ardından da gerek SSCB'nin farklı yerlerinde gerekse de sosyalist iktidarların bulunduğu ülkelerde birçok kez farklı tiyatrolarda sergilenmiştir. Oyunda Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararına karşı çıkmak ve barış mücadelesi için halkı bilinçlendirmek üzere kurulmuş Barış Derneği'nin içinde ve çevresinde olup bitenler, savaş karşıtı Türk insanının direnci ve dramı konu edilmektedir.

BARIŞA ADANAN OYUN

Nâzım'ın Rusya'da *Türkiye Üzerine Bir Hikâye* başlığıyla çevrilen ve İzdatelstvo Inostrannoy Literaturi (Yabancı Edebiyat Yayınevi) tarafından basılan tiyatro eserine bir de önsöz yazılmıştır. "Yayınevinden" başlığıyla verilen önsözde şu noktalara dikkat çekilir:

> Nâzım Hikmet, yazılarından birinde şöyle yazmıştı:
>
> "Türk halkı, Sovyetler Birliği'ne sevgi ve minnettarlıkla doludur. Türk halkı, herkes açısından gerçekten ilerici ve güzel olan şeyleri, Türkiye'nin demokratik kültüründe ne varsa Sovyetler Birliği'ne borçlu olduğunu bilmektedir."
>
> Uluslararası Barış Ödülü sahibi Nâzım Hikmet'in uzun yıllar sonra şairin ilk kez özgürce üretebildiği vatanımızın topraklarında yazdığı yeni piyesi de buna tanıklık etmektedir. Moskova'da Nâzım Hikmet tarafından yazılan ilk büyük eserin barış mücadelesi kahramanlarına, Türkiye'nin sıradan onurlu insanlarına adanmış olması tesadüf değildir.
>
> Türkiye'de barış mücadelesi, olağanüstü zor şartlarda yürütülüyor. Amerikan emperyalizminin ülkeyi köleleştirmesine karşı milli bağımsızlık mücadelesiyle kopmaz bağlarla bağlı olan [bu mücadele], Türkiye'nin yöneticilerinin

Kore'ye Türk birliklerinin gönderilmesine yönelik utanç verici kararının ardından özellikle geniş bir ölçek kazanmıştır. Türk Barış Derneği, tüm Türk halkı adına vatan hainlerinin bu yeni suçunu protesto etmiştir. Askeri birliklerde, fabrikaların duvarlarında şu tür yazılar görülmektedir: "Ölümün Amerikalı kralları için kanımızı dökmek istemiyoruz." Vatansever subaylar Kore'ye gitmeyi reddetmiş, ordudan kitlesel firarlar başlamıştır. Türk faşistleri, barış yanlılarına koyu bir terör uygulamıştır. Hareketin liderleri askeri mahkemelere verilmiş ve 15 sene hapis cezasına çarptırılmıştır. Barışı korumaya yönelik her türlü adım, suç ilan edilmiştir. İskenderun liman işçileri Amerikan toplarının karaya indirilmesini reddetmektedir; firariler elde silah dağlara çıkmakta, tüm ülke çapında gizli barış komitelerinin yayınları dağıtılmaktadır. Halk mücadeleye devam ediyor. Bu mücadele her saat gerçek kahramanlar çıkarıyor. Bunlar, firarilerin birliklerini yöneten ve tenkil birliklerine karşı çatışmada ölen sıradan bir köylü olan Şükrü Bayrak, İstanbul'da bir fabrikanın duvarına "Stalin–Barış!" yazan işçi, Türkiye'nin analarını oğullarını savaşa vermemeye çağırdığı için polis tarafından yakalanan öğrenci Leyla, Doçent Behice Boran Hanım'ın liderliğindeki Türk Barış Derneği'nin yöneticileri ve binlerce diğerleridir. İşte Nâzım Hikmet'in yeni piyesinin kahramanlarının canlı prototipleri.[5]

Yayınevi adına kaleme alınan önsözün son satırlarında ise bu eserin halk şairinin sosyalist gerçekçilik yolundaki yeni bir adımı olduğu vurgulanır.[6]

HALKIN TİYATROSUNDAN ODA TİYATROSUNA

Nâzım, oyununun 1920'lerin başından tanıdığı ve o dönemde birçok alanda birlikte çalıştıkları tiyatro ve sinema yönetmeni, senarist, aktör Nikolay Vladimiroviç Ekk'in[7] (1902-1976) yönetmenliğinde sahnelenmesini istemiştir. Ekk 1931 yılında ilk uzun metrajlı sesli Sovyet filmini, 1936'da da ilk renkli Sovyet filmini çekmiştir. Ancak uzun süredir ortalarda gözükmemekte, adı anılmamaktadır. Nâzım, Moskova'ya tekrar gelince onu bulur ve 22 Şubat 1952 günü Nâzım'ın dairesinde buluşurlar. Piyesin Rusça çevirmenleri ve şairin arkadaşları da oradadır. Yeni oyunu üzerine gelişen sohbet, tiyatro anlayışı hakkındaki bir tartışmaya dönüşünce Nâzım sözü alır:

> Alın [Antik] Yunan tiyatrosunu, İtalyan dell'Arte komedyasını, Çin tiyatrosunu veya Türk orta-oyununu, her yerde tiyatro halk bayramıydı. Halk açık havada, meydanda seyreder, eğlenir ve üzülür, düşüncelerini ve duygularını ifade ederdi. Aslında Shakespeare tiyatrosu da böyleydi. O da açık havada ya da panayır çadırlarında perde arası olmadan oynanırdı. Dekorları ve kostümleri hakkında hiçbir şey bilmememiz de tesadüf değil..

Kabaca söylersek, aristokratların, ardından da burjuvaların rahat koltuklarında oturduğu, atıştırdıkları ve perde aralarında kıyafetlerini gösterdikleri bu rezil oda tiyatrosu XIV. Louis'den itibaren Fransa'da başladı. Bir dizi sebepten ve bunlar arasında az önemde olmayanlardan biri olarak zengin izleyicinin bireyciliğinden dolayı dramaturgi kendini hayata uydurdu: Bize bizim yaşadığımız ve tek makul tarz kabul ettiğimiz hayattan sahneler, komik, merak uyandıran, ama çok da endişe yaratmayan sahneler gösterin. Tiyatro, halının serilebildiği, sandalyenin sandalyeye, masanın masaya benzediği, bütün namusluların namuslu olduğu dört duvar arasına sıkıştı kaldı. Böyle doğdu tiyatroda sahte gerçekçilik...

Mossovyet Tiyatrosu'nda gösterilen *Türkiye Üzerine Bir Hikâye* oyununun afişi (Ressam: V. Koretskiy).

Türkiye Üzerine Bir Hikâye'nin Birinci Perdesi'nden bir sahne, Varşova Tiyatrosu, 1953.

Nâzım Hikmet, *Piyes*.

Bu da anlaşılır: Oda tiyatrosunun geleneklerine göre sahnelenmiş dağdaki trajik bir sahneyi dağları simgelemesi gereken, ama aktörlerin her adımıyla titreyen kartondan dekorlarla bir gözünüzde canlandırın, meselenin özünü anlayacaksınız. Tiyatro neredeyse yalnız oda sanatına dönüşmüştü. Ama sadece bir süreliğine. Yeni sosyalist dönem bu çerçeveyi kırıyor... Tiyatro sanatının başlangıcı, söz ve hareket, yani aktördür. Bana göre zamanımızın sorunlarına cevap verebilecek çağdaş gerçekçi tiyatroyu inşa ederken her şeyden önce bu başlangıca bakmak gerekir. Tabii ki dünya, altını çiziyorum, sadece Avrupa değil, dünya tiyatro sanatının yakaladığı en iyi şeylerle zenginleştirerek...[8]

YÖNETMEN VE OYUNCULAR

Nâzım, Mossovyet Tiyatrosu'na yeni yazdığı oyunu verir ve Ekk'in yönetmenliğinde sahnelenmesini rica eder; ancak hazırlık sürecinde oyuncularla Ekk arasında sorunlar baş gösterir. Nâzım, hasta olmasından dolayı bu sorunları çözecek müdahalelerde bulunamaz. Sonuçta oyun, Mossovyet Tiyatrosu'nun başyönetmeni Yuriy Aleksandroviç Zavadskiy'in[9] (1894-1977) yönetmenliğinde ilk kez sahneye konacaktır. *Fatma, Ali ve Diğerleri*'nde (Rusça adıyla "Türkiye Üzerine Bir Hikâye") Sovyetler'in en önemli oyuncuları da sahneye çıkacaktır: Faina Ranevskaya[10] (Fatma Nurhan), Rostislav Plyatt (Avukat Murat), Osip Abdulov (Âşık Satılmış)."

İLK KEZ YAYIMLANAN KONUŞMASI

Nâzım Hikmet, hazırlık aşamasında oyunuyla ilgili bir konuşma yapmak üzere A.A. Yabloçkina Merkez Aktörler Evi'ne de davet edilmiştir. O sırada *Türkiye Üzerine Bir Hikâye*'nin yönetmenliğini Nikolay Ekk yapmaktadır. Nâzım'ın 30 Mayıs 1952 günü yaptığı bu konuşma kayıt altına da alınmıştır. Aktörler Evi'nin arşivinde bulunan ses kaydından çevirdiğimiz bu Rusça konuşma ilk kez yayımlanmaktadır:

(Alkışlar) Yoldaşlar, daha şimdi Berlin'den geldim. Bugün saat beşte. Uçakla. Aranızdan birçok yoldaş mutlaka uçmuştur, kulaklarda o korkunç uğultunun nasıl kaldığını bilir. Kulaklarım hâlâ uğulduyor. Bu birincisi. İkinci olarak, ben çok kötü Rusça konuşuyorum. Üçüncüsü, saat 10'da iş için mutlaka bir yere gitmem lazım. Bu yüzden çok kısa konuşmam icap ediyor. Bu şekilde sizi korkunç Rusçamla uzun bir konuşma dinlemek zorunda bırakmayacağım. (Gülüşmeler)

Bu piyesi, eğer şu şekilde adlandırmak mümkünse belgesel, sanatsal, lirik bir dram olarak yazmak istedim. Bunu başarabildim mi, bilmiyorum. Bu tür bir piyes, belgesel, lirik bir dram yaratmak için Türk tiyatrosuna dair bazı öğeleri kullanmaya çalıştım. Özellikle gölge oyunundan. Bizde böyle bir tiyatro var, Karagöz adında. Kesilmiş kâğıtlar ya da deri, arkasında ışık yanıyor ve gölge perdeye düşüyor ve orada oynuyorlar. Bu ayrıca renkli oluyor, figürler renkli. Burada şöyle bir gelenek var. Her gösterinin öncesinde oraya hareket etmeyen bir figür koyuyorlar. Bazen bir gemi, bazen büyük bir ağaç ve sonra şiir okuyorlar. Bu şiirde [Antik] Yunan korosunun bir parçası gibi oyunun açıklaması yapılıyor ya da ortak bir hava yaratılmaya çalışılıyor, bir tür hazırlık. İşte piyesimde bu yöntemi kullanmak istedim.

İkinci olarak, eğer söylenebilirse, edebi olmayan bir piyes yazmaya çalıştım. İnsanların insan gibi konuştuğu... (Gülüşmeler) Bu piyesin belgesel bir dram olduğunu söylemiştim. Orada hiçbir şeyi kafadan uydurmadım. Bütün

olguları Türk yaşamından, belirli bir zaman diliminden aldım ve oldukları gibi göstermeye çalıştım. Bu sebeple ana karakterlerim, ki ben kahramanlar yaratmamaya çabaladım, hatta onu kahramansız piyes olarak adlandırdığım oldu bazen, işte oyundaki bu insanlar barış için, Türkiye'nin milli bağımsızlığı için mücadele ediyor, Amerikan emperyalizmine karşı mücadele ediyorlar, ama bunlardan çok az bahsediyorlar, aşklarından, doğacak çocuklarından vs. konuşuyorlar.

[Oyunda] tirat bile yok. Hareket var, hareketlerinden görüyoruz ki insanlar mücadele ediyorlar, diğer deyişle hayattaki gibi. Ben bizzat bizim orda, Türkiye'de illegal olarak çok çalıştım. Bu işin nasıl yapıldığını biliyorum. Yasadışı parti çalışmasında görev yapan insanlar sabahtan akşama kadar bu çalışmayı yürütürler ama hakkında konuşmazlar. Ben de benim karakterlerimin hayatta olduğu gibi devamlı barış mücadelesinden bahsetmemelerine, gündelik konulardan, ekmekten sudan, ne yiyeceklerinden, birbirlerini nasıl sevdiklerinden konuşmalarına çalıştım. Bu da herhalde başarmak istediğim ikinci şeydi.

Bu yöntem bana örneğin mesele hakkında konuşmak değil de meseleyi göstermek imkânını verdi. Mesela bir Türk çocuğunu öldüren bir Amerikalı var. Bu anlatılabilirdi. Karakterler bunu gördüler ve Amerikalının Türk çocuğu nasıl öldürdüğünü anlatabilirlerdi. Bunun yerine orada olanı göstermeyi tercih ettim. Bu şekilde bazen olaylar, kişilikler, insanlar, belirli zamanlarda ortaya çıkıyor ve sonra kayboluyorlar. Tüm piyes başından sonuna kadar gelişmiyor. Bunu insanlarla ve olaylarla göstermek istedim, anlatmak değil.[14] Bunu başarabildik mi, tabii ki bilmiyorum, oyunu izleyeceğiz.

Bunun haricinde tabii ki çatışma var. Bu, daha çok toplumsal bir çatışma, Türk sınıf mücadelesinin çatışması, Türk vatanseverleriyle Türk hainlerin arasındaki çatışma. Bunlar dışında insanların iç çatışmaları da var.

Bütün bunların dışında, piyesi yazdıktan sonra tiyatroya gittim, çocuklar için çok ilginç bir gösteri vardı. Gösteri büyüklere yönelik ama o gün neden bilmiyorum, tüm salon çocuklarla doluydu. Bence en iyi izleyiciler çocuklardır. Eğer çocuklar piyesi anlarlarsa, o piyes tamamen hayatın içinden ve doğru demektir. Ve çocuklar bu piyesi çok iyi benimsediler. Ve bunu bildiğiniz üzere doğrudan gösterirler. Beğendiklerinde bağırırlar, beğendiklerinde gülerler, alkışlarlar. Ben de onların arasında kendimi çok mutlu hissettim. Ben de onlarla bağırmaya, gürültü yapmaya vs. başladım. Benim için çok hoştu. Orada gördüm ki sahneler arasında perde kapanıyor, nedense müzik de susuyor, dekor değişirken korkunç sıkıcı oluyor. Ve çocuklar ayaklarıyla vurmaya, bağırmaya başlıyorlar. Bizim gölge tiyatrosunda da hep böyle yaparlar. Eğer gösteri geciktirse bütün seyirciler bağırırlar: "Başla, yoksa biz başlarız!" (Gülüşmeler) Çocuklar da böyle tepki verdiler.

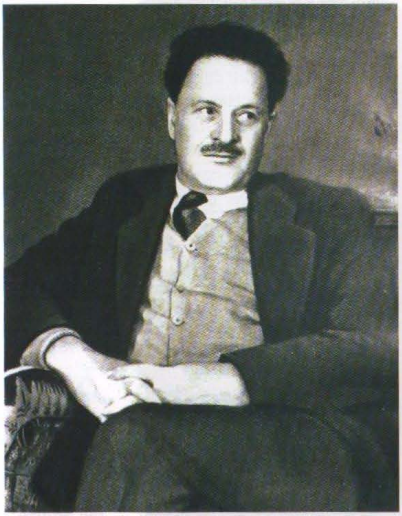
O zaman benimkinde de çok sahne olduğu aklıma geldi. Müzik olsa da, açık konuşmak gerekirse aşırı müzikli piyesleri de çok sevmiyorum, dramlarımız opera komiğe dönüyor o zaman; bu benim kişisel fikrim, perde aralarına müzik konsa bile yine de kötü ve sıkıcı olduğu düşüncesindeyim. Bu nedenle yeniden piyes üzerinde çalışmam ve sahneler arasında piyesin ikinci bir çizgisi-

***Türkiye Üzerine Bir Hikâye*'den bir sahne, Murat'ın dairesinde, Çekoslovakya Ordusu Tiyatrosu, Prag, 1952.**

Nâzım Hikmet Piyesi

rı oluşturmam, sonra bunu birinciyle birleştirmem gerekti. Bana göre bu da eserin tüm üretim süreci boyunca birçok şeyin çözüldüğünü gösteriyor. Bu şekilde piyesin biraz uzun hale geldiğini düşünüyorum, ama yine de sahneler arasında boşluk olmayacak, başka konu girecek.[13]

Nâzım Hikmet'in 1954 yılında Moskova'da basılan *Piyesler* kitabında kullanılan fotoğrafı.

Nâzım Hikmet, *Pyesi*, (Moskva: Gosudarstvennoe Izdatelstvo "Isskustvo" 1954).

Bundan dolayı karakterlerin sayısı yüz elliye kadar çıktı. (Gülüşmeler) Bu tabii ki büyük bir zaaf. Yüz elli karaktere karşılık elli oyuncu var ama yetmiş beş kişiyle çözeriz bunu diye düşündük sonuç olarak sayın yönetmen Ekk yoldaşımızla.

Bana göre piyesin eksikliği, insanların karakterlerinin daha derinden işlenmemiş ve gösterilmemiş olmasında yatıyor. Ancak piyes için iki-iki buçuk saatlik belirli bir zamanımız var. O zaman Sovyet izleyici açısından bana göre çok ilginç olabilecek Türkiye'yle ilgili belgesel bölümü atmamız gerekecekti. O yüzden karakterleri bazen yeteri kadar derinleştiremedim ve üzerlerinde duramadım.[14] Bunun için detay yöntemini kullandım. Yani insanların karakterini kendileri hakkında kendilerini konuşturarak vermek değil. Bazen öyle veriyorlar. Adam sahneye çıkıyor, edebi, mükemmel bir konuşma yapıyor, böylece onun konuşmasından karakterini öğreniyorsunuz. Ama bu hayatta çok görülmez. İnsanlar böyle şeyler yapmaz. Ben, detaylar aracılığıyla, olayların çok küçük detayları aracılığıyla onların karakterlerinin ayırt edici özelliklerini vermeye çalıştım. Ama yine de söylüyorum, piyesin zayıf yanlarından biri bu.

Genel olarak sadece bunları söyleyebilirim sizlere. Tabii büyük eksiklikleri var. Ama olsun... Bu, benim burada sahnelenecek ilk piyesim olacak. Bütün hatalarımı görmeyi öğreneceğim ve ikinci piyesimi tabii ki daha iyi yazmaya çalışacağım. Sovyetler Birliği'nde, Moskova'da, böyle seçkin bir tiyatroda yönetmen Ekk'in bu oyunu sahnelemesi tabii benim için büyük bir onur. Sabırsızlıkla onu göreceğim o mutlu anı bekliyorum. Deniyor ki prömiyeri Eylül'de olacak. Ekim'de de olsa fark etmez. Olsun, önemli değil. (Gülüşmeler) (Uzun alkışlar) Yoldaşlar, görüşmek üzere.

BİRÇOK ÜLKEDE SAHNELENDİ

Nâzım'ın yukarıdaki konuşmasında 1952'nin Eylül ayına işaret edilmesine rağmen *Türkiye Üzerine Bir Hikâye*'nin (*Fatma, Ali ve Diğerleri*) Mossovyet Tiyatrosu'ndaki prömiyeri 2 Nisan 1953 tarihinde gerçekleşir.[15] Bu gecikmeye muhtemelen yönetmenin değişmesi sebep olmuştur.

Fatma, Ali ve Diğerleri, sadece Moskova'da değil, *Türkiye Üzerine Bir Hikâye* dışında *Türkiye'de, Türkiye Röportajı* adlarıyla birçok farklı sahnede oynamıştır.[16] Nâzım'ın oyunu, Mossovyet Tiyatrosu'ndan da önce ilk kez Haziran 1952'de Prag'daki Çekoslovakya Ordusu Sanat Tiyatrosu'nda gösterilmiştir.[17] Azerbaycan M. Azizbekov Devlet Drama Tiyatrosu da 1953 yılında *Türkiye Üzerine Bir Hikâye*'yi sahnelemeye başlamış. Nâzım ise oyunun prömiyerine şu telgrafı göndermiştir:

> Değerli dostlar, değerli Azerbaycan halkına bahtsız, kahraman halkımın özgürlüğü için, barış için, demokrasi için şu an vermekte olduğu zor, büyük mücadelenin küçük bir kısmını yansıtan piyesimi ilk olarak gösterdiğiniz için size yürekten minnettarım. İçten selamlarımı ve teşekkürlerimi kabul edin ve tüm ekibe iletin. Yakında karşılıklı görüşeceğimizi ve elinizi sıkacağımı umuyorum. Nâzım Hikmet[18]

Bertolt Brecht de bu oyunu sahneye koymak istemiş, ancak teknik sorunlar nedeniyle vazgeçmiştir.[19]

ŞABLONLARA KARŞI SAVAŞ

Nâzım Hikmet'in bazı oyunları SSCB'de 1954 yılında toplu olarak da basılmıştır. *Piyesler* başlığıyla yayımlanan kitapta Nâzım'ın *Fatma, Ali ve Diğerleri* dışında *Kafatası* (1932), *Ferhad ile Şirin*[20] (1948), *Yusuf ile Menoşiş*[21] (1950) ve *Bir Ölü Evi Yahut Merhumun Hanesi*[22] (1932) başlıklı eserleri yer almıştır. Türk şair, Rusça yayımlanan bu kitabına özel olarak "Yazardan" başlığıyla bir önsöz de yazmış ve tiyatro oyunlarını kendi bakış açısıyla kısaca değerlendirmiştir:

> Sosyalist gerçekçilik, komünist bir dramaturg olarak benden halkımın en iyi dramaturgi ve tiyatro geleneklerine, bu alanda insan tarafından yaratılmış bütün iyi şeylere yaratıcı bir yaklaşım bekliyor. Benden bu mirasın gelecekte ileriye götürülmesini bekliyor. Benim, şablonlara karşı savaşmam ve yenilikçi olmaya çalışmam lazım.
>
> Sovyet okuru şaşırtmak neredeyse mümkün değil. O, kendi tiyatrolarında Sovyet, Rus ve dünya dramaturgisinin en şaşırtıcı eserlerini gördü ve görüyor; o, şaşırtıcı şeylere tamamen alışık. Bu nedenle sunulan beş piyeste Sovyet okura sadece benim halk tiyatromun, Türk ve dünya klasiklerinin geleneklerinin bana ne öğrettiğini ve özellikle de en genç yaşlardan itibaren Rus, Sovyet tiyatrosunun ve edebiyatının

Faina Ranevskaya, *Türkiye Üzerine Bir Hikâye*'de *Fatma Nurhan* rolünde, Mossovyet Tiyatrosu, 1953.

Gleb Skorohodov, *Faina Ranevskaya Tuja Velikolepnaya Ili S Yumorom Po Jizni* (Moskova: İzdatelstvo "Algoritm", 2013).

bana ne öğrettiğini göstermek ve sosyalist gerçekçiliğin beklentilerini gerçekleştirmede bana nasıl yardımcı olduklarını göstermek istedim. Mart 1954.[23]

Ekber Babayev de kitabının Türkçe çevirisinde atlanmış olan şu satırlarda *Fatma, Ali ve Diğerleri*'ni değerlendirirken Nazım'ın yukarıdaki sözleriyle uyum gösterir:

> Bütün dramaturgi çalışmalarında olduğu gibi Nâzım Hikmet, "Fatma, Ali ve Diğerleri" isimli piyesinde de ezberleri bozan cesur bir yenilikçi olarak hareket etmektedir. Yeni usuller ortaya koymakta, dramda sinema unsurlarından yararlanmakta, tragedya ve günlük dram, lirik-destansı öyküleme ve hiciv gibi farklı tarzları kendine özgü bir şekilde sentezlemektedir.[24]

ÇEKMECEDE BEKLEYEN PİYESLER

Nâzım Hikmet, Türkiye'de yayımlanmamış başka bir demecinde de *İnek*[25] ve *Prag Saat Kulesi*[26] başlıklı piyeslerini anlatmıştır. Demeç, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) Kültür Bakanlığı, Tüm Rusya Tiyatro Derneği ve RSFSC Yazarlar Birliği'nin yayın organı *Teatralnaya Jizn* (Tiyatro Hayatı) dergisinin 1961 yılına ait 6 no'lu sayısında "İnek ve Hükümdar Hakkında" başlığıyla çıkmıştır:

> Şu an yeni dramaturgi eserleri yazmıyorum, daha önce yazılmış, ama çalışma masasının çekmecesine konmuşların üzerinde çalışıyorum. Son piyesimin adı "İnek". İlk hali iki sene önce [1959] bitmişti. Burada [piyeste] özel mülkiyetin anlamını sadece maddi, somut değil, ayrıca ahlaki temelde de belirleyen sorunları ele almak istemiştim. Eğer özel mülk olarak edinilmişse, en sıradan, banal bir inek bile insanın en iyi arzularını yiyip bitirebilir.
>
> Üzerinde çalıştığım diğer piyes ise "Prag Saat Kulesi". Prag'da Hanuş Usta'nın yaptığı meşhur bir kule var. Saatin çalmasıyla birlikte kulenin penceresinde insan heykelleri beliriyor. Prag'daki gibi bir kule dünyada çok az ve her birinin bir efsanesi var. Bu efsanenin varyantlarının bazı Avrupa ve özellikle de Asya şehirlerinde benzerleri var.
>
> Efsanede harika bir kule yapmış büyük bir usta anlatılıyor. Ancak usta kendisi için çalışmıyor. Sahibi, bir hükümdar. Ve onun için büyük yapıtların mülk olarak sadece kendine ait olması ve sonsuza dek eşsiz kalması her şeyden önemli. Ne de olsa bu ilk etapta bir mülk. Ama eserini sadece ustanın kendisi aşabilir. Ve cahil ama kudretli hükümdar onu kör ediyor.
>
> Benim piyesimde ustayı kimse kör etmiyor. Hanuş, sağır-dilsiz bir kıza âşık oluyor ve sadece onun için bundan çok daha güzel bir kule yapacağını söylüyor. Genç kız rolünü, daha yeni kanserden ölen genç, yetenekli bir Çek aktris-pandomimci oynamalıydı. Aslında tüm piyes onun için yazıldı.
>
> Piyeste iki çizgi var: dram ve pandomim. Kule figürü ve belirli insanlar aynı zamanda dram çizgisinin kahramanları. Sağır-dilsiz kız ise pandomim çizgisinin kahramanı. Her iki çizgi aynı anda gelişiyor.
>
> Piyesin fikri, yaratıcılıkta sınır yok. O [yaratıcılık], ancak sadece aralıksız mükemmelleştirme içinde yaşayabilir.[27]

ÖZEL MÜLKİYET ELEŞTİRİSİ

Nâzım 1957 yılında *İnek* isimli piyesini kurgularken dostu Aydın Aydemir'e oyunuyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

> Bir mevzuum daha var: İnek. Ana, kız, küçük oğlan, üç kişilik fakir bir aile (dünyanın herhangi bir küçük şehrinin kıyısında) var. Kız üniversitede. Oğlan ortaokulda. Ana dikişle geçiniyor. Oğlanın

Hanuş Usta'ya yazılan şiir

Nâzım, *Prag Saat Kulesi* dışında Hanuş Usta için bir de şiir yazmıştır. *Prag'da Vakitler*'in üçüncü bölümü olan öğle şöyledir:

HANUŞ USTANIN SAATİ[1]

Kar, önce tepede dindi,
Prag
Şatosu'nun orda.
Sonra, birdenbire, berrak,
nazlı, serin bir mavilik
kestaneliklere indi.
Yumuşacık parlıyor da.
Şair, memleketten uzak,
hasretlerle delik deşik,
Eski Kent'te duruyordu.

meydanlıkta,
yapayalnız.
Gotik bir duvar üstünde
Hanuş
Ustanın saati
on
ikiyi vuruyordu.
Hamamlerde yaldız
ve en aziz Piyer önde.
Saatin içinden çıktı
yorgun on iki
havari
ve kesesiyle de Yahuda
ve inanç ve şer ve zulüm.
"Ve geldik ve gidiyoruz."
Ve taştan bir yeniçeri
melûl mahzun
aşağıda.
Ve çanları çalan ölüm,
ve yukarda öttü horoz.
Şair, memleketten uzak,
hasretlerle delik deşik,
etrafına
dalgın baktı.
Geldi indi salınarak
nazlı serin bir mavilik

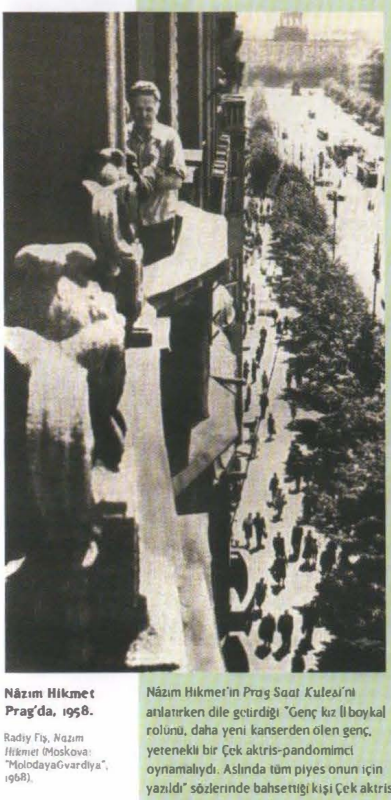
meydanlığa öğle
vaktı.

Yesenik, 29 Aralık 1956

1 Nâzım Hikmet, *Yeni Şiirler* (İstanbul: Adam Yayınları, 1989), s. 92-93.

sınavlarına hazırlanması için bir öğretmen tutmak gerekiyor. Öğretmene para verebilmek için de bir inek satın alınıyor. Sütü satılacak, süt parası hocaya verilecek. İnek satın alınmıyor, başa bela alınıyor. Vergiler, kaçak ot kesmek, rüşvet, inek bakımı, hasılı aile, ineğe kul köle oluyor. Hatta kışın ineği bir göz odalarına alıp kendileri, damı akan küçük ahıra taşınıyorlar. Anlıyorsun, daha bir yığın macera. İneğe bir hal olacak diye de ödleri kopuyor. İnek elden giderse mahvolacaklar sanki. Hatta artık ineğin satın alınış nedeni bile unutulmuş. İşte bu durumda inek ölüyor. Bu ölümü birbirlerine nasıl haber verecekler? Her biri kendi payına, ineğin ölümüyle bir kurtuluşa erdiği için dehşetli memnun, ama ötekinin müthiş üzüleceğine emin. Eninde sonunda üçü de birbirine müjdeyi veriyor. Üçü de bahtiyar. İşte İnek... benim pek hoşuma gidiyor. Kim bilir, ömrüm boyunca böyle

"Prag Saat Kulesi"ni kimin için yazdı?

Nâzım Hikmet Prag'da, 1958.

Radiy Fiş, *Nazım Hikmet* (Moskova: "MolodayaGvardiya", 1968).

Nâzım Hikmet'in *Prag Saat Kulesi*'ni anlatırken dile getirdiği "Genç kız İl boykal rolünü, daha yeni kanserden ölen genç, yetenekli bir Çek aktris-pandomimci oynamalıydı. Aslında tüm piyes onun için yazıldı" sözlerinde bahsettiği kişi Çek aktris Sonya Danielova'dır (1929-1959).

Nâzım, 1957 yılında Prag'a geldiğinde tanışır S.K. Neumann Tiyatrosu'nun genç Çek oyuncusuyla. Eserin yazımını da birlikte yapmışlardır. O günlerde Nâzım, Çekoslovakya'nın başkentinde Galina Gregoryevna Kolesnikova'yla birliktedir.

Nâzım ve Galina, Prag'daki Ambassador Oteli'nin küçük bir odasında kalırlarken Sonya'yı çaya davet ederler. Sonya, Nâzımların ortak arkadaşı sinema yönetmeni Frantisek Daniel'in (1926-1996) karısıdır ve Moskova'da tiyatro enstitüsünü bitirmiştir. Sonya o gün Nâzımlara bir tiyatroda izlediği pandomim gösterisinden bahseder. Konu Nâzım'ın ilgisini çeker:

> Pandomim mi? Güzel. Çevirmeye, diyaloglar uydurmaya ihtiyaç yok. İsterim ki, pandomim doğal olsun, yani başka araçların göstermesinin mümkün olmadığı, sadece pandomim şeklinde gösterilebilecek şeyleri göstersin.

Nâzım, zaten çok sevdiği Prag hakkında bir şeyler yazmak istemektedir. Sonya'dan Prag'la ilgili bir şeyler anlatmasını rica eder. Prag Saatleri'ni yapan Yanuş Usta'yla ilgili efsane çok hoşuna gider ve bu konuyu seçer. Ona göre tüm oyun doğrudan saat kulesinde geçmelidir. Ayrıca saat kulesinin figürleri canlı olmalı ve başrollerde bulunmalıdır. Yazım süreci içinde pandomimden sadece belirli unsurlar kalacaktır. Nâzım'la Sonya yazım aşamasında birlikte çalışmışlardır. Sonya, daha sonra oyun planına bir şeylerin unurulup unutulmadığına baktığında her şeyin hazır olduğunu görür. Nâzım o zaman şu sözleri sarf eder:

> Önceden birbiri ardına piyesler yazdım, ancak onları sahnede görmedim, sadece yıllar sonra farklı ülkelerde, farklı tiyatrolarda sahnede izleyince anladım ki, onları (piyesleri) okuması güzel, ama sahnelemek çok zor. Bu nedenle bu piyesi farklı bir şekilde yazıyorum; o, benim tiyatro yazarlığımda bir dönüm noktası.[1]

Nâzım, piyesteki bazı tarihi yanlışları gidermek için Sonya'dan tarihçilere danışmasını da istemiştir. Ancak oyun o kadar hoşlarına gitmiştir ki, bazı hataları mazur görürler. Nâzım bunun üzerine "Gördünüz mü, Prag tarihiyle ilgili cehaletimi fantezilerin arkasına gizlemeyi nasıl başardım" diye şaka yapacaktır. Eserin yazımı sırasında saatleri ayrıntılı tasvir edebilmek için Galina'yla Prag Saat Kulesi'ni birçok defa izlemeye de gitmiştir.

Prag'dan ayrıldıktan sonra 20 Mart 1957 günü Sonya ve eşi Frantisek'e şöyle bir mektup göndermiştir:

> Kimi zaman şöyle olur. Biriyle bir-iki değil, birçok kez görüşürsün, hakkında birçok iyi şey duymana rağmen sende hiçbir iz bırakmaz. Ancak sonra, son buluşmada onun gerçekten mucizevi biri olduğunu keşfedersin. Bu keşifte cadde, zaman, hava durumu, senin ruh halin bazen çok önemli rol oynar.
>
> Şehirler için de aynısı söylenebilir. Prag'da birkaç kez bulundum, hakkında çok övgüler duydum, ama buna rağmen Prag'ın benim için diğer şehirlerden bir farkı yoktu, ancak bu son sefer Prag'ın gerçekten mucizevi bir şehir olduğunu keşfettim! Bu böyle oldu, çünkü onu sizin aracılığınızla gördüm, hissettim, evlatlarım benim! Prag'da geçen günler unutulmaz, çünkü onları sizin yüreğinizin sıcaklığıyla hissettik. İşte böyle.[2]

Galina'nın anlatımıyla Nâzım, *Prag Saat Kulesi* başlıklı eserini çok sevmiştir ve sahnede görmek için sabırsızlanmıştır. Çekoslovakya'da Sonya'nın çalıştığı tiyatroyla da görüşmeler yapılır. Ancak kısa bir süre sonra Sonya Danielova ağır hastalanır ve kanserden hayatını kaybeder.[3] Nâzım, daha sonra onun için *Üç Leylek Lokantası* başlıklı şiirini yazacaktır:

> Prag'da Üç Leylek Lokantası'nda
> buluşurduk
> Şimdi, bir yol kıyısında, gözlerim kapalı
> duruyorum
> sen bir ölüm boyu benden uzak,
> Belki Prag'da Üç Leylek Lokantası yok,
> ben uyduruyorum.
>
> Prag'da Üç Leylek Lokantası'nda
> buluşurduk.
> Söylerdim içimden senin yüzüne bakarak
> türküler türküsünü Süleyman
> peygamberin.
>
> Prag'da Üç Leylek Lokantası'nda
> buluşurduk.
> Şimdi, bir yol kıyısında, gözlerim kapalı
> duruyorum,
> sen bir ölüm boyu benden uzak
> bir kırık aynadasın çarpuk
> çurpuk.
>
> Prag'da Üç Leylek Lokantası'nda
> buluşurduk.
> Ah bacım, vah Sonya Danyelova
> hiçbir şey unutulmuyor ölüler kadar
> çabuk
>
> 18 Ağustos 1959[4]

1 G. Kolesnikova, *Sem Let s Nazimom Hikmetom* (Ijevsk: IPM UrO RAN, 1999), s. 208-209.
2 *Age*, s. 209-210.
3 *Age*, s. 210.
4 Nâzım Hikmet, *Son Şiirleri* (İstanbul: Adam Yayınları, 1989), s. 33.

bir sürü inek beslediğim için mi, nedir?...[28]

Nâzım'ın bu oyunu SSCB'de hiç sahnelenmemiştir;[29] ancak Türkiye'de birçok kez oynanmıştır.

ÇİNGENE TİYATROSU İÇİN YAZILDI

Nâzım'ın 14. yüzyıl Çek efsanesinden esinlenerek hazırladığı ve SSCB'de ilk kez 1968'de yayımlanan *Prag Saat Kulesi* başlıklı eseri ise ölümünden sonra Romen isimli çingene tiyatrosunda gösterilmiştir. V. Dunayev'in sahneye koyduğu oyun, çingene dans ve şarkılarıyla, jonglör ve akrobatlarla oldukça parlak bir gösteri haline gelmiştir. Hanuş Usta rolünü ise Nikolay Sliçenko oynamıştır.[30]

Türk şairin yakın arkadaşı da olan Sovyet dramaturg ve aktör İsidor Vladimiroviç Ştok, *Prag Saat Kulesi* üzerine şu satırları yazmıştır:

> Onun [Nâzım Hikmet'in] son çalışmalarından birini, çingene tiyatrosu için yazılmış olan tarihi dram "Prag Saat Kulesi"ni el yazısından okudum. Bu oldukça ilginç eser, tempolu, sert, tipik bir Nâzım eseri... Burada, onun diğer dramlarında da olduğu gibi, eski Türk halk tiyatrosu Karagöz'ün büyük etkisi hissediliyor. Aşk sahneleri bir harika... Neden şair hayattayken bu piyesi sahnelemediler?[31]
>
> **MEHMET PERİNÇEK**
> İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Nâzım Hikmet, İvanov Bölgesi Oram Tiyatrosu'nda sahnelenen *Bir Aşk Masalı*'ndan (Ferhad ile Şirin) sonra seyirci önünde konuşurken, 1953.

Nâzım Hikmet Piyesi.

DİPNOTLAR

1 Nâzım Hikmet, "Oyunlarım Üstüne", *Sanat, Edebiyat, Kültür, Dil* (İstanbul: Adam Yayınları, 1991), s. 277.
2 Aral Behramoğlu, *Nâzım Hikmet: Tabu ve Efsane" (Yapıtı, Yaşamı, Kişiliği)*, 2. basım, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2012), s. 240.
3 M. Melih Güneş'in yayına hazırladığı Türkiye'deki ilk baskısı için bkz. Nâzım Hikmet, *Fatma. Ali ve Diğerleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011).
4 Nâzım Hikmet, *Raaskaz o Turtsii* (Moskova: Izdaelstvo Inostrannoy Literatury, 1952). Oyunun metni Ekber Babayev ve Radiy Fiş, metindeki şiirler ise Muza Pavlova tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
5 Nâzım Hikmet, *age*, s. 3-4.
6 *Age*, s. 4
7 Nâzım'ın Ekk'le 1920'li yıllardaki tanışıklığı ve ortak çalışmalarıyla ilgili bkz. Nâzım Hikmet, *Oyunlarım Üstüne*, s. 268-269, 273; A. K. Sverçevskaya, Izvestniy i Neizvestniy Nazım Hikmet (Moskova: İnstitut Vostokovedeniya RAN, 2001), s. 34-52; Radiy Fiş, *Nazım Hikmet* (Moskova: "*Molodaya Gvardiya*", 1968), s. 95-107; İ. Ştok, *Raaskazı o Dramaturgah* (Moskova: İzdatelstvo "Iskusstvo", 1967), s 124-129; Aleksandr Fevralskiy, *Zapiski Rovesnika Veka* (Moskova: Sovyetskiy Pisatel, 1976), s. 319, 323-326; Aleksandr Fevralski, *Nâzım'dan Anılar* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1979), s. 9, 14-16; Regina Yanuşkeviç, "Velikiy Nemoy Zagovoril", *Kinovedçeskie Zapiski* 98 (2011): 55-57
8 Radiy Fiş, *age*, s. 105-106.
9 Zavadskiy, 1965 yılında yayımlanan *Tiyatro Sanatı Üzerine* başlıklı kitabında Nâzım'ın bu eserini "öncü insanların barış ve halkların kardeşliği mücadelesini yansıtmaktadır" cümlesiyle anmaktadır. Bkz. Y.A. Zavadskiy, *Ob İskusstve Teatra* (Moskova: VTO, 1965), s. 24.
10 Faina Ranevskaya (1896-1984) üzerine yıllar sonra çıkmış kitaplarda veya Rus kadın aktörlsün bizzat kendi anlatımlarında Nâzım Hikmet ve bu oyunuyla ilgili de farklı bazı anılar aktarılmıştır. Ranevskaya, Nâzım'ın oyununu (azlasıyla sıkıcı bulmakta ve anlattığı anılarla *Türkiye Üzerine Bir Hikâye*'ye biraz da alaycı bir dille yaklaşmaktadır Bkz. Gleb Skorohodov, *Razgovori s Ranevskoy* (Moskova: Astrel-AST-Poligrafizdat-Janri, 2010); Andrey Şyahov, *Faina Ranevskaya: Lyubov Odinokoy Naşmeşnitsi* (Moskova: İzdatelstvo AST, 2015); Sergey İvanitskiy, "Stanıysina Teatra İmeni Mossovyeta İrina Kartaşyova: 'Na Repetitsii Rejissyor Zavadskiy Zakriçal: 'Faina, Vı Svoimi Vihodkami Sojrali Ves Moy Zamisel!' 'To-to U Menya Çuvstvo, Budto Nayelas Govna', Otvetila Ranevskaya", *Fakti*, 24 Temmuz 2009: http://fakty.ua/20706-stareyshina-teatra-imeni-mossoveta-irina-kartasheva-na-repeticii-rezhisser-zavadskij-zakrichal-faina-vy-svoimi-vyhodkami-sozhrali-ves-moj-zamysel-to-to-u-menya-chuvstvo-budto-naelas-govna---otvetila-ranevskaya
11 A.K. Sverçevskaya, *age*, s. 74
12 Bu konuşmadan iki ay sonra *Literaturnaya Gazeta*'da (Edebiyat Gazetesi) çıkan Türk şairin yeni piyesiyle ilgili bir yazıda tam da bu konuya temas edilmiş. "Dramaturg (Nâzım Hikmet), doğru bir düşünceden yola çıkıyor. Sahnede hareketi anlatmak, her zaman göstermekten daha zayıf olacaktır. Bu adildir, eğer göstermenin kendisi basit bir canlandırma özelliği taşımıyorsa. Oysa bu, tam İsmail'in mücadeleye katılmasının tasvir edilmesiyle yapılıyor. Onun belirdiği kısa 'geçişler', karakteri açmaya yalnız dışardan devam ediyor." Bkz. S. Olenin, "Novaya Pyesa Nazıma Hikmeta", *Literaturnaya Gazeta*, No. 92 (2965), 31 Temmuz 1952, s. 3.
13 *Fatma. Ali ve Diğerleri* birkaç yönde birden gelişen konu zenginliği, kişi ve mekân çeşitliliğiyle halk oyunu özellikleri taşımaktadır. Oyunda, kahramanları ve kendi içinde tamamlanmışlıklarıyla birkaç konunun birden yer alması, yazara Türkiye halkının çağdaş yaşamından ve mücadelesinden geniş bir tablo suruna olanağı vermektedir. İlk bakışta ana konuyla bağlantısı yokmuş gibi görünen sahneler oyunun sanatsalı örgüsüne organik olarak girmekte ve temel sorunsalıyla dolaysız olarak bağdaşmaktadır." Bkz. A.A. Babayev, *Nazım Hikmet: Jizn i Tvorçestvo* (Moskova: İzdatelstvo "Nauka", 1975), s. 334; Ekber Babayev, *Yaşamı ve Yapıtlarıyla Nâzım Hikmet* (İstanbul: Cem Yayınevi, 1976), s. 334. "Olayların birbirini takip eden gelişiminin tek bir temeli olmasa da bütün sahneler bir bütünü oluşturuyor, tek net bir fikri işliyor: Türkiye'nin onurlu insanları barıştan yana." Bkz. A. Fevralskiy, "Rasskaz o Turtsii", *Sovyetskoe İskusstvo*, 27 Ağustos 1952, s. 3.
14 Yukarıda karakterlerin anlatmak yerine göstermekle ilgisinde derinleşirilciğini ifade eden S. Olenin, psikolojik (iç) özelliklerinin ise detaylandırılmamasını bahsi geçen yazısında aynı Nâzım'ın ifade ettiği gibi eleştirmektedir. Bkz. S. Olenin, *age*, s. 3.
15 Aleksandr Fevralskiy, *Zapiski Rovesnika Veka*, s. 327; Aleksandr Fevralski, *Nâzım'dan Anılar*, s. 17. Sverçevskaya, kitabında Mossovyet Tiyatrosu'ndaki prömiyerin tarihi olarak Mayıs 1952'yi göstermektedir (A. K. Sverçevskaya, *age*, s. 73) Ancak yukarıda Nâzım'ın 30 Mayıs 1952 günü yaptığı konuşmadan da görüldüğü üzere oyun, daha o günlerde hazırlık aşamasındadır ve Eylül gibi sahneye konması planlanmaktadır. Diğer taraftan oyunun yönetmeninin ve en önemli oyuncusunun yukarıda bahsi geçen eserlerinde, ayrıca Nâzım'ın aşağıda atıf yapılan *Piyesler* kitabında da gün belirtilememekle birlikte Fevralskiy gibi 1953 yılına işaret edilmiştir. Sverçevskaya'nın bu hatası, ondan alıntılanarak *Fatma, Ali ve Diğerleri*'nin Türkiye'deki ilk baskısına yazılan önsöze de yansımıştır. Bkz. Nâzım Hikmet, *Fatma, Ali ve Diğerleri*, s. 5
16 Nâzım Hikmet, *age*, s. 5.
17 Nâzım Hikmet, *Pyesi* (Moskova. Gosudarstvennoe İzdatelstvo "Isskustvo", 1954), s. 320.
18 *Teatr*, No. 6, 1953, s. 157'den aktaran: A.K. Sverçevskaya, *age*, s. 74-75.
19 *"Hasretle": Nâzım Hikmet Mektupları*, haz. M. Melih Güneş (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), s. 122-123.
20 Rusçaya *Bir Aşk Masalı* başlığıyla çevrilmiştir.
21 Rusçaya *İosif Prekrasnıy* (Yusuf) başlığıyla çevrilmiştir.
22 Rusçaya *Bayramın İlk Günü* başlığıyla çevrilmiştir.
23 Nâzım Hikmet, *Pyesi*, s. 3.
24 A.A. Babayev, *Nazım Hikmet: Jizn i Tvorçestvo*, s. 336.
25 Oyunun tam metni için bkz. Nâzım Hikmet, "İnek". *Demokles'in Kılıcı* (İstanbul: Adam Yayınları, 1990), s. 79-147.
26 Nâzım'ın bu oyunu daha Türkiye'de yayımlanmamıştır. Türkçeden çeviri Rusça metinleri, Rusya Edebiyat ve Sanat Devlet Arşivi'nde (RGALİ) bulunmaktadır. Bkz. *RGALİ* fond 2250, liste 1, dosya 111; fond 2250, liste 1, dosya 112: fond 2928, liste 3, dosya 274.
27 Nâzım Hikmet, "O Korove i Monarhe", *Teatralnaya Jizn*, No. 10, Mayıs 1961, s. 12.
28 İlk kez *Varlık* dergisinde yayımlanan bu belge için bkz. Özdemir Nutku, "87. Doğum Yıldönümünde Nazım Hikmet ve Oyun Yazarlığı", *Varlık* 1 (1989): 3.
29 A.K. Sverçevskaya, *age*, s. 144.
30 *Age*, s. 147-148.
31 İ. Ştok, *age*, s. 134.

"OCCUPY GEZİ'NİN KÜÇÜK ÇAPLI PROVASI"

BEŞ YIL SONRA STARBUCKS İŞGALİ

BARIŞ BÜYÜKOKUTAN

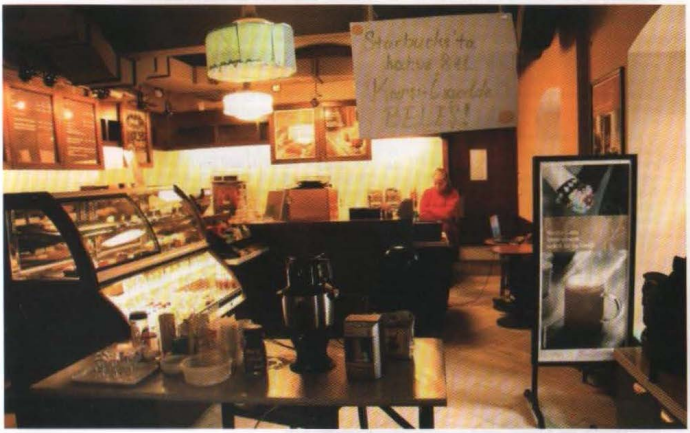
İçinde bulunduğumuz zamanın tarihini yazmak kolay iş değil. Tarihsel anlatılarda noktayı nereye koyduğunuz çıkardığınız sonuçları etkilediğinden, "bugünün tarihi"ni yazmaya soyunmak normalde alacağınızdan daha büyük bir risk almayı gerektiriyor. Kendi sürecinizi yazdığınız için bu risk daha da büyüyor. Ama "bugünün tarihi" özellikle kriz dönemlerinde herkesin ihtiyaç duyduğu bir şey de...

Bir kriz döneminde yaşadığımız da artık herkesin malumu... Bununla birlikte sadece ekonomik ve siyasi değil kültürel ve en geniş anlamıyla toplumsal bir kriz içerisindeyiz. Katı olan baş döndürücü bir hızla buharlaşıyor.

Krizin önemli bir parçası, "halk"ın fırsatçı demagoglar eliyle kolayca kendi çıkarına ters yönlere sevk edilebilmesi. Macaristan ve Fransa'dan Amerika'ya, Hindistan'dan Rusya'ya dünyanın her yerinde gözlenen bu olgunun sebepleri hakkında çok şey söylenebilir, ancak yeni popülizmin sonuçlarının eskisininkinden ne kadar ayrışacağı sorusuna verilmiş iyi bir cevap yok. Popülizmin kültürel hegemonya, ideolojik devlet aygıtları ve Nietzsche'nin *ressentiment* dediği duygunun kitleselleşmesi gibi şeylerle ilgili olduğu görece açık ve seçik olmakla birlikte, daha önce dünyayı ateşe atan bu etkenlerin şimdi nasıl bir yönde işlediği hakkındaki rivayet muhtelif. Kimileri 1930'ların tekrarından, diğerleri yepyeni, öngörülemez bir süreçten bahsediyor. Bu tartışmayı yakın tarihin ışığında açmayı denemek istiyorum. Bunun için üzerinden tam beş yıl geçen bir olaya, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki Starbucks işgaline bakacağım.

O dönemde Boğaziçi kampüsünde uygulanmayan başörtüsü yasağını uygulama sözüyle 2008 yılında rektörlüğe aday olan Kadri Özçaldıran, seçimi az bir farkla kazandıktan sonra, kendisini gittikçe AKP'nin egemen olduğu YÖK'le çeşitli sürtüşmeler içinde buldu. Devletin "vanaları" kıstığı, YÖK'ün de bir yıla yakın bir süre gayri resmi kadro boykotuyla cezalandırdığı sırada üniversitenin tarihi Güney Kampüsü'ndeki en eski binası Hamlin Hall (I. Erkek Yurdu), bir süredir aslına uygun hale gelecek şekilde tadilattaydı. Binanın zemin katındaki Çarşı Kantin'in ne olacağına karar verilmesi gerekiyordu. Özçaldıran yönetimi, mali krizi aşmakta yardımcı olması için bir mezun aracılığıyla Shaya grubuyla anlaşarak Çarşı Kantin'in girişindeki büyükçe bir alanı, Starbucks Boğaziçi Üniversitesi Şubesi olarak kullanılması amacıyla kiraya verdi.

Öğrenci sayılarının YÖK eliyle hemen hemen her yıl arttırıldığı üniversitede mekân darlığı uzun süredir her türlü faaliyette hissediliyordu ve sınıflar, laboratuvarlar ve ofisler gibi yemekhane ve kantinlerin de kapasitesi yetersiz kalıyordu. Bu noktada üniversitenin böyle sembolik önem taşıyan bir mekânı Starbucks'a kiralaması hem öğrenciler arasında hem de öğretim kadrosunda yoğun bir tepkiye yol açtı. Kampüste kahve satan yer eksikliği yoktu; hemen Hamlin Hall'un karşısındaki Washburn Hall'un (İdari Bilimler Binası) zemin katında, Starbucks'a ayrılan yerin 10 metre ötesinde, bağımsız bir espresso bar vardı. Sosyal Bilimler

Fotoğraf: Doğu Eroğlu.

http://starbuckssenligi.blogspot.com.tr

Kulübü'nde (SBK) aktif bir grup ise bir süredir kampüsteki yemek opsiyonlarının darlığı ve pahalılığından şikâyetçiydi ve *Çayhane* ve *Gezici Kantin* isimli uygulamalarla hem soruna çare geliştirmeye çalışıyor hem de sorunu gündemde tutuyordu.

SBK'lı öğrencilerin nüvesini oluşturduğu bir öğrenci grubu, bazı öğretim üye ve görevlilerinin de katıldığı, hepsi kampüste yapılan toplantılarda Starbucks şubesini işgal etme kararı aldı. *Occupy* hareketinin zihinlere yerleşip kendisini solda konumlayan herkese umut ışığı olduğu günlerdi ve öğrencilerin düşünce dünyasında bu hareketin bir karşılığı olduğu kesindi, ancak işgal kararının *Occupy*'ın bilinçli ve birebir kopyası olduğunu söylemek haksızlık olur. Niyet her ne idiyse, bazı hocaların eşlik ettiği kalabalık bir öğrenci grubu 6 Aralık 2011'de Kuzey Kampüs'te toplandıktan sonra Rumeli Hisarüstü meydanından geçerek Güney Kampüs'e girdi ve Starbucks şubesini işgal etti. Eylem, 7 ve 8 Aralık'ta Milliyet ve Radikal gazetelerinin yanı sıra CNN Türk'te de haber yapıldı. Bazı haberlerde Starbucks ismi geçmiyor, mekândan "bir kahve zinciri" olarak söz ediliyordu.

İşgalci öğrencilerin düşünce dünyasında Boğaziçi'ndeki sol hareketlerin kendine özgü tarihi dolayısıyla liberter bir damar da vardı; dolayısıyla işgalciler Starbucks'ı zorla kapatmaya veya başka öğrenci ve hocaların mekândan alışveriş yapmasını önlemeye çalışmadılar. Hatta kısa bir süre sonra mekânı işgal edenin Starbucks olduğunu öne sürerek kendi eylemlerine "karşı-işgal" demeye başladılar. Mekânı kendi yemek ve yaşam alanı sorunlarını çözecek şekilde kullanmaya çalıştılar ve bunun için yine bazı hocalarla işbirliği yaptılar: Bazı dersler işgal alanında yapıldı, bunların yanısıra herkese açık dersler düzenlendi. Bu etkinlikleri yürütenler ağırlıkla rektörlük seçiminde Özçaldıran'a karşı sol-liberal eski rektör Ayşe Soysal'ı desteklemiş olan sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı ve siyaset bilimi gibi bölümlerin yaşça daha genç hocaları idi. Çoğunlukla yardımcı doçent ve öğretim görevlisi statüsünde olan bu hocaların hemen hemen hepsi Boğaziçi mezunuydu; lisans derecelerini Boğaziçi'nden aldıktan sonra Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki yüksek öğretim kurumlarından doktora almışlardı.

Radikal
02 OCAK 2012 PAZARTESİ
HBB, Hugo, ASI...
Yeni kitap: 90'larda çocuk olmak $06
Sanatçı dostu bir başkan
Bloomberg, Lady Gaga'nın yeni yılını öpücükle kutladı Hayat'ta
Boğaziçi'nde ileri demokrasi
Starbucks işgaliyle başlayan kriz, demokrasimizde alışık olmadığımız bir yöntemle çözüm yoluna girdi.
Biber gazı müdahalesi karşısında
Şiddetsiz eylemciye tarafsız bilgi
Karşıt kantine olumlu yanıt

Starbucks işgali *Radikal* gazetesinde.

Mekânın canlı ve (karşı)işgalcilerin kontrolünde tutmak için derslerin yetmeyeceği belli olduğu için ve işgale giden somut sorunları gündemden düşürmemek adına işgal alanında her gün yemek hazırlanıp dağıtılmaya başlandı. Starbucks şubesi bunun için uygun bir alan değildi ama tam karşısında, Harikalar Mutfağı ismiyle faaliyet yürütecek olan ve mutfağı hazır olan restoran henüz açılmamıştı. İşgalciler aralarında para toplayarak aldıkları malzemelerle bu mutfakta yaptıkları yemekleri tüm kampüsle paylaşma niyetlerini, yayımladıkları blogda (http://starbucksseniligi.blogspot.com.tr) ilan ettiler ve bu bloğa açık derslerin ve mekânda gerçekleştirilecek diğer etkinliklerin programını yüklediler. *İşgal Gazetesi* ismiyle çıkarttıkları, günlük olmasına gayret edilen broşürle birlikte bu blog karşı-işgalin sesi oldu.

Mekânın nasıl kullanılacağı ve üniversite yönetimiyle ve işgale katılmayan öğrencilerle nasıl ilişki kurulacağı konuları işgal alanında – katılım görece az olduğu zaman Starbucks'ta, çok olduğu zaman Starbucks'ın ve Harikalar Mutfağı'nın az ötesindeki geniş holde – toplanan forumlarda kararlaştırılıyordu. Bu noktada işgalin Türkiye siyasetinin kültürel dünyasına yaptığı belki de en özgün katkı belirdi: Temsil siyasetini kabul etmedikleri için tüm kararları konsensüsle almaya çalışan işgalciler, forumlarda söylenenlere katıldıklarını, katılmadıklarını ya da veto ettiklerini belli etmek ve konuşmacının artık sözü başkasına bırakmasını hatırlatmak için *Occupy* hareketinden devşirdikleri bazı el ve vücut hareketlerini kullanmaya başladılar. Bu hareketleri *Occupy*'cılar da nonkonformist bir dinsel hareket olan *Quaker*'lardan ödünç almıştı.

Temsil siyasetinin reddi yönetimle kurulan iletişimde de kendisini gösterdi. Öğrencilerin seçeceği temsilcilerle görüşmek isteyen rektöre eğer isterse hepsiyle işgal mekânında konuşabileceği bildirildi ve bunun üzerine rektör değil ama rektör

Fotoğraf: Serden Çağlar Şener.

http://
sturbuckssenligi
blogspot.com tr

yardımcılarından Tereza Varnalı mekânın dışındaki açık alanda işgalci öğrencilerle konuştu. (Varnalı, işgal alanına girmeyi istememişti.) Daha sonra rektörle görüşme için üniversitenin tarihi spor salonu hazırlandı ve rektör burada işgalcilerle uzun bir toplantı yaptı. Bu toplantı internetten canlı yayınlandı ve "İşte İleri Demokrasi" başlığıyla 2 Ocak 2012'de *Radikal* gazetesine manşet oldu.

Rektör Özçaldıran, elindeki geniş yetkileri kullanarak öğrencileri zorla işgal alanından çıkarmıyor, kampüse polis de çağırmayarak Boğaziçi'nin özgürlükçü geleneğini sürdürdüğünün altını çiziyordu. Ancak işgalcilerle görüşmesinde Starbucks'ın kontratını iptal etmeyeceğini açıkça ortaya koyuyor, kendisiyle görüşen öğretim üyelerine de işgalin bir an önce bitmesi gerektiğini anlatıyordu. Tüm öğretim kadrosuna açık olarak düzenlenen 23 Aralık'taki akademik genel kurulda da bu çizgiyi sürdüren Özçaldıran bazı hocaların protestosuna uğradı, ancak geri adım atmadı. Kendisini protesto ederek genel kurulun yapıldığı tarihi Büyük Toplantı Salonu'nu terk eden hocalar hakkında soruşturma da açmadı. Protesto edilen bir Boğaziçi rektörü olabilirdi ama nihayetinde Boğaziçi rektörüydü.

İşgal sürdükçe yönetimin "yukarıdan" baskı altında olduğu, Özçaldıran'ın sıkıntıda olduğu rivayetleri hocalar arasında dolaşmaya başladı. Ancak zaman, yönetimin lehine işliyordu. İşgal kışın gerçekleştiği için özellikle geceleyin işgal mekânında kalan "nöbetçiler" çok zorlanıyordu ve dersler bittikten sonra işgalci öğrencilerin önemli bir kısmı İstanbul'dan ayrılarak ailelerinin yanına dönmüştü. Konsensüsle karar alındığı, alınan kararların da bireysel vicdan dışında bir yaptırımı olmadığı için işgal alanının temizliği ve düzeni, yemek yapılması ve bulaşık yıkanması gibi konular hep aynı kişilerin üstüne kalıyor, bunlar da çoğunlukla kadın öğrenciler oluyordu. Sol bir hareket olmasına rağmen Starbucks işgali, kadın ve emek sorunlarını çözmekte zorlanıyordu ve işgalin illelebet sürmesinin hem lojistik, hem insani, hem de politik sebeplerle imkânsız olduğu hissi beliriyordu. Bu hissin doğurduğu yenilgi duygusu, kaçınılmaz olmayan bu sonu kaçınılmaz hale getirdi ve işgalin sonuna giden süreci çok hızlandırdı. Gürültüyle başlayan işgal bahar dönemi başlarken sessiz sedasız sona erdi ve Starbucks normal işleyişine geri döndü. 25 Şubat'ta işgal bloğunda yayımlanan bitiş bildirgesini herhalde çok az kişi okudu.

Starbucks işgali bittiği anda, işgalin herhangi bir başarıya ulaştığını söylemek çok zordu. Ne Starbucks kampüsten çıkartılmış, ne tepkileri karşılamak için ucuz ve sağlıklı yemek mekânları açılmıştı. Ek olarak, işgalciler sosyal medyada hiç beklemedikleri sertlikte bir tepkiyle karşılaşmıştı. İlk günden itibaren işgalle ilgili yazılar çıkan Ekşi Sözlük'te işgalciler defalarca şımarık elit öğrenciler olarak yaftalanmıştı; bu yaftalarda ileride "sağ popülizm" olarak tarif edilecek ruh halini görmek mümkündü: 6 Aralık'ta işgal "boğaziçi üniversitesi'nde de salt şov meraklısı olan insanların da var olduğunu görmeme neden olan şey," "amerika'da sturbucksa hep fakirlerin gittiğini bilmeyenlerin eylemi" ve "az önce kahvemi alırken o kalabalıkta macbook kullanan bir arkadaşa çarpmama neden olan eylem;" 7 Aralık'ta "üç beş çapulcunun götünün yediği, gücünün yettiği yerde gerçekleştirdiği eylem (!)," "aklı var, zihni açık her insan gibi saldırgan ve içi boş bulduğum şenlik/eylem," ve "fazla özgürlükten geberen birkaç çapulcu dallamanın yaptığı eylemimsi" olarak tarif edildi. Geleneksel medyada da durum çok farklı değildi: İşgalciler, temel ilkelerini paranteze alarak, CNN Türk'e iki temsilci gönderdikleri zaman kendilerini çağıran Cüneyt Özdemir'in küçümseyici tutumuyla karşılaşmışlardı. *Radikal* gazetesi de işgali manşete taşıdığı gün rektörün demokratik tutumunu ve anlayışlılığını öne çıkarmış, sorunun çözüm yoluna girdiği gibi olayları izleyenlerin katılmakta çok zorlanacağı bir yorum yapmıştı.

Ancak aradan geçen zaman, işgali büyük ölçüde haklı çıkardı. Birincisi, seçim vaatlerini yerine getiremeyen Özçaldıran, kendi yardımcılarından Gülay Barbarosoğlu'na 2012 seçimlerini, işgalin de getirdiği momentumun sonucu olarak açık farkla kaybetti. Barbarosoğlu okulun o ana dek belki

de siyasetten en uzak hocalarından biri olmuştu ama seçim sürecinden itibaren yavaş yavaş üniversitenin sol-liberal kanadının temsilcisine dönüşerek; 2008'in rövanşının alınmasına vesile oldu. İşgali destekleyen hocalarla konuşmalarında verdiği seçim vaadini tutarak Starbucks'ın kira sözleşmesini, bittiğinde uzatmadı ve mekânı bir öğrenci salonu olarak yeniden düzenlettirdi; bu salon hala Hamlin Hall'da işlevini sürdürüyor. Yemek sorununu da ciddiyetle ele alan Barbarosoğlu, yemekhanede sunulan yemeğin fiyatını öğrenciler için 1,5 liraya indirdi ve Özçaldıran döneminin sonlarına doğru, tepkiler sonucu fakültelerde seçimlerle yeniden oluşturulan Kantin ve Kafeteryalar Denetleme Komisyonu'nun, kantinler üzerinde daha sıkı bir fiyat kontrolü politikası izlemesine izin verdi. Bu komisyonun tavsiyesine uyarak yemekhane ihalesini iptal etti ve üniversitenin yemek hijyeni kriterlerine uyum sağlayan bir firmanın bir sonraki ihaleyi kazanabilmesini de, yazdırttığı ihale şartnamesiyle sağladı. İşgalci öğrencilerin ortaya attığı kooperatif kantin fikri de Barbarosoğlu döneminde hayata geçti. Yine bu dönemde kampüse bitişik bir arazide şehir tarımı yapmaya başlayan Tarlataban grubunu da, işgalin oluşturduğu kültürel dinamikler bağlamında düşünmek gerekir.

İkincisi ve daha önemlisi, işgal deneyimi 2013 yazının başında tüm Türkiye'yi etkisi altına alan Gezi eylemlerine birçok açıdan örnek oldu. Boğaziçi'ndeki forumlarda kullanılan el ve vücut hareketleri Gezi'de ve onu takip eden park ve mahalle forumlarında da kullanıldı ve böylece Türkiye'nin ilk yüksek görünürlüklü ve büyük çaplı doğrudan demokrasi deneyimini besledi. İşgali felce uğratan emek ve toplumsal cinsiyet sorunlarının, eğer polis baskınıyla dağıtılmasaydı Gezi'de çözülüp çözülemeyeceğini hiçbir zaman bilemeyeceğiz, ama işgal deneyiminin üstüne Gezi eylemlerine katılan Boğaziçi öğrencileri en azından ne beklemeleri gerektiğini bilerek orada olma şansına sahipti; en azından, dönemin başbakanının "üç beş çapulcu" suçlaması, Ekşi Sözlük'teki eleştiriler göz önüne alındığında, bu durum eylemciler için sürpriz olmamış olmalı. Belki bunların da sonucu olarak, işgalin sertçe eleştirildiği Ekşi Sözlük'te bir yazar 12 Ağustos 2013 tarihinde işgali "Occupy Gezi'nin küçük çaplı provası" olarak niteledi.

İşgal ile Gezi arasındaki süreklilik, benzer eylemleri kısıtlayan etkenler kadar bunların hangi şartlar altında daha başarılı olabileceğini ve bu başarının neye benzeyeceğini de düşünmeye imkân veriyor. İşgal ve sonrasında yaşananlar, bu tür eylemlerin eylemcilerin tahayyül ettiğinden daha uzun bir zaman zarfında meyve verebileceğini ve verdikleri meyvelerin ancak başka dinamiklerin de katkısıyla olgunlaşabileceğini düşündürtüyor. Ancak bu tür eylemler çevrelerinde olup biten dinamikleri değiştirebiliyor, yoğunlaştırabiliyor ve/veya hızlandırabiliyorlar da. Bu açılardan, işgalin geç gelen başarısı belki de öngörülemez bir gelecekte Gezi'de ortaya çıkan siyasi ve kültürel duyarlıkların, Türkiye'yi önemli ölçüde dönüştüreceğini haber veriyor.

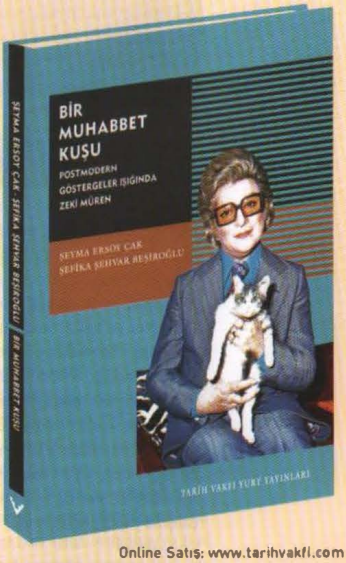
BARIŞ BÜYÜKOKUTAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

BİR MUHABBET KUŞU

POSTMODERN GÖSTERGELER IŞIĞINDA ZEKİ MÜREN

Türkiye tarihinin en sevilen sanatçılarından Zeki Müren'in sanat yaşamının incelendiği bu kitapta, cinsiyet kuramları, postmodern kavramlar ve semiyolojik okumaların beslediği teorik içeriğe eşlik etmek üzere, Müren'in radyo, plak ve gazino solistliği gibi farklı dönemlerini kapsayan icra ve repertuvar analizlerine de ihtiyaç duyuldu. Bu amaçla, Zeki Müren'in söylemlerini ve toplumsal bir figür olarak varlığını, müzikal kimliğini ve sosyokültürel alanda temsiliyetini açıklamak üzere alternatif bir monobiyografi modeli oluşturuldu. Yazılı, görsel ve işitsel kaynak incelemeleri, süreli yayınlardaki taramalar ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla dönemin koşulları değerlendirildi, sosyoloji, felsefe, tarih ve kültür teorilerinin müzikolojik saha ile bağlamlandığı, geliştirilmeye açık bir yol haritası çizildi.

Türkiye'de hemen herkesin hakkında fikir sahibi olduğu bir sanatçı olan Zeki Müren'in müzikal "temsil"ini yorumlayan Bir Muhabbet Kuşu, kuramsal çerçevesiyle akademisyenlere hitap ettiği kadar, müzikseverlerin de ilgisini çekecek bir çalışma...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ALİ SİRMEN'İN ANILARI

CAN KIVILCIMLI

Ali Sirmen'in anıları, gazeteci Ümit Aslanbay'ın kendisiyle yaptığı bir nehir söyleşi biçiminde, Bir Eski Cumhuriyet İçin *başlığıyla İmge Yayınları tarafından basıldı. "Tam zamanında" değerlendirmesini hiç zorlanmadan hak eden kitap, en başta* Cumhuriyet *gazetesine, hemen ardından basın tarihi, Türkiye solu, 27 Mayıs ve yakın dönem siyasal tarihi, edebiyat tarihi ilgilisine ve erbabına epey ipucu ve malzeme sağlıyor. Üstelik, yalnız anlattıklarıyla değil, anlatmadığı, es geçtiği ya da geçiştirdiği konularla da merak yaratabiliyor.*

Bizde ne yazık ki anı yazma alışkanlığı yerleşememiştir. Öte yandan, anı yazmanın kendisi en sorunlu edimlerden biridir. Genellikle savunma refleksiyle yazılan metinler olan anıların tarihsel kaynak olarak kullanılabilmeleri, ancak dikkatli, özenli denetim ve karşılaştırmalar sonucu mümkündür. Son yıllarda yaygınlaşan nehir söyleşi biçimi ilke olarak, sözü edilen denetimi, söyleşiyi gerçekleştiren kişinin donanım ve ciddiyeti ölçüsünde, okur adına nispeten yapma olanağı sağlıyor. Ancak, başarılı bir nehir söyleşinin –ki bir anlamda *edition critique* olarak da düşünülmelidir– olmazsa olmazları vardır: Söyleşiyi gerçekleştirecek kişinin öncelikle konuya hâkim olması, ilgili kişiyi iyi izlemiş olması, çanak olmayan sorularla konuyu ve kişiyi daha anlaşılır kılabilme becerisi göstermesi, kurgulamayı yaparken anlatımın akışkanlık ve doğallığını bozmadan, *leitmotiv* ve anlatı disiplinini gözetmesi gibi... Söz konusu sürecin hiç de kolay olmadığı, maddi bilgi gereksinimin yanı sıra psikolojik etmenlerin bu ilişkide önemli rol oynadığı bilinmelidir. Bu kapsamda anıların içeriğine geçmeden, kitabı hazırlayan Ümit Aslanbay'ın son derece başarılı bir çalışma yaptığı belirtilmeli.

Yer yer yazınsal bir dil tadına ulaşan sunuştaki anlatımın adeta okuma kılavuzu işlevi görmesi bir yana, 233-234. sayfalar arasına yerleşmiş olan ve *Cumhuriyet*'te 5-16 Ağustos 2008'de yayımlanan "Demir Kapı Kör Pencere" yazı dizisinin metne sunuştaki gerekçeler çerçevesinde eklenmesi çok yerinde olmuş. Aslanbay, yalnızca konunun değil kişinin ve yazının da ruhuna girebilmiş. Sunuşta, kısa ama son derece özlü ve derinlikli biçimde Ali Sirmen ve anılarının arka planına ustaca ışık tutuluyor. Kabaca, 27 Mayıs 1960-15 Temmuz 2016 arasını nefis bir 27 Mayıs kuşağı analizi, İdris Küçükömer şemasının yanlışlanması, SSCB'nin geri çekilmesinin sol Kemalizm ve *Cumhuriyet* gazetesine etkileri, damardan bir gazeteci/gazetecilik tanımı ve günümüz medyasının haline dair tespitlerle süslüyor. Ali Sirmen'in anıları aynasında, kendini eleştirel bir gözle sorgulamaktan da çekinmiyor. (13)

Cumhuriyet gazetesinin kurumsal kimliğini temsil eden az sayıdaki isimden biri olan Ali Sirmen'in kurumsal kimlik temsilini, gazetenin 1974-1980 kadrosundan olup, bugün hâlâ gazetede bulunanlarla sınırlıyorum. Bu gruba Hikmet Çetinkaya, Şükran Soner (Ketenci), Işık Kansu örnek verilebilir. 1980'den sonra girip bugün de ideolojik temsili üstlenmiş yazarlar, biçimsel anlamda bu tanımlamanın dışındalar.

Ali Sirmen'in *Cumhuriyet*'te olup bitenlere yaklaşımının önemini, özellikle gazetenin liberal yönetiminin iki önemli davanın konusu olduğu bugünlerde belirtmeye gerek yok. Öte yandan, 1991 kırılması ve sonrasında yaşananların perde arkası, şimdiye kadar Hasan Cemal ve Emine Uşaklıgil'in yayımladıkları anı kitaplarıyla, yine liberal grubun penceresinden okunabildi. Miyase İlknur'un *İlhan Abi* kitabının daha farklı bir çerçevede yer aldığını göz önüne alırsak, ilk kez, diğer grubun bir üyesi karşıt pencereden anlatıyor yaşananları.

Her iki konuda da Sirmen'in benimsediği "ılımlı" yaklaşım önce şaşırtıyor, hatta kızdırıyor bile. Sayfalar aktıkça mantık zincirine tutunuyorsunuz; içinden geçtiğiniz dönemdeki siyasal savaşımı, "İslamcılar ile İttihatçılar arasındaki çatışma değil, İslamcılarla Hürriyet ve İtilafçılar arasındaki mücadele... İttihatçı kalmadı ki ortalıkta..." biçiminde tanımlıyor. (128) Yani sorunun esas olarak liberal/liberal sol çevrenin, bir de 15 Temmuz şokunu yaşadıktan sonra ciddi bir sorgulama süreci yaşayacağı öngörüsüyle olsa gerek, "ılımlı" bir tonda, Cumhuriyet ve Kemalizmin anlam alanına dokunabilmesini sağlamaya çalışıyor. Dışlamak yerine içermek kaygısı baskın çıkıyor ve tüm kitaba yayılıyor.

> *Cumhuriyet*'in Fethullahçı olduğu iddiası kadar komik bir şey olamaz (...) Yönetim değişikli-

ği ile *Cumhuriyet*'te değişime gelince; yeni yazarlar arasında aynı fikirde olmadığım, yazılarını beğenmediğim kişiler var. Ama, buna karşılık, çok beğendiğim, ilgiyle izlediğim kişiler de var. Bunlar, bana göre, *Cumhuriyet* açısından kazançtır. (220-21)

Bir orta yol arayışında olduğu görülüyor. Bu perspektif içinde ve önemli ölçüde haklılık payı taşıyarak, 1970'lerden itibaren *Cumhuriyet*'i "bir asgari müşterek gazetesi" olarak tarif ediyor. (193) Hatta bunun "İlhan Abi" formülünün temel ayaklarından olduğunu ima ederek (194), Alev Coşkun'u da, Akın Atalay'ı da, Hikmet Çetinkaya'yı da onun getirdiğini vurguluyor. (218) Hasan Cemal'i, Nadir Nadi'nin tereddütüne rağmen, İlhan Selçuk'un genel yayın yönetmenliğine getirmesi bir yana (196), yapılan tüm uyarılara kulak tıkayarak –bizzat Ali Sirmen'inki de dahil– onu tasfiye etmeme ısrarına işaret etmesi de (210) bu tezi destekler nitelikte. Böylece *Cumhuriyet* gazetesinin gerçekte, değişen toplumsal ve siyasal koşullara uygun biçimde bir "denge" organı olduğu izlenimi doğuyor.

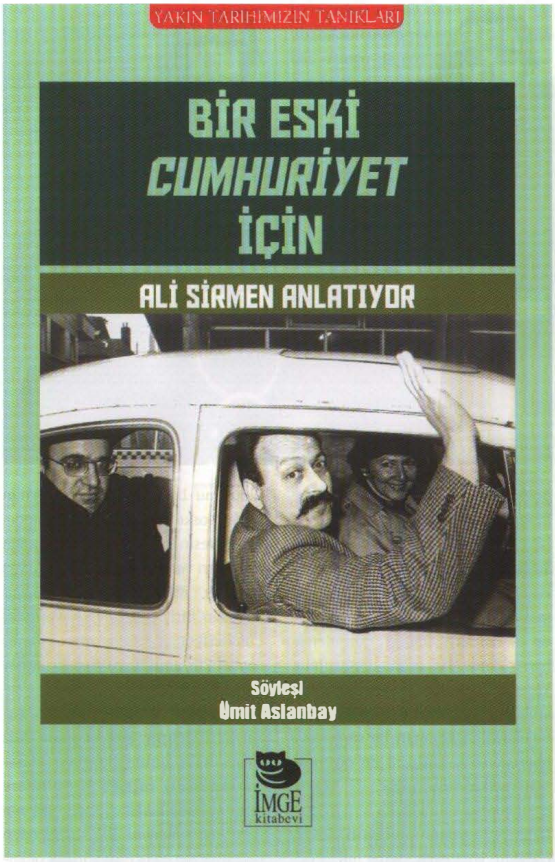
İşte bu bağlamda 1991 kırılmasına yol açan liberal grubu değerlendirirken, olumsuzluklar listesinin hemen altına olumlu yönler şerhi koymayı ihmal etmiyor: Hasan Cemal'i "çok başarılı" (199, 201, 202, 212, 220), Emine Uşaklıgil'i "uygar ve çalışkan" (212), Osman Ulagay'ı "bilgili" (206), Okay Gönensin'i "kafası en çok çalışan" (206) olarak tanımlıyor.

O halde, kırılmanın nedeni nedir? Hasan Cemal'in çok başarılı olmasına rağmen, zımni anlaşmayı ihlal etmesi:

> *Cumhuriyet*'e girerken zımni bir anlaşma yapılırdı. Hiç kimse, ne İlhan Abi, ne Uğur Mumcu, hiçbirine, şunlara uy, bunlara uyma diye bir konuşma olmamıştır. Ama, bu yazılı olmayan anayasası her zaman mevcuttur. Gazeteye girenler de bunu zımnen kabul etmişlerdir. Yani, davranışlarıyla, her şeyiyle uymak durumdalar buna. İlhan Selçuk ile Uğur Mumcu buna uydular, ama Hasan Cemal bu zımnı anlaşmaya uymadı, ihlal etti. Çok başarılıydı, ama, bu anlaşmayı ihlal etmeyecekti. (220)

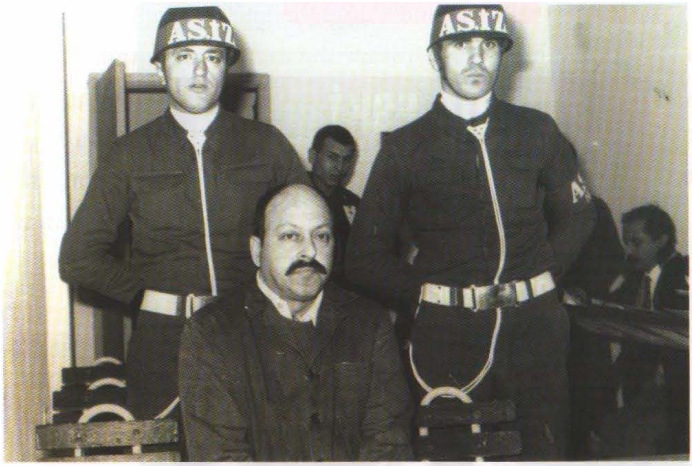
"Zımni anlaşma"nın biçimsel yönü "denge", ama siyasal içeriği ne? "Gazetenin temel politikası, aydınlanmacı yanını ihmal eden, emperyalizme karşı kaynaktan çok, liberal bir eksene oturmayı isteyen bir akımın gibiydiler. (76)

Böylece, *Cumhuriyet* gazetesinin "anayasa"sının, "asgari müşterek"inin, Kemalizmin aydınlanmacı, antiemperyalist yönü olduğu ortaya çıkıyor.

Türkiye'ye bakış, sosyalizme bakış konusundaydı (218). Daha açık bir anlatımla: "*Cumhuriyet*'te o 'şeker abiler' dedikleri kadrolar, Kemalist, ulusalcı, aynı zamanda solcu, bence sosyalist, antiemperyalist bir kadroydu. Buna karşı Hasan Cemal'in temsil ettiği bir kadro vardı. Halbuki Hasan Cemal, Doğan Avcıoğlu'nun yanında yetişmiştir. Onlar, Mete Tunçay'lardan etkilenen, Kemalizmi bir başka zulüm olarak gören, Sirmen gerçek liberalizmin bu "asgari müşterek"ten asla ürkmeyeceğini, Hasan Cemal'in yanlışının bu gerçeği görmemek olup, "şeker abiler"i tasfiye etmeye kalkmak olduğunu söylemeye çalışıyor. İlhan Selçuk'un İnan Kıraç'ı "büyük ümitlerle" vakıf yönetimine alması, Rahmi Koç ile sıcak ilişkileri (219), Aslanbay'ın buradaki çok yerinde dipnotu (64), bu savı güçlendiren kanıtlar. Bu yaklaşım, anılardaki bazı temel tezlerden biri olan, kendini liberal olarak ta

nımlayan "orta sağın geçici bir güç, bir tramplen olmanın ötesine geçip, kendi başına bir siyasi güç olmadığı, radikal dinci sağın geçiş koridoru olduğu" (63-64) iddiasıyla tutarlı bir bütün oluşturuyor. Hasan Cemal'in gazeteyi günümüz siyasal jargonunda AKP'yi destekleyen liberal anlamı taşıyan "yetmez ama evet"çilerle

Fotoğraf: Deniz Teztel.

Cumhuriyet gazetesi fotoğrafarşivi

doldurduğunu özellikle vurgulama ihtiyacı da bu nedene yaslı. (201)

Sirmen'in mesajı gayet açık: *Cumhuriyet* gazetesinde liberal isimlerin olması gayrı meşru değildir. Yönetimde de olabilirler. "Denge" gözetilerek, barış içinde bir arada yaşanabilir. Yeter ki, Kemalizmin aydınlamacı ve antiemperyalist yönü gölgelenmesin. Bu olursa tek kazanan, bir süre sonra liberallerin kendilerini de öğütecek olan radikal dinci sağdır.

Gelinen noktada Sirmen'in haksız çıktığını söylemek olası mı? Peki, Cumhuriyet anayasasının temeli olan Kemalizmin "sol" içeriği kitapta, İlhan Selçuk ve Uğur Mumcu'nun kendilerini sosyalist olarak tanımladıkları, Kemalizmle sosyalizmi bağdaştırdıkları, Sirmen'in kendini bu şekilde konumlandırdığı birden fazla kez dile getiriliyor. (77-227) Liberaller için bir engel değil mi? Olmadığı anlaşılıyor. Sirmen bunun içini, sosyalizm-Kemalizm bileşiminin ne olmadığına dair iki ana ölçüt vererek dolduruyor: Sovyet sosyalizmi ve devletçilik.

Sovyet sosyalizmine karşıtlık, anıların tüm kılcal damarlarında hissediliyor. 68 olayları öncelikle Polonya ve Çekoslavakya'daki anti-sovyetizm ile ilişkileniyor. (61) Üstelik Sirmen *Akşam* adına 68'de bu ülkelere gidiyor. (56) Çekoslavakya'ya yapılan Sovyet müdahelesine karşı çıktığını, Uğur Mumcu'nun da aynı düşüncede olduğunu belirtirken (65), Ecevit'in 1976 Moskova gezisi çerçevesinde, Aziz Nesin'in anti-sovyetizminden örnekleri veriyor. (188-191) Durumun tuhaflığı, Aslanbay'ın kontra sorularından biriyle açıklığa kavuşuyor: Cumhuriyet ideolojik olarak anti-sovyetiktir ama, Sovyetler Birliği'nin meşruiyetini tartışmaz; çünkü Kurtuluş Savaşı, Sovyet desteğiyle başarıya ulaşmıştır. (75) Bu arada, Aziz Nesin'in bir kurum olduğunu, Marksist olmasına rağmen Kemalistlere ters yaklaşmadığını, ama TKP'nin ona tavır aldığını da söylemeden geçmiyor. (192) TKP'ye yönelik olumsuz yaklaşımını Barış Derneği bağlamında da sürdürürken (152), TUDEH üzerinden de mesaj veriyor: "Kökü kendi halkından kopmuş ve dışarıdan güdülen, ona buna kolayca ram olan parti." (96)

Genel olarak 11. Cumhuriyetçi-liberal, özel olarak da *Cumhuriyet*'teki liberal sol-sivil toplumcu ekipteki eski TKP'lileri hedeflediği düşünülebilir. Barış Derneği adına, TKP yörüngesindeki Enis Çoşkun ile, Adis Ababa'daki *tricontinental* toplantısına katılmasını Dışişleri Bakanlığı'nın istediğini, masrafları devletin karşıladığını, üstelik de gidişlerinden önce Türkiye'nin tezlerini savunmaları için, bakanlıkta brifing aldıklarını ifade ederek, TKP imajını iyiden iyiye hırpalıyor. (152)

Devletçilik konusuna gelince: İlhan Selçuk'un düşüncesinin aksine, devletçiliğin Kemalizmin olmazsa olmazlarından olmadığını, konjonktürel olarak benimsendiğini, sermaye birikimi olmadığı için o dönemde zorunlu olduğunu belirtiyor. Nadir Nadi'nin de bu konuda kendisi gibi düşündüğünü ekliyor. (183, 227) Böylece, Cumhuriyet'in anayasasının İslamcı olmayan gerçek liberalizme hiç de karşıt olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmış oluyor. Aşağıda yer alan *Cumhuriyet* gazetesi-özel sermaye ilişkisine dair veriler de bu sonucu destekler nitelikte.

Geldik en çetin ceviz konuya: 27 Mayıs. Günümüzde soldan ve sağdan hemen herkes tüm askeri müdahalelere karşı olmak konusunda hemfikir. Tek istisna 27 Mayıs. Sirmen bu konuda son derece akılcı bir analiz yapıyor. Önce, siyasal yaşamımızın geldiği noktada İdris Küçükömer şemasının doğrulanmadığını, Doğan Avcıoğlu'nun haklı çıktığını tespit ediyor. (124) Zaten tersini iddia etmek de artık pek mümkün görünmüyor. Böylelikle, hem "askeri müdahale" hem de "antidemokratik" uygulamaların Kemalizmin siyasal araçları olmadığı, sivil, dahası "mağdur İslamcı" kesimlerin bile hem de daha ağırlaştırılmış biçimde bunları devreye sokabildikleri ortaya çıkıyor. Ardından 27 Mayıs değerlendirmesi başlıyor:

> Ben de 27 Mayıs olmasaydı, daha iyi olurdu diye düşünüyorum. 27 Mayıs yargılamalarının bir hukuk skandalı olduğunu düşünüyorum. Ben de Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam edilmelerini içime sindiremiyorum. Ama bütün bunlara rağmen, şu lafa da katiyyen katılmam: "27 Mayıs demokrasiye

> karşı bir darbedir, bir suçtur." 27 Mayıs'ın demokrasiye karşı bir darbe olması mümkün değildir. Çünkü 27 Mayıs sabahı zaten Türkiye'de demokrasi yoktu ki, ortadan kaldırılmış olsun (...) Maalesef, Türkiye'nin bugünkü pratiğine benzer uygulamalar o zaman da yapılmış. Adnan Menderes'in demokrasiye vurduğu darbeler saymakla bitmez. (125)

Devam ediyor:

> Bu dönemde, demokrasiye aykırı bütün hareketler yapılmıştır, tam anlamıyla, Türkiye bir dikta rejiminin altına girmiştir." (126) Buraya kadar, sivil bir diktaya karşı –günümüze göndermede bulunup, empati alanını etkinleştiriyor– askeri müdahalenin, tercih edilen model olmamakla birlikte zorunlu duruma gelebildiği, çünkü sistemin kendini yenileyemediği, tıkanıklık sorununu aşamadığı sonucu çıkıyor. Son derece gerçekçi olan bu saptamayı Sirmen biraz daha derinleştiriyor: "Türkiye'nin en büyük dramlarından biri, maalesef sivillerin askerlerden daha demokrat olmamasıdır. (127)

Çözüm? "CHP'nin enerjik örgütlü muhalefeti, Türkiye'deki demokratik kavramların yerleşmesine neden olmuştur. Yoksa darbe meşru zeminini bulamazdı." (126, 127)

Buradan yola çıkarak, sorunun "darbe" odaklı değil "demokrasi" odaklı olarak ele alınması gereğine işaret etmiş oluyor. Keşke sağ, demokrasiye saygılı olsa da, darbelere maruz kalmasak demek istiyor: "Türkiye'de demokrasinin doğru dürüst yürüyememeyip topallamasının nedeni hep sağ ayağının aksamasındandır." (62) Tabii bunu söylerken CHP'ye koşulsuz biat tavrı da söz konusu değil: "Nâzım Hikmet'in gerçek dışı nedenlerle hapiste çürütülmesi DP döneminde değildi." (63)

Çözümün bir ayağı sağ iktidarların demokrasiye saygı duymalarıysa, diğer ayağının "enerjik, örgütlü muhalefet" olduğunu belirtmesi, sorunu siyasal partiler ve yapı düzeyinde ele aldığının önemli göstergesidir. 27 Mayıs konusundaki düşüncelerinin de esas olarak liberal/liberal sol çevrelere Türkiye gerçekliği konusunda uyarıcı bir mesaj verme kaygısı taşıdığı anlaşılıyor. Anıların ilginç bir yönü de Sirmen'in 68'e olan mesafeli tavrı. Fransa'daki 68'lilerin FKP'yi haklı çıkaracak şekilde zaman içinde düzenle anlaştıklarını vurgularken (60), Jean-Luis Barrault örneğinde görüldüğü gibi, oldukça eleştirel bir bakış sergiliyor.(59) Ardından da yabana atılamayacak bir saptama yapıyor: Türkiye'nin 68'inin gerçekte 1960'da yaşadığı ve olayların 27 Mayıs ile sonuçlandığı... (61-62)

68'e yönelik bu mesafeli tavrın nedeni 27 Mayıs kuşağının devletçi, kurumsal duyarlılığı mı, yoksa Fransa'da olduğu gibi Türkiye'yi 90'lardan itibaren etkisi altına almaya başlayan liberal dalganın özellikle basın ve medya ayağında 68'lilere yaslanmış olması mı? Her iki açıdan da anlamlı bir tartışma konusu olduğu açık. 91 kırılması ve sonrasında İlhan Selçuk, Uğur Mumcu ve Ali Sirmen'in *Cumhuriyet*'e sermaye bulması konusundaki görüş ayrılıklarını kitabın en can alıcı başlıklarından birini oluşturuyor. Özellikle liberal/liberal solculara yönelik mesajlardan biri olduğu da göz önünde tutulduğunda. Kırılma sonrasında Sirmen ve Mumcu, gazetenin toparlanabilmesi için Aydın Doğan'ın sermaye koymasından yana tavır alırlar; güvence olarak da *Cumhuriyet*'in sermayeyi koyan patronun borusu olmayacağını, olası bir çizgi değişikliğinin okurların gazeteyi terk etmesi ile sonuçlanacağını, muhtemelen Hasan Cemal örneği üzerinden ileri sürerler. İlhan Selçuk ise bu çözüme kategorik olarak karşıdır. Sirmen, Mumcu'nun İlhan Selçuk'u gereğinden fazla den-

Fotoğraf: Necdet Doğan.

Cumhuriyet gazetesi fotoğraf arşivi.

Fotoğraf: Erdoğan Köseoğlu.

Cumhuriyet gazetesi fotoğrafarşivi

geci-ihtiyatlı bulduğunu belirtiyor. (216, 217, 221)

Bu konunun Sirmen'in *Milliyet*'ten *Cumhuriyet*'e nispeten geç dönüşünün –İlhan Selçuk'un, sonrasında Sirmen'i yönetime almama nedenlerinin başında da muhtemelen bu geliyor– (226) de altında yattığı anlaşılıyor. Üstelik Uğur Mumcu'nun da hemen dönmek gibi bir niyeti yok:

> *Cumhuriyet*'e para yatırmaya hazır olan birisi, Uğur'un da gazetede bulunması şartıyla bu parayı yatıracağını söylemişti. Uğur bu yüzden "Ben gitmek zorundaydım" dedi. (218)

Ancak, ilerleyen sayfalarda bu kez Mine Sirmen'in tanıklığında, İlhan Selçuk'un aslında sermaye girişine ilkesel karşıtlığının söz konusu olmadığı –İnan Kıraç, Gürbüz Çapan, Turgay Ciner nezdinde sermaye arıyor– görülüyor. (224) Anlaşılıyor ki, İlhan Selçuk için sorun "sermaye" değil, Aydın Doğan sermayesi. Fakat Ali Sirmen yaklaşımını biraz daha derinleştirip *Cumhuriyet*'in bugün içine düştüğü durumu Aydın Doğan'ın reddedilmesiyle ilişkilendiriyor:

> Biz 1992'de gazeteye dönerken, Aydın Bey'in de olmasını, sermaye koymasını savunmuştuk. Uğur da bu fikirdeydi. Biz böyle bir olayın gazeteyi çizgisinden saptırmayacağını, daha iyi olacağını, sermayenin *Cumhuriyet*'e öyle istediği gibi davranamayacağını, bunun gazetenin bağımsızlığını da sağlayacağını savunmuştuk. Ama İlhan Abi dediğim gibi karşı çıktı, bugün de böyle bir noktaya gelindi. (221)

Tabii akla takılan soru şu: İlhan Selçuk, gerçekten haksız mıydı? O sırada *Milliyet*'in sahibi olan Aydın Doğan'ın 1994'te *Hürriyet*'i alıp ardından bir medya imparatorluğu kurduğu dikkate alındığında, *Cumhuriyet* gibi bir gazetenin bu imparatorluğun sol kanadını temsil eden muvazaalı bir konumda yer almasının zaman içinde *Cumhuriyet*'i kemireceği İlhan Abi'nin öngörüleri arasında idiyse, haklı çıktığı teslim edilmelidir. Doğan grubunun sol ayak gereksinimi *Radikal* ile giderme çabası ve *Radikal*'in sonu bu öngörüyü fazlasıyla doğrular niteliktedir. Tabii, *Cumhuriyet*'in *Milliyet*'leşme riskide yabana atılmamalı. Nitekim yıllar sonra Can Dündar'ın *Cumhuriyet*'in başına getirilmesi ile yaşanan "*Milliyet*'leşme" sürecinin sonu gözler önünde.

Kitapla ilgili bazı eleştirilere gelince: Sirmen'in geçiştirdiği ya da susma hakkını kullandığı izlenimi yaratan bazı konularda daha fazla ayrıntı mizahi ve rahat anlatımı düşünüldüğünde, metinde şişkinlik yaratmayacağı gibi işlevsel de olurdu: Anne ve babasının öyküsü, adı bile olmayan baba yerine koyduğu kişi, öz Türkçeye karşı tutumu, Madanoğlu davası öncesindeki süreç, Barış Derneği'nin dava öncesi dönemi, *Milliyet*'te yaşananlar ve dönüş süreci bu konuların başında geliyor.

Kitapta yer alan fotoğraf skalası son derece tatminkâr: tıpkı grafik tasarımı gibi. Belki tek eksiği Madanoğlu sürecine dair fotoğraf ve gazete küpürü olmayışı denebilir.

Türkiye'nin basın tarihinde *Akşam*, *Yeni Ortam* gibi patronu (Nadir Nadi de dahil 183), hatta yazı işleri müdürlerinden bazılarının solcu olmadığı halde, yazarları solcu olduğu için solda sayılan bir gazetecilik geleneğinin varlığına işaret ettiği bölümler çok önemli. (70, 106, 120-122, 134) Aynı şekilde, iş takipçiliğinin yeni dönemin ürünü olmayıp 60'larda da basının yabancısı olmadığına dair tanıklığı da dikkatle okunmalı. Üstelik, *Akşam* gibi "sol" bir gazete örneğinde. (180)

Gelelim pastanın kreması na: Sirmen'in o müthiş mizah kumaşına. Nurullah Ataç'ın aşkı başlı başına bir saheser (147). Fakat bir zirve var ki:

> Çocukları, onlar da patolojik değil, papalojik oldular. O ikinci Cumhuriyet lafını falan da Çetin Altan çıkarmıştır, çocukları akıl edemezler onu. Bunlara yeni bir yer açmak için herhalde. (115)

Gerçekten harika! Gönül isterdi ki, Mehmet Barlas ve oğlu da aynı süzgeçten geçirilebilsin. Çetin Altan'a yönelik son derece yerinde, ısırgan makamından ifadelerini (114, 115, 191, 195). Mehmet Barlas söz konusu olunca boşuna arayıp duruyoruz. Tek bir sözcük yok. Galiba "İlhan Abi" formülü: O da Çetin Altan hakkında söz etmezmiş. (114)

İçlerinde şahsi sorunlarını mafya babalarına ricacı olmak suretiyle çözebilenlerin de bulunduğu Genelkurmay'ın son 15 yıllık üst düzey isimlerine bakın. Sonra da Madanoğlu ile ilgili sayfaları okuyun. (85, 99, 101, 102) Yolun neresinde olduğumuzu anlayacaksınız.

Bir Eski Cumhuriyet İçin, daha şimdiden 2017'nin en iyi kitaplarından biri olmaya aday. Sirmen'leri, Aslanbay'ı ve İmge Yayınları'nı kutlamak gerek.

OSMANLI TERAKKİ VE İTTİHAT CEMİYETİ

PARİS MERKEZİ YAZIŞMALARI KOPYA DEFTERLERİ (1906-1908)

1905'te Bahattin Şakir'in, Paris'e gelerek, Ahmet Rıza grubuna katılması ve Doktor Nazım'la birlikte Şura-yı Ümmet gazetesinin çıkartılmasını ve örgütlenme konularını ellerine almaları, 1908'de Meşrutiyet'in dağa çıkarak ilan ettirilmesinin başlangıç noktasını oluşturuyordu.

Doktor Bahattin Şakir ve Doktor Nazım'ın Paris'ten, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adına, kişilere örgütlenme amacıyla ve örgüt şube ve üyelerine iletişim amacıyla gönderdikleri resmi yazılar, bütün örgütlenme sorunlarını, tartışma konularını ve bu arada zihniyet yapısını ortaya koymaktadır.

İttihat ve Terakki'nin, örgütlenme, şube açılışı, illegal örgüt gazetesinin dağıtılışı, Selanik-Manastır örgütleriyle ittifak, tüzük çalışmaları, Ermenilerle ittifak, silahlanma gibi, 1906 Mart'ından 1908 Mart'ına kadarki zaman dilimindeki, yazışmaların kopyaları iki deftere çıkartılarak saklanmıştı. İttihatçılığın iktidar öncesi tarihinin birinci elden belgelerini oluşturan 570 yazışma, ilk defa eksiksiz olarak okuyucuyla buluşuyor...

Online Satış: www.tarihvakfi.com

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

GÖZ KAMAŞTIRAN KUDRET

"Avrupa Resminde Kılık Kıyafet" başlığı altında bu kez güce odaklanıyoruz. Gücü görselleştirmeye aracılık eden sanat tarihi örneklerinde, sipariş ettikleri resim ve heykellerle güçlerini göstermeye çalışan siyasi ya da dini yöneticilerin ve soyluların "farklılıkları" en çok kılık kıyafetleriyle vurgulanır. Konuyla ilgili resimlerde gücü işaret etmek üzere taç, taht, asa, kılıç, yerküre, anahtar, kartal ve aslanın yanı sıra özellikle kürkler, nadide kumaşlar, kumaşların renkleri ve işlemeleri, zırhlar ve fiziksel görünüme ilişkin detaylar öne çıkar. Bu bağlamda, Avrupa tarihinde önemli yeri olan üç imparatorun portreleri üzerinden erkek muktedirlerin kılık kıyafetlerine bakılacak, bir sonraki yazıda da iktidar sahibi kadınların kılık kıyafetine yer verilecektir.

Avrupa resim sanatında çokça görülen türlerden biri de portrelerdir. Bu resimler genellikle sipariş verenin sosyal, siyasal ve ekonomik statüsünü göstermek için en elverişli mecralardır. Hıristiyan kilisesinin belirlediği konular repertuvarının (İncil olayları, Isa'nın hayatı ve Hıristiyanlıkla ilgili konular) dışına çıkılmasıyla ve dolayısıyla resim sipariş edenlerin farklılaşmasıyla birlikte portreler yeniden popüler hale geldi. Aslında portre sanatı antik Roma'da, heykel ve özellikle büst formunda ortaya çıkmış bir gelenekti.[1] Güç sahibi kişiler kendilerini aynen tanrı, ve tanrıçalar gibi ölümsüzleştirmeye çalışıyordu. Bunun pratik nedenleri de vardı: İmparatorluk gibi geniş bir toprak örgütlenmesinde portreleri aracılığıyla imparatorlar, hâkim oldukları tüm topraklarda kendi temsiliyetlerini kurabilir ve hatta güçlerini pekiştirebilirler; gidemedikleri topraklarda büstleri aracılığıyla varlıklarını sürdürebilirlerdi.

Hıristiyanlığın erken dönemlerinde Avrupa büyük bir siyasi kargaşanın ortasındaydı; yeni güç dengeleri kurulmaya çalışılıyordu. Bu ortamda siyasi güçler dini otoriteyle bir tür rekabet yaşamaktaydı. Erken dönemlerde, gizliden yayılmaya devam eden Hıristiyanlık mükemmel bir örgütlenme içindeydi ve bu gruplar aynı zamanda son derece zengindi. Karşılarındaysa dinle daha gevşek ilişkisi olan ancak daha çok kaba güce dayalı otorite kurmaya çalışan topluluklar vardı. Bir tür koruma/korunma ilişkisi içine giren bu topluluklar feodal sistemin de ilk nüveleriydi. Bütün bir ortaçağ bu iki güç odağının uzlaşma ya da çatışma ilişkisiyle şekillendi. Krallıklar kuruldu, dağıldı, tekrar kuruldu; kiliseyle ittifaklar yapıldı, bu ittifaklar bozuldu. Yani her türlü güç ilişkisi son derece kaygan bir zeminde ilerliyordu.

Güç (otorite) fiziksel ve simgesel güç olarak ayrışabilir. Fiziksel güç daha çok kaba güç/kuvvet göstergeleri olarak algılanmalıdır. Örneğin Herakles'ten beri ağaçtan yapılmış topuz ve Nemea Aslanı'na ait başlık bu kaba gücün simgeleridir. Bu ayrım adeta Athena ve Ares'in kuşandıkları silahlara yüklenen, kaba savaş ve erdemli savaş ayrımına da benzer. Simgesel güçse siyasi ya da dini gücü temsil eder. Otorite, tek tanrılı dinlerle birlikte ilahi ve dünyevi olarak ayrılır ama pek çok siyasi kimliğin dini otoriteyi ve bir anlamda tanrısal gücü de kendisinde toplama ihtiyacında olduğunu görürüz.[2] Siyasi güç aynı zamanda adalet, bolluk ve bereketle birlikte hareket eder. Bu yüzden de güç sahipleri aslında tebaaları için refahın garantisi olduklarına inanır ve yönettikleri kitlelere de bunu empoze etmeye çalışırlar. Cesare Ripa *Iconologia* adlı kitabında gücü (hükmetmeyi) şu şekilde tanımlar: "Soylu ve zengin giysili, başında yılan sarılı, sol elinde tepeliği bir gözle sonlanan bir asa tutan, sağ kolu ve işaret parmağını uzatmış bir figür hükmetmek ve kumanda etmeye yetkili birini gösterir."[3]

Görsel temsiliyetlerde güç ilişkisini vurgulayan bazı unsurlar vardır: Taç, taht, asa, kılıç, zırh, yerküresi, anahtar, kartal, aslan ve özellikle giysilerde kullanılan kürk ve al, mor, siyah renkli, bazen işlemeli, servet dökülmüş kumaşlar, kimi zaman da sakallı olma ya da tam tersine olmama durumları.

Gücü göstermeye kimi zaman sanat aracılık eder. Sipariş ettikleri resim ve heykellerle güçlerini göstermeye çalışan siyasi ya da dini yöneticilerin ve soyluların "farklılıkları" en çok kılık kıyafetleriyle vurgulanır. Konuyla ilgili seçilen resimlerde gücü işaret etmek üzere giyilenler (kürk, kimi ceketler ve pantolonlar), zırh kullanımı ve sakal detayları dikkat çekicidir. 15. yüzyıldan itibaren soyluların ve dolayısıyla erk sahiplerinin giyim kuşamının biçimsel olarak öncü yenilikler taşıdığı görülür; soylunun bu farklılığıyla halktan ve hatta kendi

sınıfından dahi ayrılarak bir adım öne geçme eğiliminde olduğu belirginleşmeye başlar. Rönesans'a gelindiğinde terziler artık sanatlarının tüm hünerlerini gösterebilecekleri seviyeye ulaşmış, vücuda oturan kıyafetler, korsaj, yelek, palto gibi günümüz kıyafetlerinin ilk örnekleri üretilmiştir. Böylelikle soyluların ve güç sahiplerinin, kısaca "nadir" olanı elde edebilen ve lüksün ötesinde farklılığın da peşinde olanların isteklerine ulaşmaları kolaylaşmıştır.

Kürk erken Rönesans'tan itibaren, güç ifadesi olarak sıklıkla kullanılmaya başlanır. Bu dönemde ressamlara sipariş edilmiş portrelerin çoğunda resmi yapılan kişinin üzerinde kürk görülmektedir. Kürkün ilk kullanım şekli tahmin edilebileceği gibi tamamen işlevsel olarak ısınma amaçlıydı. Zamanla kürk, kabile liderlerinin ve savaşçıların karşılarındakileri etkiledikleri önemli bir giyim parçası ve takas ekonomisinin gözde araçlarından biri oldu. İlerleyen çağlardaysa kullanım şekli daha süslemeci bir alana kaydı ve giysinin önemli bir dekoratif unsuru haline geldi. Kürk nadir oluşuyla orantılı olarak giyim kodlarında güç ve servet sembolü oldu.

Yaşanan coğrafyaya bağlı olarak fok derisinden samura, erminden tilkiye, sincaptan keçiye, kuzudan kunduza türlü hayvanın kürkü kullanılıyordu. Roma kilisesi bu aşırılaşan kürk düşkünlüğünü barbar lüksü olarak nitelendirerek ilk hoşnutsuzluklarını dile getirmeye başlamıştı bile. Ortaçağ süresince Avrupa, Baltık Denizi kıyılarındaki kürk merkezlerinden faydalandı. 13. yüzyıldan itibaren kürk artık giysinin önemli bir parçası haline gelmiş, halktan asillere dek herkes kesesine uyacak kürkler edinir olmuştu. Kol kenarlarında, yakada, pelerinde ve en üste giyilen parçanın astarı olarak kürk kullanılmaktaydı. Yoksullar kürkün ucuz versiyonlarını hâlâ ısınma amaçlı kullanırken, servet sahibi olanlar samur ve ermin gibi değerli küçük hayvanların onlarcasının tek bir giyside kullanıldığı kürkler yaptırıp giyerek güç ve zenginliklerini sergilemekteydi. Kürkün yarattığı bu etki, her mevsimde kullanılabileceği modellerin şekillenmesine neden oldu; tüylerinin kısalığına, uzunluğuna, rengine bağlı olarak yaz, kış ve baharlarda mevsimine has farklı kürkler giyildi. Bu kürklerin en değerlileri olarak kabul edilen samur, ermin ve siyah misk kedisi soylulara, kimi zaman da salt kralın kullanımına ait kılındı. Zengin de olsa bir müşterinin kürk edinmesi o kadar kolay değildi. Zaman, ilişki ağı ve elbette servet gerekmekteydi. Kişi önce kendisine bu konuyu organize edecek bir aracı buluyordu. Bu aracılar kürkün kalite kontrolü, parçalarının birbirine uyumları, eksiklerin değişik noktalardan daha ucuza mal edilebilmesinin organizasyonu gibi işlerin sorumlusuydu. En nihayetinde bir araya getirilen kürkler usta terzilere teslim ediliyordu.

Vecellio Tiziano, *İmparator V. Karl Köpeğiyle*, 1533, tuval üzerine yağlıboya, 192x111 cm, Museo del Prado, Madrid.

Söz konusu portrelerdeki kişiler pantolon giymiş şekilde resmedilmişse yaygın olarak dar modeller kullanıldığı görülür. Dar, sonraları kısa ve oldukça süslü bu form Fransız Devrimi'yle gözden düşecek ve erkek bacağı bir daha bu kadar özgür olamayacaktı. Vücuda tam anlamıyla oturan ve neredeyse ikinci bir deri gibi gergin duran çorapla pantolon arası modeller terziliğin ve çorapçı

Peter Paul Rubens, 1604-1607, *Muazzam Krallığın Hükümdarı Alegorisi Olarak İmparator V. Karl*, tuval üzerine yağlıboya, 167x141 cm, Residenzgalerie, Salzburg.

lığın maharet kazanmasıyla oldukça popüler hale geldi. Ancak bu darlıkta pantolonları giymek kolay değildi; erkeklerin cinsel organları için yeterli yer yoktu. Bu pratik nedenle pantolonun ön kısmına *braget* adı verilen bir tür kılıf eklendi. Zamanla bu parça, sahibinin erkeksi ve maddi kudretine göre büyümeye başladı, çeşitli süslemeler ve kimi zaman parlak ya da giysiye kontrast renklerin kullanımıyla özellikle dikkat çekilmeye çalışılan önemli bir detaya dönüştü.

Yine erkeklere özgü olan bir giyim parçası zırhlardır. 16. ve 17. yüzyıllarda kişiye özel üretim zırhlar yaptırmak, savaş alanlarında ve dışında herkesin göreceği şekilde bu "kabuk"la dolaşmak bir güç gösterisi anlamında oldukça yaygın bir moda oldu. Ortaçağ şövalyelerinden farklı olarak bu kişiler zırhlarını giyerken uşaklarına illa ki ihtiyaç duymamakta, gelişen metotlar ve ustalıklar sayesinde eklemleri mafsallı ve hafif zırhlarıyla kolaylıkla hareket edebilmekteydi. Zırh plakaları daha sert olduğu için Ortaçağ zincir zırhlarından daha fazla koruma sağlıyordu.[4] Bazı zırhlar olağanüstü pahalı yapım maliyetlerine ek olarak üzerlerinde kakmalar, yaldızlar, altın işlemeler de bulunduruyor ya da renklendirilebiliyordu.

Yapıldıkları döneme göre sakallı ya da sakalsız gösterilmek de gücün simgelendiği resimlerde ayırt edici olarak öne çıkar. Erkeklerin yüzündeki kıllar, dini cemaatlere aidiyetin veya dışlanmanın işaretleri olmuş, kategorik mesajlar taşımıştır. Sakal vergisinden sakalın kesilerek cezalandırılmasına, üzerinin mücevherler ve altın tozuyla süslenmesine, kimi kültürlerde güç sahibi kadınların gösterişli sakallar takmasına değin türlü ayrıntılarla sakal, erkin varlığını maddeleştiren bir simgeydi. Sakalın kurşunlu demirlerle kıvrılarak şekillendirildiğini, mumlanarak tarandığını, özel kokular sürüldüğünü, bunlar için görevli uşaklar bulunduğunu ve tüm bu stillerin yüze yakışıp yakışmadığından çok kral ve düzene bir sadakat olarak görüldüğünü; aksi bir davranışın ucunun ölüme kadar gidebileceğini biliyoruz. Din, ülke, ait olunan sınıf ve hangi yüzyılda yaşandığına bağlı olarak saç ve sakalın varlığı ya da yokluğu, hatta ne aralıklarla yıkanması gerektiği üzerine türlü fermanlar çıkarılmış, kilise daimi müdahaleleriyle konuyu tekelinde tutmuştu. 17. yüzyıldan itibaren ise saraydaki peruk modasıyla sakal, yerini bir süre bıyığa bıraktı ve nihayet bıyıksız, kılsız bir yüz geniş kabul gördü.

Bir av köpeğiyle gösterilen İmparator V. Karl, soylular arasında yaygın olan evcil hayvanlarla birlikte portresini yaptırma eğilimini sürdürmüştür. Vecellio Tiziano (1490-1576) imparatorla 1530'da tanıştı ve bir portresini yaptı. Papa tarafından Kutsal Roma imparatoru olarak kutsanan V. Karl için uygun bir imaj yaratılmaya çalışılan bu yıllarda, Tiziano'nun resminin onu pek memnun etmediği açıktır.[5] 1533'te tekrar Bologna'da buluştular ve bu kez Tiziano, Jacob Seisenegger'in (1504-1567) 1532'de yapmış olduğu bir boy resminin kopyasını yaptı.[6] İmparatorun böyle boy resimlerini yapmak o dönemde yaratıcı bir formattı.[7] 1530'dan beri imparatorun portrelerini resmeden bir sanatçının kurgusunu aynen tekrarlamak, Tiziano gibi son derece yetenekli ve hırslı bir sanatçı için yadırganmamalı, bilakis bir tür meydan okuma gibi algılanmalıdır.[8]

Bu portre Tiziano'nun boyadığı İmparator V. Karl serilerinden günümüze ulaşabilenler arasında en erken tarihli olanıdır. Portre kendisini fazlasıyla memnun etmiş olmalı ki İmparator, sanatçıya 500 duka ödeme yapmış, kısa bir süre sonra onu asalet unvanıyla ödüllendirmiş ve portresini yapabilme izni olan yegâne sanatçı ilan etmişti.

Karl her iki resimde de aynı giysi ve aksesuarlarla resmedilmiştir. Resmin yapıldığı tarihler erkeklerin bacaklarını henüz gururla teşhir ettikleri bir zamana denk gelir. İmparator oldukça dar ve ön kısmına, bir yandan cinsel organını örtmeye çalışan öte yandan da bir o kadar dikkat çekici hale getiren *braget* denen kapağın eklendiği pantolonla görülür. Yukarıda da anlatıldığı gibi bu tür detaylar, kullanan kişinin kudretiyle ilgili bir

gösterge olarak değerlendirilebilir. Atletik gözükmesi beklenen bacakların ve erkeklik organının üzerinde kendine güvenli ve erkeksi görünüm veren kare bir vücut silueti yaratılmaya çalışılmıştır. Yakası kürkle süslenmiş paltonun altın işlemeleri vardır. Dokuma tekniklerinin geliştiği bu dönemde paltonun içinden gözüken dar kahverengi ceketin de altın sırma işlemeli olduğu görülür. Sırma işlemeli kumaşların ya da kumaş üzerine işlenen şeritlerin moda haline geldiği bu dönemde saray erkânına ait sırma işlemeli, kürk yakalı ceket ve piyadelerin giydiği dize kadar uzanan pantolon aracılığıyla saraya ait ve militer öğeler birlikte kullanılarak zarafet, zenginlik, otorite ve kudretin altı çizilmiştir. İmparator V. Karl bu resimde döneminin tüm soylu erkekleri gibi kudret alameti sakalıyla görülür. Belirgin güç simgeleriyle donatılmış olmasına rağmen, ilk bakışta, sevimli köpeğiyle ilgilenmeyi tercih eden, şefkatle köpeğin tasmasını tutan, günlük giysileri içinde zarif ve dingin bir kişilik gibi görüntür. Elindeki, kılıfı püsküllü kaması bile bu etkiyi zayıflatmaz.

Avrupa tarihinin en güçlü ve ünlü krallarının yaşadığı bu dönemde V. Karl,[9] Avrupa'nın tamamını işgal ederek Avrupa-Almanya İmparatorluğu'nu ilan etmek istiyordu. Fransızlarla girişilen Pavia Savaşı'nda (1525) zafer kazanması Avrupa'daki durumunu sağlamlaştırdı. Halen süren Osmanlı tehdidinin yanı sıra Protestanlık sorunu da vardı. Sonuçta Protestan ve Katolik prensler arasında anlaşma sağlandı ve Augsburg Barışı'yla Protestanlık resmen tanındı. Katolik Roma kilisesinden ayrılan İngiltere de Anglikan Kilisesi'ni kurmuştu. Böylece Karl'ın birleşik bir kilise kurma hayalleri gerçekleşemedi. Bu kadar önemli ve güçlü bir imparatorun sayısız portresi yapılmıştı. Bu sadece sağlığında değil, öldükten sonra da devam etti. Dük Vincenzo Gonzaga'nın saray ressamıyken diplomatik bir misyonla İspanya'ya gönderilen Rubens, Habsburg hanedanlığı ve imparatorluğun kurucusu olarak Karl'ın ne kadar önemli olduğunu fark etti. İspanya'dan İtalya'ya döndükten kısa bir süre sonra, Karl'ın çeşitli zamanlarda portrelerini yapmış olan Tiziano'nun çalışmalarını inceledi. Model olarak ise Parmigianino'nun yapmış olduğu resmi temel aldı ve imparatoru ölümünden yaklaşık elli yıl sonra tören kıyafetleri, Altın Post Şövalyeleri (*Order of the Golden Fleece*) ve imparatorluk nişanları; taç, asa, kılıç ve geniş hükümdarlığının sembolü olan yerküreyle resmetti.

Rubens'in bu resminde imparator, renklendirilmiş metal zırhıyla son derece kararlı bir duruşla doğrudan izleyiciye bakarken, asasını, küçük bir çocuğun taşıdığı yeryüzünü simgeleyen ve aynı zamanda Yeni Platoncu filozoflar için sonsuzluk sembolü olan bir küre üzerinde tutar. Yüksek bir kaide üzerinde duran ve kıvrık uçlarıyla Papalık başlığını andıran Piskoposluk tacı Habsburgların özel tacıyla benzerlik göstermektedir. Bu form imparatorun sıra dışı spiritüel pozisyonunu simgeliyor olmalıdır: "İlahi adaletin yüce rahibi." Tacın çember kısmında dışa doğru çıkıntı yapan zambak çiçekleriyse kraliyet sembolüdür. Dolayısıyla hem dünyevi hem de ilahi güç tek bir taçta yani tek bir kişi üzerinde birleşmiştir. Asa ve taç her zaman en önemli güç ve hükümdarlık sembolleri olmuştur.

Karl'ın hâkimiyet kurduğu dünya, Avrupa'dan Amerika'ya uzanıyordu. Bu geniş topraklar imparatora "Güneşin batmadığı toprakların imparatoru" unvanını kazandırıyordu. Karl'ın zırhı ve kılıcıyla birlikte gösterilmesi aynı zamanda komutanlık vasıflarını ve askeri başarılarını simgeliyor olmalıdır ve tabii ki bir güç gösterisidir. İmparatorun koluna zarifçe sarılmış, ince işlemeli değerli kumaştan pelerinse metal zırhın katılık hissini azaltarak figüre ayrı bir paye verir.

Antoine-François Callet, *16. Louis İmparatorluk Sembolleriyle*, 1780, tuval üzerine yağlıboya, 162 x 114 cm, Özel Koleksiyon

Jean-Auguste-Dominique Ingres, *Napoléon Tahtında*, 1806, tuval üzerine yağlıboya, 260x163 cm, Musee de l'Armee, Paris.

Dört yıl kadar Roma'da bulunan Académie de France'taki eğitiminden sonra Fransa'ya dönen Antoine-François Callet (1741-1823), saray çevresine girmiş ve kraliyet ailesi mensuplarının çeşitli portrelerini yapmıştır. Bu dönemde kralların portreleri genellikle birden fazla versiyon olarak yapılır, çoğunlukla da diplomatik hediyeler olarak kullanılırdı. Bu yılların bir geleneği olarak da resim Hyacinthe Rigaud'nun (1659-1743) Versailles'da bulunan XIV. Louis portresinin[10] adeta kopyasıdır ve dönemin maliye bakanı, ekonomist Anne Robert Jacques Turgot'a XVI. Louis[11] tarafından bizzat hediye olarak gönderildiği kayıtlarda yer alır. Turkuaz üzerine altın varak zambak desenli, drapeli bir perde ve üzerinde adalet alegorisini elinde teraziyle gösteren kabartmanın olduğu arkalığı görünen, kolçakları aslan figürlü, mavi kadife minderli, altın yaldızlı tahtı önünde, ayakta resmedilmiş olan Louis'nin mor-mavi üzerine yine Bourbon Hanedanlığı'nın simgesi zambak motiflerin işlendiği ermin astarlı pelerini altında solda imparatorluk kılıcı, bir elinde tüylü şapkası, diğer elindeyse imparatorluk asası görülür. Kılıcı, Fransız imparatorları için taşınması gelenek olan, V. Karl'ın *Joyeuse* adı verilen kılıcıdır. Geniş ermin yakalığı üzerinde imparatorluğa ait çeşitli nişanlar görülür. Kralın sağında yer alan ve giysisiyle aynı desenleri gösteren iskemle üzerinde, tepeliği bir haçla biten, altın çerçevesi içine kırmızı kumaş kaplanmış imparatorluk tacı ve V. Karl'ı simgeleyen adalet asası durur. Sağ tarafında görülen ve resmin karanlık alanında kalan mermer sütun, monarşinin gücünü gösteren sembolik bir elemandır. Gücün simgeleştirilmesini kılık kıyafet üzerinden ele alırken ilk olarak karşımıza çıkan, en ayırt edici renk olarak imparatorlarla anılan, tarih boyunca itibarlı olan mor renk burada da XVI. Louis'nin ermin astarlı kadife pelerininde açıkça görülür.[12]

Avrupa siyasî ve askerî tarihinin en önemli kişilerinden birisi olan Napoléon Bonaparte (I. Napoléon, 1769-1821) 18 Mayıs 1804'te Fransız imparatoru ilan edildikten birkaç ay sonra, 2 Aralık'ta, Notre-Dame Kilisesi'nde muhteşem bir taç giyme töreni düzenlendi. Bu tören için kendisine çok sayıda kıyafet dikildiği kaynaklarda belirtilir. Törenden birkaç yıl sonra, o dönemin genç yeteneği Jean-Auguste-Dominique Ingres'in (1780-1867) yaptığı resimde gösterilen kostüm de bunlardan biridir. Napoléon'un pelerininden, hemen hemen tüm kaynaklar mor kadife diye bahseder. Eskilerin mor olarak isimlendirdiği bu rengin kırmızıdan bordoya, kırmızıya çalan maviye kadar tüm ara tonları kapsadığını biliyoruz. Mor, koyu kırmızı, eflatun ve erguvani renkler Roma İmparatorluğu'ndan itibaren hemen hemen tüm dönemlerde imparatorlukla ve genel olarak da iktidarla ilişkili olmuştur. Napoléon'un giysisinin de mordan çok bordo ya da koyu kırmızıya yakın olmasına rağmen genel bir söyleyiş gibi mor olarak adlandırılması rengin birden fazla tonu kapsayıcı oluşuyla ilgili olmalıdır. Kadife ve ermin kürkü kullanılarak yapılmış bu kostümün üzerinde altın sırmayla arılar işlenmiştir. Arı motifi, kartalla birlikte, imparatorluğun amblemidir. Kürkün üzerindeki her bir siyah nokta, küçük bir hayvan olan erminin kuyruğudur ve buradan pelerinin yapımında ne kadar sayıda hayvan kullanıldığını anlayabiliriz. Bu da zen-

ginliğin bir göstergesidir. Başındaki defne yapraklarından taç da, Roma İmparatorluğu'ndan ödünç alınmış bir gelenektir ve antik dönemden beri yönetim ve daha çok da zafer sembolü olmuştur. Napoléon'un elinde tuttuğu asa, Fransız krallarının taşıdığı asadır ve asanın tepeliğinde V. Karl'ın, bir elinde Fransa'nın simgesi zambak ve diğerinde küre taşıyan küçük bir heykeli vardır. Napoléon'un sol koluna dayalı *Joyeuse* adı verilen kılıç, V. Karl'ın kılıcından esinlenilerek yapılmış ve değerli mücevherlerle süslenmiştir. Sol omuzu üzerinden yükselen asanın tepeliğiyse adalet ya da vaftiz işareti olarak kabul edilen, işaret ve orta parmağın ileri uzatıldığı formla biter.

Napoléon'un bu portresi pek çok sayıdaki portreleri arasında en ünlüsüdür ancak yapıldığı dönemde pek beğenilmemiştir. Figürün taht üzerinde oturuşu, daha çok Olympos'un baştanrısı Zeus ya da Bizans ikonlarına benzetilmiştir. Kadife giysinin üzerindeki beyaz ermin pelerin üzerinde *Legion d'Honneur* nişanı görünür ki bu nişan taç giyme töreninden iki yıl önce Napoléon tarafından oluşturulmuştur. Ayağında *cothurnus* denen, eski Yunan'da özellikle sanatçılar arasında yaygın olarak kullanılan saten ayakkabılar görülür. Uzun elbiseleri ve ayakkabıları beyaz saten kumaştandır ve üzerleri altın sırmalarla işlidir. İmparator, baklava desenli süslemeli, iç kısmında daireler içinde yıldız motifleri işlenmiş, yuvarlak kemerli bir tahtta otururken gösterilmiştir. Böyle bir kemer içinde gösterilmek daha çok tanrı figürü için kullanılan bir kalıptır. Tahtın kollarında kanatları açık birer kartal vardır ki bunlar da imparatorluk simgesidir. Aynı kartal figürü Napoléon'un ayakları altına serilmiş halı üzerinde de görülür. Tahtın kolçakları üzerinde fildişinden birer küre bulunur. Halının görünen sol köşesindeki bir bordür içinde adaletin simgesi bir terazi[13] ve hemen altında da Ingre'in çok sevdiği bir sanatçı olan Sanzio Raffaello'nun (1483-1520) *Madonna della Seggiola*[14] olarak bilinen, Meryem'in çocuk Isa'yı kucaklamış tablosunu anımsatan bir madalyon vardır. Resmin sağ tarafında tahtın arka planında kraliyete ait kalkanın bir bölümü görünür. Napoléon giyim kuşamı, aksesuarları ve sembolleriyle sadece bir siyaset adamı, askeri güç değil aynı zamanda mutlak ölümsüz, tanrısallaştırılmış bir otorite olarak resmedilmiştir.

KAYNAKÇA

Falomir, M., *El retrato del Renacimiento*, Museo Nacional del Prado, 2008.

Fischel, Anna vd., *Moda: Geçmişten Günümüze Giyim Kuşam ve Stil Rehberi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.

Hope, Thomas, *Costumes of the Greeks and Romans*, New York: Dover Publications Inc., Mineola, 2000.

Lester, Katherine ve Bess Viola Oerke, *Accessories of Dress: An Illustrated Encyclopedia*, New York: Dover Publications, Inc. Mineola, 2004.

Pastoureau, Michel, *Siyah Bir Renğin Tarihi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016.

Peacock, John, *Costume 1066 1990s, A Complete Guide to English Costume Design and History*, Thames&Hudson, 1986.

Peterkin, Allan, *1001 Sakal. Sakalın Kültürel Tarihi*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.

Rapelli, Paola, *Symbols of Power in Art*, Los Angeles: Getty Publications, 2011.

Ripa, Cesare, *Baroque and Rococo Pictorial Imagery*, haz. Edward A. Maser, New York: Dover Publications, Inc., 1971.

Rublack, Ulinka, *Dressing Up Cultural Identity in Renaissance Europe*, N.Y.: Oxford University Press, 2010.

Welch, Evelyn, *Fashioning The Early Modern: Dress, Textiles, and Innovation in Europe 1500-1800*, N.Y.: Oxford University Press, 2017.

Wilcox, R. Turner, *Dictionary of Costume*, Londra: B.T. Batsford Ltd., 1969.

DİPNOTLAR

1 Büst şeklinde heykeller daha önceki ya da farklı coğrafyalardaki uygarlıklarda da görülür. Ancak bu örneklerin daha soyut, kişilik özelliklerini yansıtmaktan ziyade genel ve simgesel olduğunu söylemek mümkündür.

2 280-337 tarihlerinde yaşamış olan İmparator Konstantin ilk kez ilahi ve dünyevi gücün birbirinden ayrılmasına karar verdi. Hıristiyan inancının kutsal otoritesini Roma Kilisesi'ne verirken kendisi ve sonradan gelecek olanların sadece politik dünyada egemenliklerinin tanınmasını istedi.

3 Paola Rapelli, *Symbols of Power in Art* (Los Angeles: Getty Publications, 2011), s.10.

4 IV. Haçlı Seferi sırasında 1204'te Konstantinopolis'e giren Latin askerlerin zırhları, önceki Haçlı seferlerinde Suriyeli demircilerden öğrendikleri "şam çeliği"nden yapılmış örgü zincir halkalardan oluşan komple giysilerdir. Bunlar eski hantal zırhlara göre orduya büyük bir hareket yeteneği kazandırmıştır.

5 Bu resim kayıptır ancak Brito tarafından yapılan bir baskıyla, Rubens tarafından yapılan daha küçük boyutlu bir kopyadan neye benzediği tahmin edilebilir. (Yorkshire, Nidd Hall, Lord Mountgarret Koleksiyonu)

6 Augsburg'da 1531 yılında saray ressamı olan, mütevazı bir yeteneğe sahip olan ve iki yıl içinde imparatorun beş tane boy resmini yapmış olan Avusturyalı sanatçı.

7 Boy resimleri yapma eğilimi daha önce Almanya'da Lucas Cranach, Bernhard Strigel, Christoph Amberger ve hemen ardından da İtalya'da Vittore Carpaccio (1472-1526) ve Brescia da Moretto'da (1498-1554) görülmüştür, İmparator böyle boy resminde gösterilmeyi kendisi istemiştir. Seisenegger'in bu resmi Tiziano gibi başka birçok sanatçı için de model olmuştur ama Tiziano'nun kopyası bir anlamda orijinal sayılan Seisenegger'inkinden çok daha ünlüdür. (Jacob Seisenegger, İmparator V. Karl, 1532, tuval üzerine yağlıboya, 205x123 cm, Kunsthistorisches Museum, Viyana)

8 İki resim arasındaki ilişki, uzmanları hayli uğraştırmıştır. Bir grup Seisenegger'inkini tarihlerden yola çıkarak ilk versiyon olarak kabul ederken (resmin tarihi 1532'dir; Tiziano'nun Karl ile karşılaşması Ocak 1533 olarak bilinir), bir başka grupsa Tiziano'nun yaptığı kopyada köpeğin pozunun *pentimento*'suna (bir ressamın kendi eserinde yaptığı değişiklikler) bakarak önceliğe konusunda karar vermeye çalışır. Elbette ikinci kanıt tarih konusunda daha az güvenilirdir. Ama bilinen bir gerçek Burgundian Sarayı'nda köpekle poz vermenin çok yaygın olduğudur. Daha inandırıcı olan bir kanıtsa 1530'dan beri imparatorun boy resimlerini yapan Seisenegger'in bu resimlerde benzer elemanları kullanmış olmasıdır. Birbirlerinin kopyası olmaları her iki resmin değerinde bir düşüşe neden olmaz. Ama hiç kuşku yok ki Titian'ın resmettiği imparator daha ince ve uzun vücudu, daha açık ten rengi, daha az kırışık elleri ve daha gergin göz kapaklarıyla diğerininkinden daha karizmatik ve zarifitur.

9 Habsburg Hanedanlığı'ndan Yakışıklı Felipe ile Kastilya ve Aragon Prensesi Juana'nın çocuğu olarak 16. yüzyıl başında doğan V. Karl (Charles, Şarlken, Carlos, Carlo), geleceğin imparatoru olarak yetiştirildi. Çocukluğu Hollanda'da geçti. Erken yaşta babası öldüğü, annesinin de akıl sağlığı pek yerinde olmadığı için halası Margaret tarafından büyütüldü. 1515'te Margaret'in naipliği kalktı, Karl reşit olarak Burgonya dükü ilan edildi. Dedesi II. Fernando da ölünce Kastilya, Aragon, Napoli ve Sicilya krallıklarının da tacını giydi. Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian da ölünce, Karl 1519'da Alman imparatoru seçildi ve o dönemde Avrupa'nın en büyük imparatoru oldu. 1520'de Aachen Katedrali'nde yapılan resmi bir törenle Kutsal Roma Cermen imparatoru olarak kutsandı. V. Karl'ın üzerinde hükümdarlık yaptığı topraklar Avrupa, Uzakdoğu ve Amerika üzerine yayılıyordu ve 4 milyon kilometrekareyi aşmıştı. Hükümdarlığı sırasında en büyük düşmanları Kanuni Sultan Süleyman'ın yönetimindeki Osmanlı imparatorluğu, Fransa (I. François) ve İngiltere Krallıklarıyla (VIII. Henri) Protestanlığın kurucusu Alman papaz Martin Luther'dı. Karl 1555 yılında İspanya Krallığı'nı ve Alçak Ülkeler'i oğlu II. Felipe'ye, 1556 yılında da imparatorluk makamını kardeşi Ferdinand'a bıraktı ve 1557'de İspanya'da Extramaura eyaletindeki Yuste Manastırı'na çekildi ve bir yıl sonra, 21 Eylül'de sıtmadan öldü.

10 Hyacinthe Rigaud, *14. Louis*, 1701, tuval üzerine yağlıboya, 277x194 cm, Louvre Müzesi, Paris.

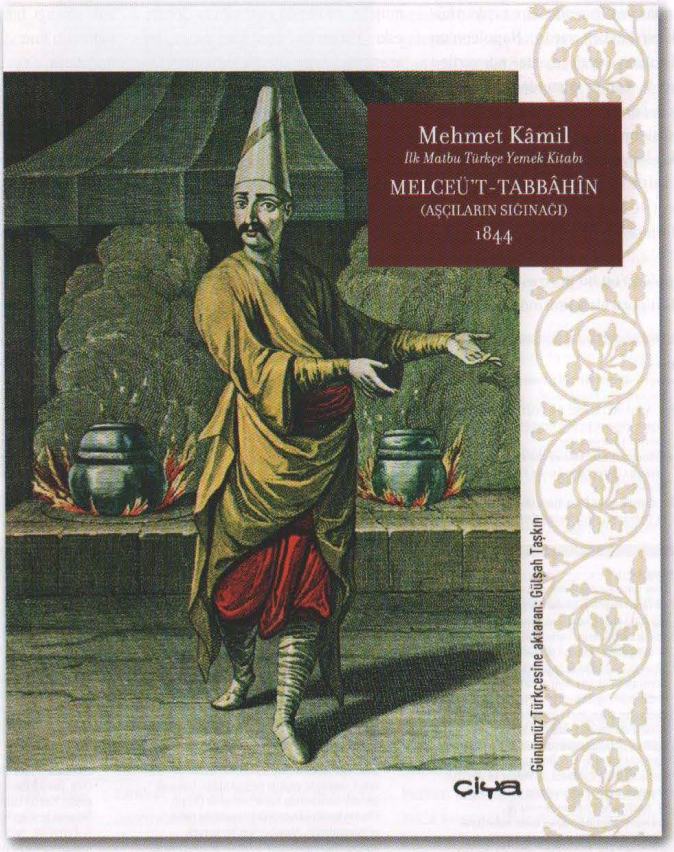
11 16. Louis, 1775-1792 yılları arasında Fransa kralı olarak hüküm sürmüş, köleliği ve sınıf farkını ortadan kaldırmak ve Katoliklere karşı toleransı artırmaya yönelik çalışmalar yapmış, Fransız Devrimi'nin "günah keçisi" haline gelerek 1793'te vatan hainliğiyle suçlanmış ve giyotinle idam edilmiştir. Louis, tarihin ünlü kadınlarından Marie Antoinette'in kocasıdır.

12 Mor renk, simgesel anlamları, elde edilişi vb. ile ilgili olarak dizinin bir sonraki sayısında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

13 Zodiak takviminde Zeus'un alametidir.

14 Raphaello, *Madonna della Seggiola*, 1513-14, panel üzerine yağlıboya, 71x71 cm, Palazzo Pitti, Floransa.

Aşçının sığınağının kapısı aralandı...

Musa Dağdeviren'in uygulamalarıyla

çiya YAYINLARI
www.yemekvekultur.com

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press,** ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

(0212) 370 11 00 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

ALFA

roman, bilim kurgu, polisiye ve hikâye severler için...

edebiyat

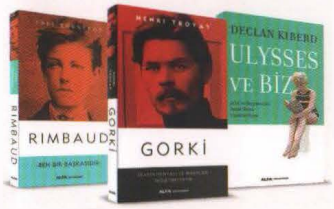
araştıran ve inceleyenler için...

inceleme

sıradışı hayatların gerçek hikâyeleri...

biyografi

meraklısı için...

felsefe

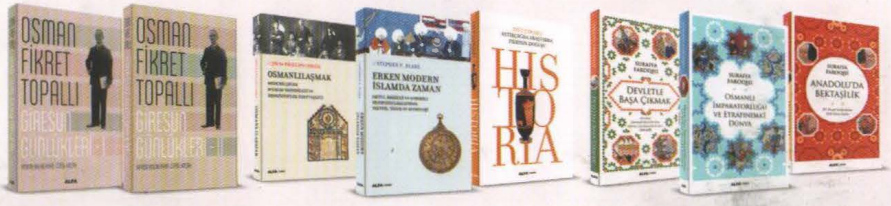
gerçeğin peşinde olanlar için...

bilim

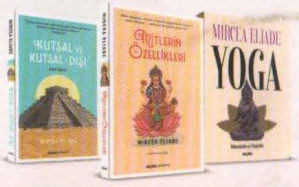
daha fazlasını bilmek isteyenler için...

tarih

tanrılar, efsaneler, ve daha fazlası...

mitoloji

farklı tarifler yeni keşifler için...

yemek

